

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MEHMED KÂMİL EFENDİ VE MUHAMMED ABDULHAY
KURBANALİ’NİN TECVÎD RİSALELERİNİN TANITIMI VE
MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYYE AYSU

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ANKARA 2021

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MEHMED KÂMİL EFENDİ VE MUHAMMED ABDULHAY
KURBANALİ’NİN TECVÎD RİSALELERİNİN TANITIMI VE
MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜMEYYE AYSU

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

PROF. DR. MEHMET ÜNAL

DANIŞMAN

ANKARA 2021

ONAY SAYFASI

Sümeyye AYSU tarafından hazırlanan “Mehmed Kâmil Efendi Ve Muhammed Abdulhay Kurbanalı’nın Tecvîd Risalelerinin Tanıtımı Ve Mukayesesi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KURUMU	İMZA
Prof. Dr. Mehmet ÜNAL	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami	
Kabul ☐ Red ☐	İlimler Fakültesi	
Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	
Kabul ☐ Red ☐		
Dr. Öğr. Üyesi Aydın KUDAT	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami	
Kabul ☐ Red ☐	İlimler Fakültesi	
Doç. Dr. Harun ŞAHİN (Yedek)	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami	
Kabul ☐ Red ☐	İlimler Fakültesi	
Doç.Dr. Davut ŞAHİN (Yedek)	Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami	
Kabul ☐ Red ☐	İlimler Fakültesi	

Tez Savunma Tarihi: 24. 06. 2021

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

Unvan Ad-Soyad

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. .../.../2021

Sümeyye AYSU

TEŞEKKÜR

Öncelikle lisans dönemimden bu yana maddi ve mânevi desteğini daima üzerimde hissettiğim, çalışmamızın başından sonuna kadar gerek kıymetli tavsiyeleri gerekse ciddi özverisi ve araştırma sürecinde sunmuş olduğu imkanlar ile desteğini esirgemeyen tez danışmanım kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Ünal'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Tezimiz süresince bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim, çalışmamıza tashih ve yorumlarıyla katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. İsmail Çalışkan'a, Dr. Aydın Kudat'a ve Prof. Dr. Nuri Adıgüzel'e teşekkürler ediyorum.

Kur'an hâdimliği noktasında bizlere şuur kazandıran, Kelâmullâh'ın doğru tilaveti ve ruhumuza nakşedilmesi konularında kendimize örnek aldığımız kıymetli hocam Fatih Okumuş'a da şükrânlarımı sunuyorum.

Hayatım boyunca sevgisi ve fedâkârlılığıyla her daim yanımda olan, dua kaynağım sevgili anneme, biricik kız kardeşime her zaman müteşekkirim. Son olarak, birlikte çalışma sürecinde maddi ve mânevi destekleriyle yanımda olan fakat yakın zamanda sonsuz âleme hicret eden teyzeme ve ahirete göçmüş tüm geçmişlerimize rahmet olması duasıyla...

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

ÖZET

“HÂFİZ MEHMED KÂMİL EFENDİ VE MUHAMMED ABDULHAY KURBÂNALİ’NİN TECVÎD RİSALELERİNİN TANITIMI VE MUKAYESESİ”

AYSU, Sümeyye

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mehmet ÜNAL

Haziran 2021

Bu çalışmada Mehmed Kâmil Efendi ile Abdulhay Kurbânali Efendi ve onların tecvîd risaleleri mukayeseli olarak tahlil edilmiştir. Mehmed Kâmil Efendi’nin eseri *Mükemmel Tecvîd -i Reşadiye*, Abdulhay Kurbânali’nin eseri ise *Fenn-i Tecvîd*’ dir. *Mükemmel Tecvîd -i Reşadiye*, 56 sayfa, *Fenn-i Tecvîd* 27 sayfadır. 1914 basımı olan, *Mükemmel Tecvîd* kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır. Eserde konuların ilk kısmı *Tecvîd -i Reşadiye*, ikinci kısmı ise *Alelade Tecvîd* başlığı altında işlenmiştir. Birinci kısım 25 babdan oluşmaktadır. Bu derslerde muhteva olarak Kur’an-ı Kerim’i tecvîd li okumanın önemi, harflerin mahreçleri ve sıfatları ve son olarak da Kırâat ilminin genel konuları incelenmiştir. İkinci kısım 27 baktan oluşmaktadır. Bu derslerde tecvîd konuları; med konusu ve çeşitleri, idgâm bahsi ve çeşitleri, kalkale, sekte gibi konular ele alınmıştır. *Fenn-i Tecvîd* eseri ise 1932 yılında basılmış olup, diğer esere nazaran konular sade bir uslûb ile Kırâat konularına girmeden tecvîd konuları sırasıyla incelenmiştir. Eser 27 baktan oluşmaktadır. İçerik olarak med konusu, çeşitleri, idgâm bahsi, harflerin sıfatları ve mahreçleri, râ harfinin hükümleri gibi konular klasik usûl ile işlenmiştir.

Her iki eser klasik kırâat ve tecvîd kaynakları perspektifinde, genel itibariyle birbirine benzer bir metotla telif edilmiştir. İki eseri birbirinden ayıran noktaya gelecek olursak, *Mükemmel Tecvîd*’de, konular daha geniş ve kullandığı dil ile daha lügatlık bir anlatım tercih edilirken, *Fenn-i Tecvîd* adlı eserde, tecvîd konuları öz ve ayrıntıya girmeyen bir tarzda ele alınarak, konular oldukça sâde bir dille anlatılmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde; tecvîd ilmine genel bir giriş ile eserlerin okutulduğu dönemdeki eğitim kurumlarındaki Kur’an eğitiminin

müfredatı verilmiştir. İkinci bölümde müelliflerin biyografilerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise tecvîd eserlerinin mukayesesi yapılmıştır. Eserlerde verilen bilgiler bu alanda yazılan diğer eserlerdeki bilgilerle mukayese edilerek, eserlerin tecvîd ilmindeki konumu tespit edilerek ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Kırâat, Tahlil, Tecvîd, Fenn-i Tecvîd, Mükemmel Tecvîd

ABSTRACT

INTRODUCTION OF TAJWEED BOOKS OF MEHMED KÂMİL EFENDİ AND ABDULHAYY QURBANALİ AND THEIR COMPARİSON

AYSU, Sümeyye

Master Thesis., Basic Islamic Sciences

Advisor: Prof. Dr. Mehmet ÜNAL

June 2021

We have studied on lives of two scholars of Qur'an, Mehmet Kâmil Efendi and AbdulHayy QurbanAli and compared their tajweed books. Mehmed Kâmil Efendi's masterpiece is Mukemmel Tajweed-i Rashadiye. AbdulHayy QurbanAli 's masterpiece is Fenn-i Tajweed.

Mukemmel Tajweed is 56 pages published in 1914 in Samsun. Fenn-i Tajweed is 27 pages published in 1932 in Tokyo, Japan. MT has two chapters. The first chapter is Tajweedi Reshadiye consists 25 subtitles as the importance of reciting Qur'an with tajweed, makhraj (point of articulation) of letters, features of letters and general subjects of the science of qiraat. The second chapter consists 27 subtitles as what medd is and its kinds, idgâm and its kinds, qalqala, sekte and similar subjects.

Fenn-i Tecvîd (The science of Tajweed) book has written in more simple way comparing with the other book. It contains 27 subtitles. Subjects are medd and its kinds, idgâm, features of letters, makhraj of letters, the letter Ra and features. Both books have used classical methods. The main difference between two books is: Mukemmel Tajweed has more broad explanations and the language is more literal. Subjects explained in a more simple way and less detailed in Fenn-i Tajweed Our study consists three chapters. The first chapter is general introduction to the science of tajweed and the curriculum of tajweed in Qur'an education institutions during that time period. The second chapter consists biographies of authors. In the third chapter, we compared those two books with each other and also the value of both books among other books in this field.

Key words: Qiraat, Tajweed, Fenn-i Tajweed, Mükemmel Tajweed

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Yöntemi ve Amacı.....	1
1.2. Çalışmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.3. Çalışmanın Yöntemi.....	2
1.4. Çalışmanın Amacı	3
1.5. Tecvîd İlmine Genel Bir Bakış	4
1.5.1. Tecvîd İlminin Tarifi.....	4
1.5.2. Tecvîd İlmi'nin Konusu	5
1.5.3. Tecvîd İlmi'nin Gayesi.....	6
BÖLÜM 1	7
OSMANLI DEVLETİ'NDE MEKTEPLER.....	7
1.1. Sıbyân Mektepleri	7
1.2. Rüşdiyeler.....	11
1.2.1. Erkek ve Kız Rüşdiyeleri Ders Programları.....	12
1.2.2. Erkek Rüşdiye Ders programları	12
1.2.3. Kız Rüşdiye Ders Programları.....	13
1.3. Dâru'l-Muallimîn	14
1.4. Dâru'l-Muallimât	17
BÖLÜM 2	22
MÜELLİFLERİN HAYATI VE ESERLERİNİN TANITIMI	22
MÜELLİFLER VE ESERLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	22
2.1. Müelliflerin Hayatı	22

2.1.1. Hafız Mehmet Kâmil Efendi	22
2.1.2. Muhammed Abdulhay Kurbanali	24
2.2. Müelliflerin Eserlerin Tanıtımı	28
2.2.1. Mükemmel Tecvîd-İ Reşâdiye.....	28
2.2.1.1. Eserin Giriş Kısmı	28
2.2.1.2. Usul-u Tâlim Ve Muallimîne Tenbih	29
2.2.1.3. Eserin Birinci Kısmı	29
2.2.2. Eserin İkinci Kısmı: Tecvîd Bahsi	36
2.2.2.1. Tecvîd Bölümü	36
2.3. Kurbanali'nin Fenn-İ Tecvîd'i.....	40
BÖLÜM 3	45
MÜKEMMEL TECVÎD İLE FENN-İ TECVÎD'İN KARŞILAŞTIRILMALI	
DEĞERLENDİRMESİ	45
3.1. Medler Konusu	45
3.1.1. Medd-İ Tabî.....	48
3.1.2. Medd-İ Muttasıl.....	48
3.1.3. Medd-İ Munfasıl.....	51
3.1.4. Medd-İ Lâzım	53
3.1.5. Medd-İ Ârız	55
3.1.5.1. Revm	57
3.1.5.2. İşmam	58
3.1.6. Medd-İ Lîn	58
3.2. Harflerin Yan Yana Gelmesi İle Oluşan Hükümler	61
3.2.1. İzhâr.....	61
3.2.2. İhfâ.....	62
3.2.3. İklâb.....	64
3.2.4. İdgâm ve Çeşitleri.....	65
3.2.4.1. İdgâm-I Meal Gunne	66

3.2.4.2. İdgâm-I Bilâ Gunne.....	67
3.2.4.3. İdgâm-I Misleyne.....	68
3.2.4.4. İdgâm-I Mütecaniseyn	71
3.2.4.5. İdgâm-I Mütekaribeyn.....	73
3.2.4.6. İdgâm-I Şemsiyye	75
3.2.4.7. İzhâr-I Kameriyye	77
3.2.4.8. Hükümü'r-Râ.....	79
3.2.4.9. Sekte.....	83
3.2.4.10. Hâ-İ Sekt.....	85
3.2.4.11. Lafzatullâh	87
3.3. Harflerin Sıfatları.....	88
3.3.1. Sıfatın Tarifi.....	88
3.3.2. Sıfatların Faydası	89
3.3.3. Sıfatların Sayısı.....	90
3.3.4. Sıfatların Kısımları	90
3.3.4.1. Sıfat-I Lâzime.....	91
3.3.4.1.1. Cehr ve Hems	91
3.3.4.1.2. Şiddet, Rihvet, Beyniye.....	93
3.3.4.1.3. İsti'la ve İstifale.....	95
3.3.4.1.4. İtbâk ve İnfitâh.....	96
3.3.4.1.5. Kalkale	97
3.3.4.1.6. Safir	98
3.3.4.1.7. Lîn	99
3.3.4.1.8. İnhiraf	99
3.3.4.1.9. Gunne.....	99
3.3.4.1.10. Tekrir	100
3.3.4.1.11. Tefeşşi.....	100

3.3.4.1.12. İstitâle.....	101
3.3.4.2. Sıfat-I Ârize.....	102
3.3.4.2.1. Tefhim (تفهيم) ve Terkik (ترقيق).....	102
3.3.4.2.2. İdgâm	103
3.3.4.2.3. İhfâ	103
3.3.4.2.4. İzhâr	103
3.4.2.5. Kalb	103
3.3.4.2.6. Med.....	103
3.3.4.2.7. Vakıf.....	104
3.3.4.2.8. Sekte	105
3.3.4.2.9. Sükûn	106
3.3.4.2.10. Hareke.....	106
3.3.5. Harflerin Mahrec Bölgeleri.....	106
3.3.5.1. Cevf Bölgesi (الجوف).....	107
3.3.5.2. Boğaz Bölgesi (الحلق).....	107
3.5.3. Dil Bölgesi.....	107
3.3.5.4. Dudak Bölgesi	108
3.3.5.5. Hayşum.....	109
3.3.6. Harflerin Mahrecleri.....	109
3.4. Fenn-İ Tecvîd'de Olmayıp Mükemmel Tecvîd'de Bulunan Bahisler	114
3.4.1. Tecvîd Konuları.....	114
3.4.1.1. Zamir Bahsi.....	114
3.4.1.2. Tâli Sıfatlar	114
3.4.1.2.1 Zulakâ	115
3.4.1.2.2. İsmat.....	115
3.4.1.2.3 Buhha	115
3.4.1.2.4. Hafa	115

3.4.1.2.5. Zuhur	116
3.4.1.2.6. Teshil ve İbdâl	116
3.4.1.2.7. İmâle, İsmâm, İhtilâs	117
3.4.2. Mükemmel Tecvîd’de Harflerin Sıfatlarının Tabloda Gösterimi	120
3.4.3. Mükemmel Tecvid’de Bahsi Geçen Kırâat Konuları	123
3.4.3.1. Kur’ân-I Kerim’in Tarifi.....	123
3.4.3.2. Kıraat İlminin Konusu ve Gayesi	124
3.4.3.3. Kur’ân-I Kerim’in Cem Edilmesi ve İstinsahı	125
3.4.3.4. Kur’ân-I Kerim’in Doğru Olarak Tilavet Edilmesi İçin Elzem Olan Şartlar	126
3.4.3.5. Kur’ân-I Kerim’deki Secde Ayetleri	127
SONUÇ	130
KAYNAKÇA.....	132

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Yöntemi ve Amacı

Bu bölümde çalışmanın metodolojik boyutu üzerinde durulacaktır.

1.2. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Kur'an-ı Kerim hem manâ hem de lafız bakımından mucize bir kelam olmakla birlikte, belagatin en çok revaç bulduğu Arap toplumunu bile hayrette bırakmıştır. Bu bağlamda eşsiz bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim'in tilavet kaidelerini inceleyen tecvîd ilminin maksadı, bu kitabın doğru bir vaziyette okunmasını sağlamaktır. “Tertil üzere oku”¹ ayeti celilesi tecvîd ilminin öğrenilmesinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Nazil olduğu dönemden itibaren müslümanlar Kur'an-ı Kerim'i doğru bir şekilde okumak için azâmi derecede gayret göstermişlerdir.

Tecvîd ilmi Hz. Peygamber (a.s.)'dan telaffuz edildiği haliyle Kur'an lafızlarının tilavet biçimini muhafaza etme vazifesi üstlenmiş bir ilim dalıdır. Kur'an harflerinin telaffuz bilgisi bize iki yoldan ulaşmıştır. Birinci yol şifahidir. Bu bilgiler ağızdan ağıza günümüze olduğu gibi aktarılmıştır. Bunun yanında tedvin döneminden itibaren yazılı olarak da bazı belgeler muhafaza edilmiştir. Kitabî olarak hicri ikinci asırdan itibaren söz konusu ilimden haberdar olmaktadır. Alimler, tecvîd ilminin iyice kavranılması gayesiyle bu alandaki bilgiyi devamlı olarak tekâmül ettirmişlerdir. Bu bağlamda âlimlerin manası ile birlikte Kur'an-ı Kerim'i lafzen korumak için büyük çabalar ortaya koydukları görülmüştür.

Biz bu çalışmamızda konu olarak Kastamonu Dâru'l-fünun muallimi Mehmed Kâmil Efendi ve Osmanlı eğitim kurumlarında tedris edilmek üzere kaleme aldığı eseri *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiye* ile Kazan Türklerinden olup aynı zamanda Japonya Tokyo'da birçok hizmete vesile olan Muhammed Abdulhay Kurbânali ve onun tecvîd risalesi *Fenn-i Tecvîd* adlı eserlerinin tanıtımını yaparak mukayeseli olarak incelemiş bulunmaktayız. Çalışmamız, bu eserlerin Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine aktarılmasının yanında Kırâat ve tecvîd ilmine katkıda bulunması açısından önem arz etmektedir.

¹ Müzzemmil, 73/4.

1.3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda bilimsel araştırma teknikleri ile öngörülen tez yazım klavuzu ilkelerine bağlı kalarak iki eserin karşılaştırmalı olarak analiz yöntemi öngörülmüştür. Bu bağlamda öncelikli olarak konumuz ile alakalı önemli görülen kaynaklara ulaşmaya çalışılmıştır. Elde edilen kaynaklar ve akademik platformlar üzerinden tecvîd edebiyatına dair konular taranmıştır. Bu minvalde çalışmamız üç bölüme tasnif edilerek oluşturulmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde; tecvîd ilmine genel bir bakışla eğilerek tecvîd ilminin tarifi yapılmış akabinde konusu ve gayesi anlatılmıştır. Ardından Kur'an tedrisi açısından o dönemi daha anlaşılır kılma gayesiyle, çalışma konumuzu oluşturan eserlerin okutulduğu dönemdeki eğitim kurumlarında Kur'an-ı Kerim ve tecvîd eğitiminin ders programları verilmiştir. İkinci bölümde müelliflerin biyografilerine yer verilmiş ve akabinde *Mükemmel Tecvîd -i Reşâdiye* ve *Fenn-i Tecvîd* eserlerinin muhtevasına yönelik tanıtımları yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise tecvîd eserlerinin mukayesesi yapılmıştır. Üçüncü bölüm iki başlıktan oluşmaktadır. Tecvîd konuları ilk başlıkta iki eserde bulunan müşterek konulardır. Buradaki alt başlık med konusu ve çeşitleri, harflerin yan yana gelmesiyle oluşan hükümler, harflerin sıfatları, harflerin mahreçleri konuları ele alınmıştır. İkinci başlıkta ise iki eserde müşterek olmayan konulara yer verilmiştir. Burada *Fenn-i Tecvîd* 'de olmayıp *Mükemmel Tecvîd -i Reşâdiye* 'de bulunan bahisler ele alınmıştır. Bunlar ise tecvîd konuları ve kıraat konuları olarak iki başlığa taksim edilerek incelenmiştir.

Başlangıçtan günümüze kadar tecvîd ilmi alanında telîf, şerh ve tercüme nev'inden çok sayıda eser kaleme alınmış, bunlardan bir kısmı kitaplaştırılarak araştırmacıların istifadesine sunulmuş, bir kısmı da yazma nüshalar olarak birçok kütüphanede bulunmaktadır. Söz konusu eserler matbu ve el yazması şekliyle mevcuttur. Bu eserlerin ekseriyeti Arapça olmakla birlikte aralarında Osmanlı dönemine ait Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış çok sayıda Türkçe tecvîd kitap ve risâleleri de mevcuttur.

Kaynak olarak ulaştığımız ve istifade ettiğimiz başlıca tecvîd kitaplarının temel kaynaklarını ve arasında yer alan kitap ya da risâlelerden bir kısmını konunun daha iyi kavranması açısından zikretmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

1. İbnü'l-Cezerî (833/1429), Ebu'l-Hayr, Muhammed b. Muhammed (ö. 833/1429): *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*

2. Şeyh Abdurrahman Karabâşî (904/1498), *Karabaş Risâlesi*
3. Hamza Hüdâyî (ö. 936/1530), *Tecvîd-i Edâiyye*
4. Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî (ö. 1014/1605), *el-Minehu 'l-fikriyye şerhu 'l-Mukaddimetü 'l-Cezeriyye*
5. Eskicizâde Ali b. Hüseyin (ö. 1243/1828), *Tercüme-i Dürr-i Yetîm*
6. Mehmed Zihni Efendi (1846-1913), *el-Kavlü 's-sedîd fî 'ilmi' t-tecvîd*

Tecvîd hakkında Arapça ve Osmalica kaleme alınan eserler olduğu gibi, Türkçe olarak da çok sayıda çalışma yapıldığını, bu çalışmaların Cumhuriyet döneminde ülkemizde devam ettiğini görmekteyiz. Türkçe eserler içinde başlıca istifade ettiğimiz kaynaklar şu şekildedir:

Celâleddin Karakılıç'ın *Tecvîd İlmi*'ni, Demirhan Ünlü'nün *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîd'ini*, İsmail Karaçam'ın *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*'ni, Tayyar Altıkulaç'ın *Tecvîdu 'l- Kur'ân'ını*, Ahmet Madazlı'nın *Tecvîd İlmi ve Kur'an Kıraatı İle İlgili Mes'eleler*'ini, Abdurrahman Çetin'in *Kur'ân Okuma Esasları (Tecvîd 'i) 'nı*, Sıtkı Güllü ve Abdullah Benli'nin *Hafs Rivayetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları*'nı zikretmek mümkündür. Eserin genelinde müelliflerin takip ettiği yol sebebiyle Âsım kıraatı ve Hafs rivayetini ön planda tutarak konular işlemiştir.

1.4. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada Osmanlı'nın son dönemine tekabül eden iki Osmanlıca eserin mukayesesi yapılmaya çalışılmıştır. 1914 basımı olan *Mükemmel Tecvîd -i Reşadiye* ve 1932 basımı olan *Fenn-i Tecvîd* eserlerinde tecvîd konularının nasıl ele alındığı göz önüne alınmıştır. İki eserin takip ettikleri yol çerçevesinde kendisinden önceki ve sonraki dönemlerde yazılan bazı tecvîd eserleriyle konumuz olan iki eser muhteva yönünden karşılaştırılmıştır.

Çalışmamızda ele alınan konuların diğer tecvîd eserleriyle benzer ve farklı yönleri, eserlerin telifinde müelliflerin başvurduğu kaynaklar ve referans aldığı eserler mukayese edilerek işlenmiştir. Bu araştırmamızda 19. yüzyılda Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış, eğitim kurumlarında bir dönem okutulmuş tecvîd e dair iki nadide eseri günümüz akademik

dünyasına tanıtmak ve iki farklı coğrafyada olsa da aynı alanda hizmet veren eserlerdeki müşterek yönleri ve farklı boyutları tahlil edilerek ortaya koymak amaçlanmıştır.

İncelediğimiz eserler üzerinde daha önce akademik düzeyde bir çalışma yapılmamış olması sebebiyle bu eserleri ilim dünyasına kazandırmayı hedeflemiş bulunmaktayız. Bununla birlikte Kırâat ve tecvîd alanında çalışma yapan ve bu alanda ilim gayreti içerisinde olan araştırmacılara istifade sağlayacağını düşünüyoruz.

1.5. Tecvîd İlmine Genel Bir Bakış

Bu başlıkta sonraki bölümlere alt yapı oluşturacak miktarda girizgah babından tecvîd ilmine temas edeceğiz.

1.5.1. Tecvîd İlminin Tarifi

Tef'îl vezninde *cevvede* kökünden bir masdar olan *tecvîd* kelimesi, lügatte “*bir şeyi güzel yapmak, süslemek, hoşça yapmak*” mânâlarına gelmektedir.² Tecvîd ıstılahında ise birbirinden pek farklı olmayan tanımlar yapılmıştır.³ Bu tanımlar arasında öne çıkanlara bir bakalım:

İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429)'nin Tarifi: Kırâat ve Tecvîd ilimleri hususunda önde gelen isimlerinden olan ve tecvîd ilminin pratik tarafına dikkat çeken İbnü'l Cezerî'nin tecvîd tanımı şöyledir:

“هو إعطاء الحروف حقها و ترتيب مراتبها و رد الحروف إلى مخرجها و أصله”

“Tecvîd, harflerin hakkını vermek, mertebelerini tertip etmek, harfi mahreç ve aslına döndürmektir.”⁴

Aynı müellifin diğer bir tanımı şöyledir:

² İbnü'l- Cezerî, *et-Temhid*, (thk. Ganim Kaddûrî) Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986, 59; Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, (thk: Ali Muhammed ed-Dabba), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002, C, I, 167; Mehdi Muhammed el-Harezî, *Buğyetü'l-Mürîd min-Ehkâmi-t-Tecvîd*, Beyrut 2001, 86-87; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, (Ankara: Emin Yayınları, 2014), 76; İsmail Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, (İstanbul: İfav, 2002), 163-164; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, (İstanbul: İfav, 1997), 130; Abdurrahman Çetin, “Tecvîd” md, *DİA*, İstanbul, 2011, C, XXXX, 253-254.

³ Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, 163-164.

⁴ İbnü'l Cezerî, *en-Neşr*, I, 212; *et-Temhid*, 219.

“هُوَ إعطاء الحروف حقها من كل صفة ومستحقها”

“O (Tecvîd), her harfin hakkını ve müstehakkını sıfatları yönünden yerine getirmektedir.⁵

İbnü'l-Cezerî (833/1429)'nin bu tanımında yer alan, harfin hakkını vermekten kasıt, okuyucunun harfî telaffuz ederken, harfe ait hems, cehr, şiddet veya rihvet gibi lâzımı sıfatları belirtmesidir. Müstehakkını vermek ise yine kârî tarafından harfe ait med, ihfâ, idgâm gibi ârızî sıfatlarını belirtmesi⁶ veya harfin bu sıfatlarını almasına bağlı olarak ortaya çıkan sıfatları göstermesidir. İstifal sıfatı olan harfleri terkik ile istilâ sıfatı olanları ise tefhim ile okumak gibi⁷

Saçaklı Zâde el-Mâr'âşî (1145/1732)'nin Tarifi: Tecvîd ilminin teorik tarafına işaret eden Saçaklı Zâde el-Mer'âşî ise bu ilmi (1145/1732) şöyle tarif etmektedir: “علم يبحث فيه عن مخارج الحروف وصفاتها”

“Harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını konu edinen bir ilimdir.”⁸

Kâtip Çelebi (öl. 108/1670)'nin Tarifi:“Tecvîd, Kur'ân'ı Kerim'in tilavetini harflerin mahreçleri ile sıfatları yönünden güzelleştirmekten ve her harfe ait vasl, vakf, med, kasr... gibi hususlarda hakkını vermek suretiyle nazm-ı mübinin tertilinden bahseden bir ilimdir.”⁹

1.5.2. Tecvîd İlmi'nin Konusu

Tecvîd ilmi ile ilgili yukarıda geçen tariflerden de anlaşılacağı üzere, bu ilmin asıl konusu Kur'ân'ı Kerim'in kelimeleri ve harfleridir.¹⁰

⁵ İbnü'l Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed, *el- Mukaddime Fîmâ yecibu alâ kârii'l- Kur'âni en ya'lemeh, thk.* Eymen Ruşdî Süveyd, Cidde: Dâru Nûrî el-Mektebât, 2003, 6.

⁶ Molla Aliyyü'l-Kâri, Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehu'l -fikriyye fi şerhi'l- mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Şam, Daru'l-Gavsânî li'd-Dirâsati'l-Kur'âniyye , 2012, 120.

⁷ Ahmed b. Muhammed b. El- Cezerî, *el- Havaşi'l- müfhome fi şerhi'l-mukaddime*, Mısır: Ahmed el- Bâbî el-Halebî, 1309/1891, 18.

⁸ Mağnîsi, Ahmed b. Muhammed, *Terceme-i Cezerî li Mağnisi Resâil fi İlmi't-Tecvîd*, (İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.143); SaçaklıZâde Muhammed el-Mer'âşî, Cühdü'l-Mukıl, (Konya: y.y, 1286/1870, 109), 7.

⁹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünun*, I, İstanbul, 1998, 353.

¹⁰ Muhammed Mekki, *Nihayetü'l-Kavli'l-Mufid fi İlmi't-Tecvîd*, (Kahire: y.y, 1308/1891), 13; Debreli Hoca AbdulKerim, *Mizânü'l-Hurûf ve Şifâu'l-Ebdân*, (İstanbul: y.y, 1305/1888), 6; Mer'aşî, *Cühdü'l-Mukıl*, 4-5; Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, (İzmir: y.y, 1301/1884), 1; Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, 165-166.

Tecvîd, Kur’ân lafızlarının en küçük birimleri olan harflerin, gerek müstakil, gerek yan yana gelmeleri halinde, bunların zât ve sıfatlarına uygun olarak, gereği gibi telaffuz edilmesini temin eder.¹¹

Bu ilim, Kur’ân harflerini zat ve sıfatlarına uygun, ihfâ, izhâr, iklâb ve idğam gibi kurallarına riayet ederek okumanın yanında, kelimeleri, cümle ve ayetleri de delalet ettikleri manalarına uyumlu bir şekilde ve birbirinden tefrik ederek okumayı konu edinmektedir.¹²

Bu ilmin konusunun Kur’ân olduğunu savunanlar bu ilme hadisi dâhil etmemişlerdir. Bu ilim Kur’ân harflerini zat ve sıfatlarına uygun, ihfâ, izhâr, iklâb ve idğamlara tam anlamıyla riayet ederek okumayı konu edinmiştir. Bunun yanında kelimeleri delalet ettikleri manalarına uygun olarak vurgulu bir şekilde onları birbirinden ayırmak suretiyle ve ayetleri de manalarına mütabık olarak tilavet etmeyi de konu edinmektedir.¹³

1.5.3. Tecvîd İlmi’nin Gayesi

Kırâat ve tecvîd ilminin temel gayesi, Kur’an vahyinin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber, Kur’an kelimelerini asahbına nasıl okuduysa, aynen o şekilde gelecek nesillere intikal ettirmek, yani orijinal telaffuzu muhafaza etmektir.¹⁴ Başka bir deyişle me’murun bihe (yapılması emredilen şeye) uymaktır.¹⁵

Cenâb-ı Hakk, Kur’ân-ı Kerîm’inde “وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا/ Kur’ân’ı açık açık, tâne tâne, tertîl ile oku”¹⁶ (Müzzemmil, 4) ile buyrulmaktadır. Bu minvalde Kur’ân kelimelerinin telaffuz keyfiyetini tahriften koruyarak indirildiği şekliyle muhafaza etmek ve böylece Rızâya nail olmak olduğu söylenebilir. Bu ilim dalı, vahyin indiği günden bugüne kadar Kur’ân’ın sahih telaffuzunun muhafazasını üstlenerek, Kur’ân’ı ve dolayısı ile Arapça’yı tahriften korumada önemli görevler ifâ etmiştir.¹⁷

¹¹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukil*, (thk. Salim Kadduri el- Hamed), (Ürdün: Daru Ammar, 2008), 109; Çetin, Kur’ân Okuma Esasları, 77.

¹² Bk. Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvîdi*; (İstanbul: Ahmed Sait Matbaası, 1995), 5.

¹³ Ali Rıza Sağman, “İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi” (İstanbul: Ahmed Said Mat.,1958), 5; Abdurrahman Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 79.

¹⁴ Mehmet Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kiraat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 36.

¹⁵ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâîyye*, 2.

¹⁶ Müzzemmil, 4; Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yay. 4. baskı, Ankara 2012, V, 485.

¹⁷ Mustafa Kemal Önder, *Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç Ve Sıfatları*, (Isparta, Süleyman Demiral Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 35.

BÖLÜM 1

OSMANLI DEVLETİ'NDE MEKTEPLER

Bu bölümde çalışmamıza medar olan iki tecvîd kılasîğini incelememize bir başlangıç olmak üzere bu tecvîd risalelerinin okunduğu dönemi ve çağı ve eğitim müfredatlarını incelemek ve huzura getirmek istiyoruz.

1.1. Sıbyân Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde Sıbyân mektepleri eğitim ve öğretim kısmının ilk aşamasını temsil etmekteydi.¹⁸ Sıbyân mektepleri, okuma çağına gelen 5-6 yaşındaki çocukların devam ettikleri yerlerdir.¹⁹ Sıbyân mekteplerinin genel amacı çocuklara okuma yazma, ilmi hal ve hesap bilgilerini, namaz kılma usullerini, namazda okunacak ayetleri ve duaları öğretmek ve Kur'ân-ı Kerim'i belletmektir.²⁰ Bundan dolayı mekteplerde elif-bâ, Kur'ân-ı Kerim talimi, bazı surelerin ezberletilmesi, temel ilmi hal bilgileri, tecvîd, yazı yazma ve kara cümle denilen dört temel aritmetik işlem öğrencilere öğretilmeye çalışılmıştır.²¹

Sıbyân mekteplerinde kız ve erkek öğrencilerin karışık olarak devam ettiği okulların olmasıyla beraber, bazı okullarda da yalnızca kız çocukları eğitim görmektedir. Tanzimattan sonra farklı isimlerle adlandırılan²² bu okullar mekan ve ekonomik olarak ağır bir külfet gerektirmediklerinden hemen hemen her mahallede ve her köyde bulunmakla birlikte ekserisi camilere bitişik olarak bulunmaktadır.²³ Mektepler kendine has yapılarda kimi zaman hayırsever kişiler tarafından yapılan okullardır. Bu okullar okulu yaptıran kişiler ya da onları

¹⁸ Bayram, Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 57.

¹⁹ Vedat Günyol, "Mektep", *İA*, VII, İstanbul, 655-659.

²⁰ Mahmut Cevad, *Maarif-i Umumiye Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul, 1338, 3.

²¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, IRCICA*, İstanbul, 1998, 236.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz: Sıbyân mektepleri her mahallede bir tane bulunduğundan halk arasında "Mahalle Mektebi" adıyla da bilinir ve çoğu taşla yapılmış olduğu için de "Taş Mektep" denilmiştir. Sıbyân mektepleri Tanzimat'tan sonra 1279/1862 yılında "Mekâtib-i İbtidâive-i İslâmîve" adını almış ve bir müddet sonra da "ilk Mektep" olarak değiştirilmiştir. Sıbyân mektepleri her mahallede bir tane bulunduğundan halk arasında "Mahalle Mektebi" adıyla da bilinir ve çoğu taşla yapılmış olduğu için de "Taş Mektep" denilmiştir. Sıbyân mektepleri Tanzimat'tan sonra 1279/1862 yılında "Mekâtib-i İbtidâive-i İslâmîve" adını almış ve bir müddet sonra da "ilk Mektep" olarak değiştirilmiştir: Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, ist. 1977, c.I-II, 82; Osman Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.III, 201.

²³ Sıbyân mekteplerinin mimarisi için bkz: Özgönül Aksoy, *Sıbyân Mektepleri*, (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1968) 153; Çelik, *Hatıralarla Sıbyân Mektepleri*, 126; Necdet, Sakaoğlu, "Osmanlı Eğitim Tarihi" (İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 76.

temsil eden kişilerden müteşekkil özel vakıflar tarafından idâme edilmekteydi.²⁴ Sıbyân Mekteplerinin ekseriyetle vakıflar aracılığıyla kurulduğundan ötürü vakfiyelere uygun bir program uyarlamak bir zorunluluk olmuştur.²⁵ Bu okullarda İslam âlimlerinin tavsiyelerine uygun olarak çocukların eğitimine Kur'ân okumayı öğretmekle başlanmakta idi.²⁶ Elif-bâ öğretiminin akabinde öğrencinin birkaç hatim yapması beklenirdi.²⁷

Açılan bu okulların maksadı, umumi olarak çocuğa tecvîd kaidelerine uygun Kur'ân-ı Kerim öğretmektir. Sıbyân mektebinin talebesine harekeli Kur'ân metnini okumaya yardımcı olan bir alfabe kitabı verilir ve münferid olarak okumanın esasları öğretilirdi. Mektepte en az Kur'ân'ı bir defa hatmetmiş olmak şarttı. Böylece Sıbyân okullarında Arap harufatını bilen, Kur'ân'ı okuyabilen öğrenciler mektepten mezun olurlardı.²⁸ Sıbyân Mekteplerin'de görev alacak muallimlerin vasıfları ve eğitim durumları ile alakalı net bir bilgi ulaşamamakla beraber,²⁹ esas olarak dinsel nitelikli, zorunlu olmayan bir eğitim veren Sıbyân mekteplerinin öğretmenleri genellikle okuma yazma bilen imam, müezzin, kayyum ya da medrese tahsili görmüş, halkın itimat ve sevgisini kazanmış, iyi ahlâk sahibi, hafız ve Sıbyân tâlimine uygun kimselerden seçilir³⁰ ve okurken hoca olarak mezun olabilmeleri için uygun bir ders programına tabî tutulurlardı.³¹

Mektep hocalarının vazifeleri arasında Kur'ân dersi adına Kur'ân-ı Kerim'i talim ettirmek, her bir çocuğun kapasitesine göre tecvîd ve ilmihal öğretmek mevcuttur.³² Osmanlılar'ın son dönemlerine kadar uygulana gelen bir metodla, çocuklar elif-bâ cüzünün

²⁵ Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, 57.

²⁶ Mehmet Faruk Bayraktar, *Klasik İslam Eğitmcileri*, ed. Mustafa Köylü- Ahmet Koç, İstanbul 2016, 27.

²⁷ Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1984), 127-28; Tahir Güngör, *Enderun Saray Mektebi'nde Has Oda Teşkilatı*, Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek lisans tezi, 2007, 12-13.

²⁸ Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişim)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1983), 12.

²⁹ Bkz: Bazı vakfiyelerde muallimlerin Kur'ân-ı iyi bilen, tecvîd ve kıraat ilimlerine sahip, ahlaklı kişiler olması gerektiği belirtilirken bazı vakfiyelerde muallimlerin kişisel ve eğitim vasıflarına değinilmemiştir: Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyân Mektepleri*, Bursa: Rağbet Yayınevi, 1995, 52; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, (Ankara: MEB Yayınevi, 1991), 7; Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S 2012*, 93.

³⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999), 78; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, (Ankara: MEB Basımevi, 1964), 7; Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, 58; Baltacı, "Mektep", 6-7.

³¹ Zeki Salih Zengin, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi Ve Öğretimi (1839-1876)*, İstanbul, MEB Yay., 2004, 27 .

³² Yurdagül Mehmetoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 103; Gülsüm Pehlivan Ağırakça, *Tanzimattan Cumhuriyete Mekteplerde Ahlak Eğitimi Ve Öğretimi*, Doktora tezi, 2012,16.

akabinde amme cüzü okumakta, daha sonra Tebârâke diye bilinen Mülk sûresi ve diğer bazı cüzlerden sonra, "Mushaf" adıyla halk arasında tanınan Kur'ân'ın öğretimine geçmekteydi.³³

Sıbyân mektepleri için ortak bir ders programından söz etmek mümkün görülmemekle beraber, ders programları, mektebin şehirde, kasabada, köylerde oluşuna göre değiştiği gibi vakfiye şartlarına, dönemlerine, hocalara göre de farklılıklar göstermektedir. Ancak namaz sûrelerini ve dualarını düzgün okuyacak kadar bir Kur'ân okuma ve tecvîd, ilmi hal (itikad, ibadet, ahlâk) öğretimi, namazların kılınışını fiilen öğreten bir tatbikat bütün mekteplerde öğretilmektedir.³⁴ Programda ilerleyen dönemlerde değişiklikler olduğu görülmektedir. Meclis-i Vakây-ı Ahkâm-ı Adliye ile Meclis-i Nâfia arasındaki yazışmalar sonucu Kur'ân hatmi sayısının üç buçuk veya altıya çıkartılması kararı alındığı görülmektedir. Dâr-ı Şuarâ-yı Bâb-ı Ali'den yazılan mütâlaa da ise büyük camilerin yanındaki Sıbyân mekteplerine gidecek öğrencilerin ve tecvîd hocalarının durumu, tecvîd ilminin bu alanda ehil hocalardan öğrenilmesi kararı, ayrıca hafızlığa çalışması durumunda ise hafızlıklarını tamamlamadan ikinci türden olan büyük mekteplere gönderilmesi gibi hususlar ilave edilmiştir.³⁵

5 Şubat 1839 tarihinde nâzır olarak göreve gelen İmamzâde Esad Efendi çocukların hangi muhtevâ ile ders işleyeceklerine dair bir lâyiha oluşturmuştur. Bu layihada görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Muallim talebesine evvalâ hece harflerini gösterdikten sonra çocukların bunları kavramasından sonra elif-bâ cüzünün içerdiği harf birleşimlerini okutmalı, dualar ve Kur'ân'ın usûlen gelenek haline gelen bazı cüzlerini göstererek çalıştırmalıdır. Bu kısımda ilerleyerek Kur'ân'ın okunuşunu ve edâsını tadrîs ettirmeli, Kur'ân'ı hatmettikten sonra ikinci hatim esnasında tecvîd kaidelerine göre dikkat etmesi sağlanmalıdır. Nâzır İmamzâde ayrıca bazı ayetlerin ve Duhâ sûresinden sonraki sûrelerin ezberletilmesi öngörülmektedir. Bu usûlde devam eden öğrencilere bu kısmı tamamlattıktan sonra bilhassa sesi güzel olanlar ve Kur'ân okumaya yetenekli olanlar hafızlık yapmaya teşvik edilmelidir.”³⁶

1868 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiye tarafından hazırlanan ve Meclis-i Vâlâ'nın onayı ile padişah Abdülaziz'e (1861-1876) arz edilen “Sıbyân Mekteplerinin Islahâtına Dâir

³³ Ali Birinci, "Mahalle Mektebine Başlama Merâsimi ve Mektep İlahileri", (İstanbul: 1997), 2.

³⁴ Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, 7.

³⁵ Yurdağül Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, 103.

³⁶ Bkz: Cevad, *Maârif-i Umumiye Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, 23-24.

Nizamnâme Lâyihası”nda; daha önce olduğu gibi mecburî tahsil meselesi gündeme getirilmektedir. Ders programlarıyla ilgili olarak da şu açıklama yapılmaktadır:

“Çocuklar mektebe geldikleri gibi en evvel Elifbâ ve Amme cüzünü Maarif-i Umûmiye Nezâret-i celilesi tarafından mahsûsen tayin olunacak memurlar vasıtası ile mekâtib-i Sıbyân hâcelerine tâlim ve irade kılınacak usûl-i cedide vechile bir sene müddette okuyacaklardır.” “Sıbyân evvelki hatm-i şerif esnâsında Tebâreke cüzüne geldikten sonra yukarı cüzleri tilâvetle beraber harekeli ahlâk risalesini ve ilm-i hali dahi ikinci sene tekmiil ideceklerdir. İkinci hatmi çocuklara rik’a hattını ve bir mikdar imlâ ile istek iden çocuklara sülûs ve nesih hatlarını tâlim ideceklerdir. İkinci hatm-i şerife çalıştıkları esnada yazı ve imlâ dersleri ile beraber mehâric-i hurûfu, tertil ve adâb-ı Kur’âniyeyi öğrenmek için Türkî tecvîd ve ilm-i hal risaleleri ezberliyeceklerdir ve üçüncü hatm-i şerifde dahi malûmât-ı nâfia risâlesi ve Türkî muhtasar coğrafya risâlesi tâlim ile a’mâl-i erbaa ve imlâ dersleri dördüncü sene ikmal olunacaktır.”³⁷

Bu layihada³⁸ öğretim süresi dört yıl olarak belirlenen Sıbyân mekteplerinin ilk iki yılında Kur’ân, İlmihal ve Ahlâk, son iki yılında da bunlarla birlikte Coğrafya, Aritmetik, Mâlûmât-ı Nâfia ve Yazı derslerine yer verilmektedir. Programın bu özelliği, Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nin yanı sıra 1870 yılında hazırlanan ve ilköğretimde yeni öğretim usûlleri hakkında bilgi veren Rehnümâ-yı Muallimîn ve 1876 yılında hazırlanan ders programında korunmakla beraber şu şekilde verilmektedir:³⁹

1. Sene : Elif-bâ ve Amme Cüzü.
2. Sene : Kur’ân (ilk hatim), Ahlâk Risalesi, İlmihal
3. Sene : Kur’ân (ikinci hatim), Yazı (rik’a, sülûs, nesih), İmlâ, Tecvîd

³⁷ Aziz Berker, *Türkiye’de İlk Öğretim*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1945, 59-60.

³⁸ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: “Çocuklar mektebe geldikleri gibi en evvel Elifbâ ve Amme cüzünü Maarif-i Umûmiye Nezâret-i celilesi tarafından mahsûsen tayin olunacak memurlar vasıtası ile mekâtib-i Sıbyân hâcelerine tâlim ve irade kılınacak usûl-i cedide vechile bir sene müddette okuyacaklardır.” “Sıbyân evvelki hatm-i şerif esnâsında Tebâreke cüzüne geldikten sonra yukarı cüzleri tilâvetle beraber harekeli ahlâk risalesini ve ilm-i hali dahi ikinci sene tekmiil ideceklerdir.

İkinci hatmi çocuklara rik’a hattını ve bir mikdar imlâ ile istek iden çocuklara sülûs ve nesih hatlarını tâlim ideceklerdir. İkinci hatm-i şerife çalıştıkları esnada yazı ve imlâ dersleri ile beraber mehâric-i hurûfu, tertil ve adâb-ı Kur’âniyeyi öğrenmek için Türkî tecvîd ve ilm-i hal risaleleri ezberliyeceklerdir ve üçüncü hatm-i şerifde dahi malûmât-ı nâfia risâlesi ve Türkî muhtasar coğrafya risâlesi tâlim ile a’mâl-i erbaa ve imlâ dersleri dördüncü sene ikmal olunacaktır.” ; Berker, *Türkiye’de İlk Öğretim*, 59-60

³⁹ BOA, İ. MVL. 584/26278, s. 1.

4. Sene : Kur’ân (üçüncü hatim), Mâlûmat-ı Nâfia, Coğrafya, Âmâl-i Erbaa

1876 tarihinde kabul edilen ibtidai mekteplerde okutulan talimatnamedeki programın içeriği ise şöyledir⁴⁰.

Dersler	I. YIL	II. YIL	III. YIL
Elif-bâ	12	-	-
Kur’ân-ı Kerim	12	6	5
Tecvîd	-	2	2

1.2. Rüşdiyeler

İlk Rüşdiye okulu 1847 yılında Davutpaşa’da açılmış,⁴¹ İstanbul dışında rüşdiye okulu açılması ise 1855 yılını bulmuştur. Genel Eğitim Tüzüğü doğrultusunda rüşdiyeler beş yüz haneyi geçen yerlerde açılabilmektedir.⁴²

İlk kuruldukları zaman Sıbyân mekteplerinin daha üst düzeyde eğitim veren üst sınıfları gibi algılanan rüşdiyeler, çok geçmeden Tanzimat döneminde genel orta öğretimin en alt düzeyinde okullar haline gelmiştir.⁴³ Askeri eğitim verenlerin haricindekilere Mülkiye Rüşdiyeleri de denir. Buna göre sıbyân ile askerî okullar arasındaki boşluğu doldurmak adına ve devlet kademelerine memur yetiştirmek amacıyla ortaokul düzeyinde rüşdiyeler açılmıştır.⁴⁴ II. Mahmud zamanında 1838’de rüşdiyelerin açılmasına izin verilmiştir.⁴⁵ Maarifi Umumiye Nezareti kurulduktan sonra açılmış olan rüşdiyelerin sayısı 1852’de 12’ye

⁴⁰ Cevad, *Maarif-i Umumiye Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, 322; Yurdagül Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, 111.

⁴¹ Cemil Öztürk, “Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar’’, (İstanbul: Meb yayınları, 2005), 204 .

⁴² Mehmet Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim’’, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.6, S.12, 2008, 26; Nurettin Çiçekci, *Tanzimat Ve Meşrutiyet Dönemlerinden Günümüze Türkiye’de Eğitim Politikalarında Değişim Sorunsalı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020, 13.

⁴³ Zeki Memişoğlu, “İmparatorluktan Günümüze İlk Öğretimimiz’’, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2003, 243.

⁴⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a)*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999), 137.

⁴⁵ Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, (İstanbul: Meb Yayınları, 1991), 40.

yükselmiştir.⁴⁶ 1859 yılında Sultanahmet'te Cevri Kalfa Okulu ilk kez rüşdiyesine tahavvül ederek tedrise başlanmıştır.⁴⁷

1.2.1. Erkek ve Kız Rüşdiyeleri Ders Programları

Rüşdiyeler ilk açıldığında tahsil süresi 4 yıl olmasına rağmen 1850'de Daru'lmaârif açıldıktan sonra 6 yıla çıkarılmış, daha sonra 1863'te 5⁴⁸, 1869'da 4⁴⁹, 1892 yılında ise 3 yıla indirilmiştir.⁵⁰

1.2.2. Erkek Rüşdiye Ders programları

Birinci Sınıf Haftada 3 saat

Müslüman öğrenciye mahsûstur. Seçilen kitaptan okutturulmak üzere amellere, ibadetlere dair bazı şeri misaller işlenecek ve tecvîdli Kur'ân-ı Kerîm okunacaktır.

İkinci Sınıf Haftada 2 saat⁵¹

Birinci sene seçilen kitaptan öğretim yapılır. Tecvîd kurallarına uygun olarak Kur'ân-ı Kerîm okunmaya devam edilir ve icap eden namaz sureleri yavaş yavaş ezberlettirilir.

Üçüncü Sınıf Haftada 2 Saat

Birinci ve ikinci senelerde olduğu gibi öğretime devam edilir. Ayrıca çocukların ahlâkî faziletler ve güzel terbiye kazanmalarına pek ziyade dikkat edilir.⁵²

⁴⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, 183.

⁴⁷ Faik Reşit, Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, (Ankara: Meb yayınları, 1964), 43.

⁴⁸ Kodaman, *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, 92.

⁴⁹ Bkz. BOA. MF. MKT., 24/112, (29 Z 1291 / 06 Şubat 1875).

⁵⁰ Bkz. BOA. Y.EE., 131/24, (17 M 1314 / 28 Haziran 1896).

⁵¹ Cevad, *Maarif-i Umumiye Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, 405 .

⁵² Süleyman Çelenk, *İlköğretim Programları ve Gelişmeleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000, 23, 36, 38.

1898/1899 (H. 1316) Maârif Salnâmesi'ne göre Rüşdiyelerin Ders Programı⁵³

Dersin Adı:	1. Sene	2. Sene	3. Sene
Ma'a Tecvîd-i	3	2	2
Kur'ân-ı Kerim			

1904/1905 (H. 1322) Rüşdiye Ders Programı⁵⁴

Dersin Adı	1. Sene	2. Sene	3. Sene
Ma'a Tecvîd-i	3	3	3
Kur'ân-ı Kerim			

1.2.3. Kız Rüşdiye Ders Programları

Înâs rüşdiyeleri öğretim süresi 3 yıl ibtidâî ile birlikte 6 yıl olmuştur. Buna göre program da şöyle şekillenmiştir⁵⁵

1895 (H. 1313) Yılı İnâs Rüşdiyelerinin Dersleri

Dersin Adı:	1.Sene	2.Sene	3.Sene
Elifbâ-i Osmanî	12	-	-
Kur'ân-ı Kerîm	-	6	-
Kur'ân-ı Kerîm	-	-	5

⁵³ SNMU, 1316/1, s. 191, 358.

⁵⁴ BOA, İ. MF, 10/1322/Ca-1, 7 Ca 1322.

⁵⁵ BOA, İ. MF, 3/1313/S-8, 25 S 1313.

Dersin Adı	1.Sene	2.Sene	3.Sene
Kur'ân-ı Kerîm	4	-	-
Kur'ân-ı Kerîm ma'a Tecvîd	-	4	4

1898/1899 (H. 1316) Maârif Salnâmesi'nde ve Mahmud Cevad'ın verdiği kız rüşdiyelerinin programı aynıdır. Birinci senede Elifbâ Risâlesi tamamlanmadıkça hiçbir derse başlanmayacaktır. Bu yüzden ilk sene ders saati toplamı 18 olarak gösterilmiştir. İbtidâiye sınıfları ve rüşdiyeden oluşan ve tahsil süreleri altı sene olan inâs rüşdiyelerinin ders programı şu şekildedir:⁵⁶

1898/1899 (H. 1316) Maârif Salnâmesi'ne Göre İnâs Rüşdiyeleri Ders Programı

Dersler	1.Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf
Elif-bâ	18	-	-	-	-	-
Kur'ân-ı Kerim ma'a Tecvîd	4	6	5	3	2	1

1.3. Dâru'l-Muallimîn

Osmanlılar'da öğretmen yetiştirmek için okul açma fikrinin ortaya çıkması Tanzimat dönemine rastlar. Osmanlı Devleti'nde 1848-1924 yılları arasında faaliyet gösteren erkek

⁵⁶ SNMU, 1316/1, s. 393-394.

öğretmen okuluna verilen isimdir.⁵⁷ II. Abdülhamid dönemi, Tanzimat devrinde eğitim-öğretim alanında yeniliklerin gerçekleştirildiği, açılan eğitim kurumlarının yaygınlaştırıldığı bir devir olmuştur. Dârülmualimîn-i Âliye'nin kurulma düşüncesi 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde yer almaktaydı.⁵⁸ 16 Mart 1848'de, Eski Maarif Nazırlarından olan Kemal Efendi'nin gayretleri ve Büyük Reşit Paşa'nın da yardımlarıyla İstanbul Fatih'te Daru'l Muallimîn açılmıştır. Okulun müdürlüğüne ilk olarak Ahmet Cevdet Paşa atanmıştır.⁵⁹

II. Abdülhamid devrinde ülke genelinde yaygınlaşan okullardan biri de erkek öğretmen okulları yani Dârülmualimînler oldu. Adı geçen okullar taşrada otuzdan fazla yerde açıldı.⁶⁰ Söz konusu Nizamnameye göre açılması planlanan Büyük Dârülmualimîn'de üç şube bulunacaktı. Bu şubelerin amaçlarından birincisi rüşdiye okullarına, ikincisi ibtidaiye okullarına ve üçüncüsü sultanîlere öğretmen yetiştirmekti.

1900 senesinde Daru'l-muallimîn'in iki senelik kısmı olan idadilerde okutulan dersler aşağıda yer verilmiştir:

Darü'lmuallimîn-i İdâdiye Şubesi Programı (1900) ⁶¹

Dersler	1.sene	2.sene
Kurân-ı Kerim ma'a Tecvîd	4	3

⁵⁷ Cemil Öztürk, “Daru'lmuallimin” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 1989), 8/551.

⁵⁸ Yücel Özkaya, “Birinci Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usûlü Hakkında Bir Layiha” *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XXXI, S. 1-2, 1987, s. 397-415; Bekir Sıtkı Baykal, “93 Meşrutiyeti”, *Belleten*, c. VII, S. 21-22, (Nisan 1942), 45-83.

⁵⁹ Hasan Ali Koçer, “Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848- 1967)”, (Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1967), 9.

⁶⁰ Kodaman; *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, 153.

⁶¹ Maarif Salnamesi, 1316 Senesi, İstanbul: Matbaa-i Amire, 127.

Daru'l-muallimîn'de Rüşdiye Şubesinde Programı(1891)⁶²

1.sene	2.sene
2	1

Daru'l-muallimîn İbtidaiye Şubesinde Programı (1900)⁶³

Dersler	1.sene	2.sene
Tecvîd ve Kurân-ı Kerim	4	3

Daru'l-muallimîn-i İbtidaiye ⁶⁴ (1910)

Dersler	1.Sene	2.Sene	3.Sene	4.Sene
Kur'ân-ı Kerim	2	2	2	2

Daru'l-muallimîn (1915'ten Cumhuriyet'e kadar olan program)⁶⁵

Dersler	1.Sene	2.Sene
Kur'ân-ı Kerim	1	1

⁶² Maarif Salnamesi,1316 Senesi, İstanbul: Matbaa-i Amire, 127.

⁶³ Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848- 1967)* 37; Yurdağül Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, 1. Baskı, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 184.

⁶⁴ Koçer, *'Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848- 1967)'* 52,53,54.

⁶⁵ Koçer, *'Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848- 1967)'*,58-59; Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, 188.

1.4. Dâru'l-Muallimât

Dini ve eğitimsel ihtiyaçlardan yola çıkılarak 1869 yılında ilk defa kadınlar için bir yüksek okul açılması uygun görülmüştür. Yapılan eğitim toplantılarında önce İstanbul sonra da Anadolu merkezli kurumların kurulması ve kadın öğretmen yetiştirilmeye başlanması kararlaştırılmıştır.⁶⁶

Maarif-i umumiye Nizamnamesinin 68. maddesinde kız okulları için hanım öğretmenler yetiştiren bir kurum olarak Daru'lmuallimat açılması kararlaştırılmıştır.

Maarif-i umumiye nizamnamesine (1869) göre, Daru'l-muallimat'ta iki şube bulunmaktaydı ve bunlar Sıbyân ve rüşdiye sınıflarıydı. Sıbyân şubesinde öğrenim süresi iki sene olup, aşağıdaki dersler okutulmaktaydı.⁶⁷ Daru'l-Muallimat'a kaynaklık eden iptidaiye ve rüşdiye sınıflarında okutulmak üzere 1891 (1309) yılında düzenlenen program ise şu şekildedir:

1.SENE

Dersler	Haftalık
Elif-bâ-i Osmani	12
Ecza-i Şerife (Akabinde ammeden başlayarak Zariyat'a kadar sırasıyla cüz cüz namaz sureleri ezberletilecektir.)	12

⁶⁶ Ahmet Şimşir, *Daru'Imuallimât Eğitim Programı ve Bir Daru'Imuallimât Öğretmeni olarak Ahmet Mithat Efendi*, Yüksek Lisans tezi, 2019, 32.

⁶⁷ Mehmedoğlu, *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, 189; Seyit Taşer, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Modernleşme sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi*, doktora tezi, Konya, 2010, 111.

2.SENE

Dersler	Haftalık
Kur'ân-ı Kerim (Ecza-i şerife bitirildikten ve namaz sureleri tamamen ezberlettirildikten sonra hatm-i şerife devam olunacaktır.)	6

3.SENE

Dersler	Haftalık
Kur'ân-ı Kerim (Hatm-i şerif ettirilecek ve bazı aşr-ı şerifler ezberlettirilecektir.)	5

4.SENE

Dersler	Haftalık
Kur'ân-ı Kerim mea Tecvîd (Tecvîdin tatbikatıyla hatm-i şerif tekrarlanacaktır.)	4

5.SENE

Dersler	Haftalık
Kur'ân-ı Kerim ma'a Tecvîd	4

6.SENE

Dersler	Haftalık
Kur'ân-ı Kerim ma'a Tecvîd	4

DEĞERLENDİRME

İncelediğimiz eserlerin okutulduğu dönem, eğitim kurumları ve bu kurumların bulunduğu coğrafyaların arka planını bilerek, eserlerin anlaşılması ve okutuldukları topraklardaki hitap ettiği muhatap kitleyi görmemiz açısından kısaca mukayeseli bir değerlendirme yapmayı gerekli görmekteyiz. Bu bölümde incelemiş olduğumuz veriler bize gösteriyor ki; Kur'an-ı Kerim eğitime Osmanlı'nın son dönemlerine kadar klasik usulle medreselerde devam edilmiştir. Daha sonrasında, Tanzimat dönemi ile birlikte Kur'an-ı Kerim eğitime Avrupa'daki eğitim sistemi örnekliğinde, daha sistemli olarak mektep tarzı okullarda devam edilmiştir. Eğitim kurumları kendi içinde şu şekilde kademelenmiştir:

Eğitimin ilk kademesi Sıbyân mektepleridir. İkinci olarak orta eğitimin en alt düzeyi haline gelen Rüşdiyelerdir. Rüşdiyeler kız ve erkek rüşdiyeler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Bu eğitimlerin üst basamağını oluşturan kurum ise eğitim kurumlarına öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulan Dar'ul-Muallimîn ve Dar'ul-Muallimatlar'dır. Dar'ul-Muallimînlerde kendi arasında; Dar'ul-Muallimîn-i İdadiye, Dar'ul-Muallimîn-i Rüşdiye ve Dar'ul-Muallimîn-i İbtidaiye olmak üzere ayrılır. Söz konusu eğitim kurumlarının müfredat programlarında Kur'an-ı Kerim ve Tecvîd tedrisatına büyük bir önem verildiğini görmüş olmaktadır. İncelediğimiz eserlerden biri olan Mükemmel Tecvîd 'in müellifi Mehmed Kâmil Efendi'de Kastamonu Dar'ul-Muallimin'den mezun olarak eserini kendi bulunduğu zaman ve mevkide bulunan eğitim kurumlarında okutulmak üzere kaleme almıştır. *Mükemmel Tecvîd'* in basıldığı ve okutulduğu coğrafyada da eğitim sistemi bu şekildedir.

Mukayese ettiğimiz diğer eser olan *Fenn-i Tecvîd* ise Kazan Türkü olan bir müellife aittir. Kazan bölgesindeki eğitim sistemini kısaca değerlendirecek olursak, ülkemizde Tanzimat ile yaşanan eğitim sistemindeki yenileşme ve eski/yeni cereyânın bir benzerini Kazan eğitim sisteminde de görmekteyiz. 19. yy. ortalarına kadar Kazan bölgesindeki medreselerde dersler usûlü kadimle belli bir program olmadan okutulmaktaydı. 19. yy.'ın

son yıllarında usulü kadim ile yapılan eğitimin eksikliği hissedilmeye başlanmış, 1883 yılında İsmail Gaspıralı önderliğinde ilk usulü cedid mektebi açılmıştır. Usulü kâdim fikri mensupları yeni sisteme karşı çıksalar da süreç içerisinde birçok yerde yeni usul üzere mektepler açılmıştır.⁶⁸

Kazan şehrinde; Muhammediye, Mercani, Aparaylar, Azim medreseleri açılırken, Ufa şehrinde; Âliyye, Gusmaniye Medresesi ve Orenburg şehrinde Hüseyiniyye Medresesi açılmıştır.⁶⁹ Ancak Kazan Türklerinin bu şekilde eğitim öğretim merkezlerinin artmasından rahatsız olan Rus hükümeti dayatmacı bir politika ile Kazan halkı üzerinde uyguladığı baskıcı rejimi daha artırmıştır. Kayıtlara geçtiği kadarıyla Rus rejimi tarafından yıkılıp yakılan 536 mescid ve 418 mektebin işlevini kaybettiğini öğrenmiş bulunmaktayız. Kazan halkı hükümet rejiminin tutumuna karşılık, eğitime verdikleri önem çerçevesinde tedris faaliyetlerinin aksamaması için yeniden harekete geçmişlerdir. Rus idaresinin baskısının daha az hissedildiği köylerde mektepler kurulmaya başlanmıştır. 1858 yılında Kazan civarında mekteplerin sayısı 430, medreselerin sayısı ise 50'ye çıkmıştır.⁷⁰

1907/1908 ders yılındaki medrese programında fennî derslerin yanında ilmi dersler de okutulmuştur. Bu derslerin arasında önemli bir yere sahip olan Kur'an-ı Kerim ve tecvîd dersleri ayrıca Kur'an talimi dersleri önemli bir yere sahiptir.⁷¹

Rus ihtilalinden (1917/1922) sonra, Tatar Türkleri artan zulüm ve dayatmalar neticesinde dinlerini yaşayamayacak duruma gelmişler ve farklı toraklara hicret etmeye başlamışlardır. Bu hicretlerden biri de Abdulhay Kurbanali öncülüğünde Japonya Tokyo'ya olmuştur.⁷² İhtilalden sonra Japonya'ya çoğalan göç ile okuma çağına gelen çocukların sayısının artmasıyla birlikte mekteplerin sayılarını artırma ihtiyacı hasıl olmuştur. Mekteplerde okutulacak ders kitapları yetersizliği sebebiyle Abdulhay Kurbanali liderliğinde, Matbaa-i İslamiye isminde Tokyo'nun ilk matbaası kurulmuştur. Burada Osmanlıca ve Tatarca eserler basılmıştır. Kuran-ı Kerim çalışmalarına verilen ehemmiyete binaen öncelikle elif-bâlar basılmıştır.⁷³

⁶⁸ Mahmut Tahir, *Kazan Türklerinde Tahsil ve Bilim*, Kazan Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, İstanbul 1970, 41.

⁶⁹ Mahmut Tahir, *Kazan Türklerinde Tahsil ve Bilim*, 42.

⁷⁰ Mahmut Tahir, *Rusya Dışında Kazan Türkleri*, Kazan Dergisi, 12.

⁷¹ Mahmut Tahir, *Kazan Türklerinde Tahsil ve Bilim*, 53.

⁷² Mahmut Tahir, *Kazan Türklerinde Tahsil ve Bilim*, 43.

⁷³ Mahmut Tahir, *Kazan Türklerinde Tahsil ve Bilim*, 15.

1927 yılına gelindiğinde ise Japonya’da ilk Tatar Mektebi Tokyo şehrinde açıldı. Ardından Kobe ve Nogaya şehirlerinde mektepler kuruldu.⁷⁴ 1928 yılında ise Osmanlı’da ortaokul ve imamhatip lisesine tekabül eden *Mektebe-i İslamiye* adında bir mektep açılmıştır. Bu mektebin ilk muallimi Abdulhay Kurbanalı’dır. Bu mektepte Matbaa-i İslamiye’de basılan eserler okutulmuştur. Kur’an tedrisine Tatar elif-bâsı ile başlayan öğrenciler, elif-bâyı kavradıktan sonra, Kur’an-ı Kerim’e geçirilmiştir. Japonya’da ilk kez Matbaa-i İslamiye’de basılan Kur’an-ı Kerim öğrencilerin istifadesine sunulmuştur. Akabinde bir üst seviye olarak bizim de çalışma konumuz olan tecvîd ilminin öğretilmesi, kavratılması ile alakalı olarak Fenn-i Tecvîd eseri okutulmuştur.⁷⁵

⁷⁴ Mahmut Tahir, *Tokyo’da Matbaa-i İslamiye*, 17.

⁷⁵ Mahmut Tahir, *Tokyo’da Matbaa-i İslamiye*, 17.

BÖLÜM 2

MÜELLİFLERİN HAYATI VE ESERLERİNİN TANITIMI

MÜELLİFLER VE ESERLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Müelliflerin Hayatı

2.1.1. Hafız Mehmet Kâmil Efendi

Araştırmamızın konusunu oluşturan Mükemmel Tecvîd adlı eserin müellifi Mehmed Kâmil Efendi'nin biyografisini araştırdığımızda, aynı isimde birçok kişinin olduğunu gördük. Aradığımız müellifi tespit edebilmek için bazı konuları esas aldık. Eserin basım tarihi, müellifin doğum ve vefat tarihi gibi hususları göz önüne almamızın yanında, bizim için asıl ayırt edici husus müellifin eserinin girişinde kendini Çerkez kökenli bir muhacir olarak tanıtmış olmasıdır.⁷⁶

Böylelikle biyografi taraması yaparken, ilk olarak muhacir kökenli olanları belirledik. Bizim için başka bir ayırt edici nokta ise müellifin eserde kendini Kastamonu Dar'ul-fünun muallimi olarak tanıtmış olmasıdır. Biz de buradan yola çıkarak, Kastamonu Dar'ulfünun öğrencilerinin listelerini inceledik. Buradan muallim olarak mezun olup, farklı bölgelere Kur'an tedrisi için istihdam edilen öğretmenlerin arasında muhacir olarak Kastamonu'ya gelen Mehmet Kâmil Efendi'yi bulduk. Dar'ulfünun'dan mezun olan ve istihdam edilen öğrenci listesinde Mehmed Kâmil Efendi'nin, Kastamonu'da tahsilini tamamladıktan sonra Şam bölgesine muallim olarak gönderildiğini görmüş olduk.⁷⁷ Tespit ettiğimiz Mehmed Efendi'nin biyografisinde de Mehmed Efendi'nin muallimlik yapmak üzere, Humus ve Kuneytira bölgelerine gönderildiği nakledilmektedir ki, bu bölgelerin, Şam bölgesine yakın bir yer olduğu bilinmektedir.⁷⁸ Zikrettiğimiz bu hususlar çerçevesinde tespit ettiğimiz Mehmed Kâmil Efendi'nin biyografisi şöyledir:

⁷⁶ Mehmed Kâmil Efendi, *Mükemmel Tecvîd-i Reşadiyye*, Samsun, Matbaa-i Şems, 1331/1915, 1.

⁷⁷ Salname-i maarif, 1317: 669.

⁷⁸ Humus ve Kuneytira bölgesi hakkında bakınız: Tufan Buzpınar, "Havran" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/540.

Mehmet Kâmil Efendi Hacı Ali Efendi'nin oğlu olup 1282 (1866) yılında Dağıstan'da dünyaya gelmiştir. Babası memleketinden hicret edip⁷⁹ Bursa'ya yerleşmiştir. Bursa İmaret İsa Bey mahallesinde ikametle babasından okumaya başlamıştır. Arabi ilimleri tahsili esnasında Dârü'l-Muallimîn-i İbtidaiye'ye devamla Nisan 1304 (1888)'de şهادetname almıştır.

Babasının vefatından sonra Bursa'da talebe okutmakla vaktini dolduran ve sonradan İstanbul'a gelip 1308(1892)'de Beyazıt Camiinde dersiam olarak derse çıkan İbrahim Zühtü Efendi'den okumaya başlamıştır. Hocasından 1311'de icazet almıştır. Bazı noksanları tamamlamak için tekrar okumaya başlamış ve derslerine devam ettiği Ahmet Remzi b. el-Hac Emin Efendi'den 1313'de ikinci kez icazet almıştır. 1319/ 1320 tarihlerinde Mekteb-i Nüvvab'a girmiş ve 1324'de bu mektepten imtihanla mezun olmuştur. Mayıs 1313 (1897)'de Adranos (Orhaneli) Rüştîye mektebi muallim vekâletine tayin edilmiş ve aynı yılın Ekim ayında bu muallimlikten ayrılmıştır. Mekteb-i Nüvvab'ı bitirmesi üzerine Kânunievvel 1322 (1906)'de İnoz (Enez) kazası niyabetinde tayin edilmiştir. Mart 1323'de İnoz'dan ayrılıp Mart 1324 (1908)'de Şile niyabetinde tayin olunmuştur. Şile'de dokuz ay kadar kaldıktan sonra ayrılmış ve Nisan 1325'de Cısr-Mustapaşa kazası niyabetine tayin edilmiştir. Nisan 1327 (1911)'de hizmet müddetinin bitmesi üzerine Teşrisani 1327'de Humus niyabetine tayin edilmiştir. Kanunisani 1330 (1914)'da Humus'tan ayrılıp aynı tarihte Kuneytır niyabetine tayin edilmiştir. Kuneytır naibi iken 8 Şubat 1331 (1915) tarihinde vefat etmiştir.⁸⁰

Ulaştığımız kaynaklarda⁸¹ Mehmed Efendi'nin Dar'ul-Muallimîn-i Aliye Fen şubesinden 1894- 1895 eğitim-öğretim yılında mezun olan öğretmenler ve istihdam edildiği yerlerin listesinde Mehmed Efendi'nin Kastamonu'ya geldiğini ve Dârü'l-Muallimîn'den mezun olduktan sonra Şâm Bölgesinde'ki İdâdi'ye istihdam edildiği bilgisine ulaşmaktayız.⁸²

⁷⁹ Bkz: Müellif eserin girişinde kendisinin muhacir ve Çerkez olduğu ifade etmiştir; *Mükemmel Tecvîd*, 1.

⁸⁰ Sadık Albayrak, *Son devir Osmanlı Uleması*, (Medrese Yayınları, İstanbul 1980), 296.

⁸¹ Düzeltme: Tarihe bir not düşmek adına ilmi ve vicdani bir borç olarak bir bilgiyi tashih etmeyi gerekli görmekteyiz. Mehmet Kâmil Efendi'nin biyografisi ile ilgili ulaştığımız bir yüksek lisans tezinde verilen bilgilerin Mehmed Efendi'ye ait olmadığını tespit etmiş olmaktayız ayrıntılı bilgi için bakınız: Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Alimleri*, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 248.

⁸² Salname-i maarif, 1317:669; Hamza Altın, *II. Abdulhamit Dönemi'nde Bir Eğitim Kurumu: Dârü'lmuallin-i Âliye*, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl:8, c:8, 16, Güz/ 2018, 103.

2.1.2. Muhammed Abdulhay Kurbanali

Muhammed Abdulhay Kurbanali (Kurbanaliyev) 1889 yılında doğmuştur. Uzak Doğunun en önemli isimlerinden biri olan M. A. Kurbanali Rusya'da⁸³ Orenburg'a bağlı Çelyabi (Çelbinsk)'de doğmuştur. Başkurtların Barın-Tabın uyuğundandır. Babası Ubeydullah İşan, Midyak köyünden zengin bir molladır. Japonya'ya gelmeden önce Başkurdistan'da Monarşi (Rus Çarı) taraftarı olarak milliyetçi güçlere karşı tavır almıştır.⁸⁴

Uzak Doğu'daki Kazan Türklerinin hayatta kalma mücadelesinde önemli bir yere sahip olan Molla Muhammed Abdulhay Kurbanali, hem dini hem de siyasi liderlerden biridir. Buna rağmen Kurbanali ve Uzak Doğu'daki faaliyetleriyle ilgili olarak, Türkiye'de detaylı bir araştırma bulunmamaktadır. Bu çalışmada onun yakın dönem Türk ve Japon tarihindeki yeri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Rusya'da imamlık ve müderrislik görevlerini yaparken, 1917 ihtilalinden sonra Rusya'dan ayrılıp Japonya'nın Tokyo şehrinde yerleşmiştir. Tokyoda oturan Kazan Türkleri tarafından imam olarak seçilip kısa bir zamanda cemiyet işlerini de üzerine almıştır.⁸⁵

İhtilalden sonra Mançurya'ya kaçan ve orada Japon ordusu ile temas Kur'an Kurbanali, ayrıca Mançurya'daki Japon askeri birlikleriyle kurduğu iyi ilişkiler sayesinde 1920'de Mançurya'daki Japon istihbarat okulunda dil öğretmenliği yapmış ve Japon askeri kadroya Arapça, Rusça ve Tatarca dersleri vermiştir.

Büyük bir siyasi ve diplomatik kabiliyete sahip olan Abdulhay Efendi, samimi ve hoşsohbet karakteri ile Japonları etkileyebilmekteydi. Bu sayede siyasi, askeri ve iktisadi liderlerle çok yakın bir diyalog kurdu. Onlara dünya Müslümanlarıyla temas kurulmasının Japonya'ya sağlayacağı çıkarlar konusunda yeni fikirler empoze etti. Japon ileri gelenleri ise Abdulhay Efendi'nin şahsında Müslüman Türk cemaatine her zaman yakın bir ilgi

⁸³ Mahmut Tahir, *Kazan Türklerinde Tahsil ve Bilim*, Kazan Dergisi, 50.

⁸⁴ A. Merthan Dünder, *Panislâmizm'den Büyük Asyacılığa: Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya*, İstanbul 2012, 170.

⁸⁵ Mahmut Tahir, *Kazan Türklerinde Tahsil ve Bilim*, 50.

göstererek, onların bu ülkedeki varlıklarının sağlamlaştırılması konusunda yardımlarını esirgemediler.⁸⁶

Molla Muhammed Abdulhay Kurbanali (Gabdulhay Kurbangali) önderliğinde Japonya’da örgütlenmiş olan Türk-Tatarlar aracılığı ile Rusya ve Çin’de baskı altındaki Türk halklarının liderleri ile derin ilişkiler kurarak, Asya’da bağımsızlık talepleri ve mücadelelerine açık ya da gizli destek sağlamışlardır.⁸⁷ Kurbanali’nin Japon resmi belgelerine geçen anlatımında Japonya ile olan irtibatı şu şekilde yer alır;

“...Ben, 1917’de Rus Devrimi ile birlikte Hoten’e kaçtım. 1922’de Dairen’e geldim. Mançurya demiryoluna sözleşmeli olarak görevli girdim. İki sene çalıştım ama kendi amaçlarımı gerçekleştirmek için işten ayrıldım. 1924’de Tokyo’ya geldim. Dünya’nın çeşitli yerlerinde kötü durumda mülteci konumundaki Müslüman Rusyalıları birleştirip, Müslüman Federasyonunu ve Tokyo İslâm Derneği okulunu kurdum. Japonya ve Mahçurya’yı desteklediğimiz için burada yaşayan 2.000.000 Müslüman ileride neler yapabilir diye konuşmaya oraya gittim. Geçen ayın 30. Günü, 12. Ayın 1. Ve 2. Günü içinde toplantı yapıldı. Mançurya’nın liderine tüm Müslümanlar adına kutlama gönderdik. Bundan sonra biz Müslüman Japonlar, Mançuryalılar, ile Mançurya’yı yaşatacağız , siz de yardımcı olun diye telgraf gönderdik. Rusya sınırlarındaki 20.000.000 Müslüman’ın Müslümanca yaşamaları için gerekli yolları kararlaştırdık.”⁸⁸

Abdulhay Kurbanali Japonya’ya geldikten sonra ilk olarak Tokyo’daki Tatar Türklerini ve Müslümanları organize etmiş ve Japon yönetimin desteğiyle Mahalle-i İslâmiye adlı cemiyeti kurmuştur. Japonya’ya gelen gruplar, Yokohama, Tokyo, Kobe ve Nagoya gibi şehirlere yerleşmişlerdir.⁸⁹ Tokyo’da Mahalle-i İslamiye’yi kurarak Türk-Tatarlarını birleştiren Kurbanali, Uzak Doğu’daki Tatarların daha rahat yaşamalarını,

⁸⁶ Hee Soo lee(Cemil), *İbrahim İlhan, Osmanlı Japon Münasebetleri ve Japonya’da İslâmiyet*, (TDV yayınları, Ankara 1989), 84.

⁸⁷ Merthan Dünder, *Şehzade Abdülkerim Efendi’nin Japonya’nın Desteğiyle Türkistan İmparatoru Olma Meselesi Üzerine* , Bilig Dergisi, Sayı:66, 2013, 80.

⁸⁸ A. Melek Özyetkin, A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov, *Tarihten Bugüne Başkurtlar, Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, (Ötüken Yayınları, Ankara 2008), 136.

⁸⁹ Merthan Dünder, "Japonya Türk-Tatar Diasporası", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 1(1) 2004, 75.

serbestçe ticari faaliyetlerde bulunarak zenginleşmelerini ve Rus Devrimi sırasında dağılan ailelerin yeniden toparlanmasına olanak vermiştir.⁹⁰

Muhammed Abdulhay Kurbanali, cemaatin diğer liderleriyle birlikte Ekim 1928'de Tokyo'da "Japonya'da Bulunan Müslüman Vekillerin Kongresi" adıyla bir toplantı düzenlendi. Kongrede, cemaatin din ve eğitim meseleleri görüşülmüş, bir cemiyet teşkili ve bir matbaa tesisi karara bağlanmıştı.⁹¹

Kongre minvalinde eğitim ihtiyacını karşılamak maksadıyla hemen geçici okullar açıldı ve buralarda pek düzenli olmayan bir eğitim faaliyeti başladı. 1927 yılında Japonya'da ilk Tatar mektebi Tokyo şehrinde açıldı. Kurbanali 1927 yılında Mekteb-i İslâmiye'yi açarak Tokyo ve civarındaki Türk-Tatar çocuklarının eğitim almalarını sağlamış, ders verdiği ve aynı zamanda müdürü de olduğu bu okulu, cemaatin toplantı yeri ve ibâdethanesi olarak düzenlemiştir.⁹² Arkasından da Japonya'nın Kobe ve Nagoya şehirlerinde de mektepler kuruldu. Bu mekteplerde hemen ders kitaplarının bulunmaması ve kifayetsizliği durumu ile karşı karşıya gelindi.⁹³

Kitap basımı için bir matbaa gerekliydi. Lakin bu durum için şartlar oldukça zordu. Maddi imkanlılıklar had safhadaydı. Maddi imkansızlıkların yanında Harf İnkılab'ı da olmuş 1928 yılında yapılan değişiklik ile Latin Alfabetine geçilmiş ve Arap yazısı yasaklanmıştır. Ancak Uzakdoğu Müslümanları arasında hep Arap yazısı geçerliydi. Bu duruma karşılık Japonya'daki Müslüman Türkler, İstanbul'da harf devrimi sebebiyle Arap harflerini kullanamayan bir gazetenin matbaasındaki harfler satın alınarak Japonya'ya geldi.⁹⁴ Tokyo cemiyetinin başkanı ve imamı Abdulhay Kurbanali ve mektebin birkaç öğretmeni ile birlikte emek verilen çalışmalar neticesinde matbaa harflerini hazır bir hale getirdiler.⁹⁵

⁹⁰ A. Melek Özyetkin, A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov, *Tarihten Bugüne Başkurtlar, Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, Ötüken Yayınları, Ankara 2008, 144.

⁹¹ Hee Soo lee (Cemil), İbrahim İlhan, *Osmanlı Japon münasebetleri ve Japonya'da İslâmiyet*, Tdv yayınları, Ankara 1989, 84.

⁹² Özyetgin, Dünder, Kamalov, *Tarihten Bugüne Başkurtlar, Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, 145.

⁹³ Lee , İlhan, *Osmanlı Japon münasebetleri ve Japonya'da İslâmiyet*, 85.

⁹⁴ Lee , İlhan, *Osmanlı Japon münasebetleri ve Japonya'da İslâmiyet*, 85.

⁹⁵ Mahmut Tahir, *Tokyo'da Matbaa-i İslamiye*, Kazan Dergisi, Yıl:5, Sayı:16 İstanbul 1970, 17.

Bununla birlikte Türk cemiyeti ki katlı bir bina inşa etti. “Türk Müslüman Merkezi” olarak adlandırılan bu binada mektep ve “Matbaa-i İslamiye” kuruldu.⁹⁶ Matbaa’nın kurulmasından sonraki süreçte başka önemli bir eksiklik olan Tokyo’da, idaresinde Türk Tatarların bulunduğu ancak farklı milletlerden tüm Müslümanlara hitap eden büyük bir cami açılması fikri gündeme geldi.

Şüphesiz bu fikrin meydana gelmesinde, Molla Muhammed Abdulhay Kurbanali ve 1933 yılında Japonya’ya yerleşen Kadı Abdürreşit İbrahim Efendi’nin büyük rolü olmuştur. Bu proje ile Japonya’nın başkenti Tokyo’da tüm Müslümanlara hitap edecek bir İslam Merkezi’nin oluşturulması hedeflenmiştir. Nihayetinde 19 Ekim 1937 yılında Tokyo Camii temel atma töreni ile camii için önemli bir adım atılmıştır.⁹⁷ Tokyo Camii, Hazret-i Muhammed (a.s)’in doğum gününe denk gelen, 12 Mayıs 1938 yılının cuma günü törenle ibadete açılmıştır.⁹⁸

İkinci Dünya Savaşı’nın arefesinde Uzak Doğuda yaşayan Kazan Türkleri arasında bir takım anlaşmazlıklar meydana çıktı. Anlaşmazlıklar neticesinde M. A. Kurbanali cemiyet işlerinden uzaklaştırılmış, 1938 yılında Japon milliyetçilerin muhalefetine rağmen sınır dışı edilmiş Dayren şehrine (Mançurya) gönderilmiştir.⁹⁹

İkinci dünya savaşının sonuna doğru Dayren Sovyet Ordusu tarafından işgal edildi. M. A. Kurbanali Sovyet makamları tarafından tevkif edilerek Sovyet Rusyaya gönderildi. 10 sene çalışma kamplarında kalan Abdulhay Kurbanali’nin sıhhati bozuluyordu. Serbest bırakıldıktan sonra yakınlarının ve halkın yardımı ile hayatına devam etti ve öldüğü zaman 80 yaşında idi.

Hayatının büyük bölümünü mücadele ile geçiren Kurbanali, özellikle Japonya’daki yaşamı süresince eğitimciliği ve yayıncılığı ile göçmen durumundaki Türk-Tatarlara büyük hizmetlerde bulunmuştur. Onun açtığı okullarda eğitim-öğretim gören cemaat mensubu çocuklar dini ve milli kimliklerini koruyabilmiş, yaşadıkları toplum içinde asimile olmamışlardır. Ayrıca Kurbanali, gerek kendi yazdığı gerek Matbaa-i İslâmiye’de bastırdığı

⁹⁶ Lee , İlhan, *Osmanlı Japon münasebetleri ve Japonya’da İslâmiyet*, 85.

⁹⁷ Ali Merthan Dündar, *Japonya’da Türk İzleri*, (Vadi Yayınları, Ankara 2008), 104.

⁹⁸ Selçuk Esenbel, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı Japonya’nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*, (İletişim Yayınevi, İstanbul, 2012), 315.

⁹⁹ Dündar, Merthan, *Şehzade Abdülkerim Efendi’nin Japonya’nın Desteğiyle Türkistan İmparatoru Olma Meselesi Üzerine* , Bilig Dergisi, Sayı: 66, 2013, 82.

kitaplarla Finlandiya'dan Japonya'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olan vatandaşlarına da faydalı olmuştur. Bu bağlamda siyasetçi kimliğinden ayrı olarak değerlendirildiğinde, Kurbanali'nin eğitimci yönünün de takdir edilmesi gerekir.

2.2. Müelliflerin Eserlerin Tanıtımı

2.2.1. Mükemmel Tecvîd-İ Reşâdiye

Eserin ismi *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiye* ' dir. Müellifi Mehmed Kâmil Efendi'dir. Mehmed Kâmil Efendi Kastamonu Mekteb-i Sultânî'si imamı ve Dâru'l muallimîn Kurân-ı Kerîm muallimidir. Eser mektepler, medreseler ve Dar'ul Muallim'inde okutulmak üzere tertib edilmiştir. Samsun'da Matbaa-ı Şems tarafından 1328 (h.) yılında basılmıştır. Müellif eserin girişinden evvelki bölümde, eserin Kastamonu Meşrutiyet kütüphanesinde ve bazı sahaf ve çarşılarında bulunabileceğini not düşmüştür. Mehmed Efendi eserin girişinde İbn-i Cezeri'nin (833/1429) Mukaddime'sindeki tecvîd tanımını dizeler halinde vermiştir. Elli altı sayfa olan eser, karton kapak olarak basılmıştır. Geleneğimizde yer alan *Karabaş Tecvîd* 'i gibi pratik kuralları içeren mühim tecvîd ve kıraat konularını işleyen bir özelliğe sahiptir.

Müellif, Osmanlıca olarak kaleme aldığı eseri iki ayrı bölüme ayırmış birinci bölüme “Tecvîd-i Raşâdiyye”, ikinci bölüme ise “Alelâde Tecvîd” adını vermiştir. Birinci bölümde tecvîdin önemi, tertîl, tağannî, mehâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf gibi konulara yer vermiştir. İkinci bölümde ise medd-i tabîi, medd-i muttasıl ve medd-i lâzım gibi tecvîdin ana konularını ele almıştır. Birinci bölümü yirmi beş, ikinci bölümü de yirmi yedi alt başlıkta incelemiştir. Müellif eserin giriş kısmında asıl bölüme geçmeden evvel iki başlık halinde giriş mahiyetinde bazı konulara değinmiştir. Eserin içinde yer alan konu başlıkları aşağıda fihrist olarak gösterilmiştir. Birinci kısım 25 babdan oluşmaktadır. İkinci kısım ise 27 bابتan oluşmaktadır. Eserin genel içeriği şu şekildedir:

2.2.1.1. Eserin Giriş Kısmı

İfade-i Mühimme

Bu başlık altında Mehmed Efendi, eserin Tecvîd ilmine dair önemine değinmiş akabinde eseri yazma maksadı şu ifadelerle bahsetmiştir; “*Kur'ân-ı Kerim muallimi*

bulunduğum Kastamonu Dar'ul mualliminde yazdırmak tarikiyle talebe-i uluma tedris olunan ve fevaid-i azimesi görülen iş bu tecvîdin nef-i cemi müminlere şamil olmak maksadı hayır maksadıyla tabî dirmiştir."¹⁰⁰

2.2.1.2. Usul-u Tâlim Ve Muallimîne Tenbih

Bu kısımda ise talebelere ve muallimlere tenbih yapılmıştır. Tecvîdin amacından bahsedilmiş, hangi konuların işlendiğine kısaca değinilmiştir. Muallimlerin ve Kur'ân talebelerinin vazifelerinden bahsedilmiştir. Ayrıca medrese talebelerinin usul olarak nereden ve nasıl başlaması gerektiği nasıl bir metot izleneceği hangi yıl hangi surelerin ezbelerinin hangilerinin talim üzere okutulacağı aşama aşama adeta bir ders programı halinde sunulmuştur.¹⁰¹ Tecvîd'in iki kısma ayrıldığı bunların ilk kısmının "Tecvîd'i Reşadiye" ikinci kısmının "Alelade Tecvîd" olduğuna atıf yapılmıştır. Ardından Mükemmel Tecvîd'e dua bölümü ile başlanıp akabinde ders başlıklarıyla devam edilmiştir.¹⁰²

2.2.1.3. Eserin Birinci Kısım

Dersler Babı

1. Ders

Birinci dersde; her mükellef mümine namazını edâ edebileceği kadar Kur'ân ezberlemesinin farz olduğuna değinilmiş bunun ameliyesinin de tecvîd öğrenilmesi ile mümkün olabileceği ifade edilmiştir. Müellif zikredilen tecvîd ameliyesinin de ancak ehl-i ilim ve erbâbından öğrenmenin ehem ve elzem olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰³

¹⁰⁰ Mükemmel Tecvîd, 2.

¹⁰¹ "Medâris talebesine ikinci senede ve mekâtib talebesine üçüncü senelerde tecvîd-i reşâdiyeden ibtidâ iderek tekrar okunmalı. Ve mehâr-i hurûfu tadrîs esnâsında hurûfi hecâyı yazıldığı vecih üzere bilmüşâfehe ta'lîm ve ondan sonra namazda okunması lazım olan, iftitah tekbîri, sübhâneke, eûzu besmele, fâtihâ-ı şerîfe, namaz sûrelerini, ettehiyyât, salavât duâları, kunut ve cenâze duası ve Ayetu'l-kürsî, sûre-i binâ, sûre-i mülk, sûre-i feth, yâsin-i şerîf ile müezzinliğin vezâifini ezberden ta'lîm ittirmeli. Sonra umûm-u talebeye Mushaf tutturarak sırasıyla yüzünden tecvîd ve secâvend üzere okutturup tatbikat icra ve esnâyı kırââtında mehâr-i hurûf ve sıfât-ı hurûftan suâl eylemektir." Mükemmel Tecvîd, 4.

¹⁰² Mükemmel Tecvîd, 3.

¹⁰³ Mükemmel Tecvîd, 7.

2.Ders

İkinci dersde Lahn konusuna anlatılmış, lahn çeşitleri tanımlanmış ve kısımları iki kısma taksim edilerek detaylı olarak anlatılmıştır.¹⁰⁴

3.Ders

Kur'ân'ın tertil üzere okunmasının farz olduğu konusu ayetler¹⁰⁵ ve hadislerle desteklenerek anlatılmıştır.

4.Ders

Kur'ân'ı Tecvîd ile okumanın delillerine, Kur'ân okuma adabına değinilmiştir. Bu hususta ehil olan alimlerin ismi ve konu ile alakalı fetvalara yer verilmiştir.¹⁰⁶ Kur'ân'ın lafzının yanında amelîne de riayet edilmezse Kur'ân'ın davacı olacağına işaret edilmiş ve konu ile alakalı hadis nakledilmiştir.¹⁰⁷

5. Ders

Teganni konusu ele alınmış, teganninin caiz olmadığı hadis¹⁰⁸ ve fetvalardan¹⁰⁹ alıntı yapılarak konu desteklenmiştir.

¹⁰⁴ *Mükemmel Tecvîd*, 8.

¹⁰⁵ Tertil üzere kırâet farzın farz olduğuna delil " وَ رَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا " âyet-i kerîmesinde Allah-u Teâlâ Hazretleri Peygamberine emir buyurmuştur:

"Habîbim! Sen Kur'ân'ı tertil üzere elbette sabit kadem ol! Ve ümmete emir eyle ki elbette Kur'ân'ı tertil etsinler./ "فَرَأْنَا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا..." buyurmuştur. Yani, Kur'ân'ı Arab dilince gâyet doğruluk sıfatıyla indirdik ki aslâ ânın ne nazm-ı kerîminde ve ne ma'nâsında eğrilik yoktur, *Mükemmel Tecvîd*, 9.

¹⁰⁶ Bezzârî Fetevâsında bu âyette geçen bil ittifak haram olduğuna ve tecvîd ile okumak farz olduğuna işaret vardır, buyurdu. / Aliyyul-Kârî Şerh-u Mişkâtında Cami'u'l-Usûlden nakl eylemiştir. Elfaz-ı hurûfun sıhhatini muhafaza ile olursa mekruhtur. Olmazsa haramdır. Muğayyiri mânâ ise müfsid-i salattır. Metin içerisine al dipnotta değil kanaatimizce farz vacip nitelmeleri normak tabirlerden kaynaklanma halbuki tecvîd pratidir. Vacip tabiri gereklilik ifade eder farz gibi değil haram ya da mekruh değildir.

¹⁰⁷ Ve dahi Peygamberimiz sallallahu aleyhi vesellem Efendimiz Hazretleri buyurdular ki: " رَبِّ قَارِءُ الْقُرْآنِ وَالْقُرْآنُ ُ " Yani Kur'ân'ı çok kimse okur; halbuki Kur'ân ona lanet eder."

¹⁰⁸ Ve Hadîs-i Şerîfde " إَقْرَؤُوا الْقُرْآنَ بِلُحُونِ الْعَرَبِ وَأَصْوَاتِهَا وَإِيَّاكُمْ وَلُحُونِ أَهْلِ الْفِسْقِ وَأَهْلِ الْكِبَابِ فَإِنَّهُ سَيَجِيءُ بَعْضُ قَوْمٍ يُرْجَعُونَ بِالْقُرْآنِ " "تَرْجِيعُ الْغِنَاءِ وَالرَّهْبَانِيَّةِ وَالنُّوحِ لَا يُجَاوِزُ حَتَّاجِرَهُمْ قُلُوبُهُمْ مَقْشُورُهُمْ"

buyurulmuş demek olur ki, "Kur'ân-ı Azîmî Arap elhân ve esvâtıyla kırâat eden ama ehli fîskın ve ehli kitab'ın ruhân-ı elhânından sakının.", *Mükemmel Tecvîd*, 12.

¹⁰⁹ "Tatarhâniye nâm kitabında demiştir ki: Gınâ cemî edyanda haramdır. Kezâlik İmam Muhamed Ziyâdât nâm kitabında demiştir ki: Bizim katımızda ve Ehl-i Kitap nezdinde tegannî ma'siyettir. Hatta Zahîruddîn Merginânî demiştir ki, zamanımızın ırlamak (ایرلامق) şeklinde okuyan kurrâsına bir âdem kırâatı katında tahsîn ile kafir olur." *Mükemmel Tecvîd*, 12.

6.Ders

Beşinci konunun devamıdır.¹¹⁰

7.Ders

Teganni konusu ile alakalı bir hadis nakledilmiş sonrasında hadis çerçevesinde sahabilerin konu ile ilgili tevillerine yer verilmiştir.¹¹¹

8.Ders

Talim şartları ve adabı bölümüdür. Talimi önemi, ilim meclislerinin mahiyeti, bu meclislerden nasıl istifade edileceği, Kur'ân'a karşı hürmetli olmanın gereği, bu hürmeti nasıl olacağı gibi konuların ele alındığı ve bunların kaside olarak anlatıldığı bölümdür.¹¹²

9.Ders

Sekizinci konunun devamı benzer usulpla kaside olarak işlenmeye devam edilmiştir.¹¹³

10.Ders

Mehmed Efendi bu kısımda tecvîd öğrenmek isteyen kimsenin evvela üç şeyin bilmesinin elzem olduğunu ifade etmiş ve bunları üç madde halinde açıklamıştır¹¹⁴;

¹¹⁰ *Mükemmel Tecvîd*, 12.

¹¹¹ *Mükemmel Tecvîd*, 13.

¹¹² Kasidenin metni şöyledir:

*Talim ve teallüm tarîkin(i) bilmeyince ey beşer
Nâil olmaz ilme asla her ne kadar say ider
Tashîhi niyyet eylemek lâzımdır evvelâ tâlibe
İhyây-ı dîn, maksûd-u rızâyı ilâhî ola tâlibe
Tâzim için Kur'ân oku tecvîd ile
Oku taharetle, otur tahîr mekanda de'b/edeb ile;
Mükemmel Tecvîd;14.*

¹¹³ *Mükemmel Tecvîd*, 15.

¹¹⁴ *Mükemmel Tecvîd*, 16.

a. Fenn-i Tecvîd

Harflerin meharic ve sıfatları açısından ahvalini bahseder.

Mevzu’u Tecvîd

Kur’ân’ın usul ve esası olan yirmi dokuz harften ve Huruf-u fer’iyye konularını ele alır. Huruf-u fer’iyye ise beş kısma ayrılmıştır. Bunlar;

Hemze-i müsehhele,

Elif-i mumâle

Sâd-ı müşemme

Nûn-u muhaffât

Lâm-ı mugalleza¹¹⁵

c. Gayet Tecvîd

Tecvîd tanımı, tecvîd’ul huruf, sıfat-ı ârize, sıfat-ı lâzıme konuları ayrıca mahreçlerin çıktığı beş kısmı kapsamaktadır. Bunlar şu şekildedir; Cevf, hulk, lisan, dudak, hayşumdur.¹¹⁶

11. Ders

Bu kısımda alt ve üst dişlerden hangi mahreçlerin çıktığı ayrıntılı olarak anlatılmış ve dişler kısımlara ayrılarak isimlendirilmiştir.¹¹⁷

¹¹⁵ *Mükemmel Tecvîd*, 16.

¹¹⁶ *Mükemmel Tecvîd*, 16.

¹¹⁷ *Mükemmel Tecvîd*, 17.

12. 13. 14. 15. Dersler

Meharic-i hurufun zuhur eylediği on mahali anlatmaktadır.

1. Cevf
2. Boğaz dibi
3. Boğaz ortası
4. Boğazın ilk kısmı
5. Üst damak, kaf mahreci
6. Kef mahreci
7. Büyük dil ortasıyla beraber olan üst damak
8. Dil yanıyla onun karşısı olan üst dişler
9. Dahık, naib ve rubaiye ve seniyye dişlerinin üst kısmı
10. Dil ucu ile karşısındaki iki üst ön dişler
11. Dil ucunun bir miktar arkası yani altı ve aşağısı ile iki üst ön dişlerin hemen üstündeki damak
12. Dil ucu ile iki üst ön dişlerin yarısından diş etlerine olan yeridir.
13. Dil ucu ile iki alt ön dişlerin yarısından uçlarına kadar olan yeridir.
14. Dilin ince ucunun üstü ile iki ön dişlerin uçlarıdır.
15. İki üst ön dişlerin uçları ile alt dudağın iç kısmıdır.
16. İki dudak arasıdır.
17. Geniz boşluğudur.

16. 17. 18. 19. Dersler

Bu kısımda harflerin sıfatları babıdır. ¹¹⁸

1. Cehr
2. Hems
3. Şiddet
4. Rihvet
5. Beyniye
6. İstilâ
7. İstifâle
8. İtbâk
9. İnfitâh
10. Kalkale
11. Safir
12. Leyyin
13. İnhirâf
14. Gunne
15. Tekrir
16. Tefeşşi
17. İstitâla

¹¹⁸ *Mükemmel Tecvîd*, 18-19.

20. ve 21. Dersler

Sıfat-ı huruf ve sıfatı ârize kısmıdır. Bunlar;

1. Tefhîm
2. Terkîk¹¹⁹
3. İdgâm¹²⁰
4. İhfâ
5. İzhâr
6. İklâb
7. Med
8. Vakıf¹²¹

22. Ders

Kur’ân’ın tertil üzere okunması bunun dayandığı ayet ve hadisler çerçevesinde izahlar edilmiştir.¹²²

23. Ders

İlm-i kıraatin tanımı, konusu, me’hazi, faidesi, gayesi anlatılmıştır.¹²³

¹¹⁹ *Mükemmel Tecvîd*, 24.

¹²⁰ *Mükemmel Tecvîd*, 25.

¹²¹ *Mükemmel Tecvîd*, 26.

¹²² *Mükemmel Tecvîd*, 30.

¹²³ *Mükemmel Tecvîd*, 31.

24. Ders

Kur'ân'ın iki kapak arasına alınıp Mushaf haline gelmesi, daha sonra sahabilerin gayretleriyle istinsah edilmesi, akabinde yedi bölgeye gönderilmesi konuları işlenmiştir.¹²⁴

25. Ders

İhtar kısmıdır. Kur'ân-ı Kerim'in önemi, okunmasının adabı anlatılmıştır. Akabinde secde ayeti bahsi anlatılmış, on yerdeki secde ayetleri örnekleriyle birlikte açıklanmıştır.

2.2.2. Eserin İkinci Kısmı: Tecvîd Bahsi

2.2.2.1. Tecvîd Bölümü

1. Ders

Harf-i med konusu anlatılmış, beş çeşit olduğu zikredilmiştir. Bunlar; medd-i tabî, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârızdır.¹²⁵

2. Ders

Medd-i tabî konusudur.¹²⁶

3. Ders

Medd-i muttasıl konusudur.¹²⁷

4. Ders

Medd-i munfasıl bahsidir.¹²⁸

¹²⁴ *Mükemmel Tecvîd*, 32.

¹²⁵ *Mükemmmel Tecvîd*, 39-40.

¹²⁶ *Mükemmmel Tecvîd*, 40.

¹²⁷ *Mükemmmel Tecvîd*, 41.

¹²⁸ *Mükemmmel Tecvîd*, 41.

5. Ders

Medd-i lâzım bahsidir.¹²⁹

6. Ders

Medd-i ârız bahsidir.¹³⁰

7. Ders

Medd-i lîn bahsidir.¹³¹

8. Ders

Tenvîn ve nûn-u sakın bahsidir.¹³²

9. Ders

İhfâ konusunun anlatıldığı dersdir.¹³³

10. Ders

İzhâr konusu hakkındadır.¹³⁴

11. Ders

İklâp konusu hakkındadır.¹³⁵

¹²⁹ *Mükemmmel Tecvîd*, 42.

¹³⁰ *Mükemmmel Tecvîd*, 43.

¹³¹ *Mükemmmel Tecvîd*, 43.

¹³² *Mükemmmel Tecvîd*, 44.

¹³³ *Mükemmmel Tecvîd*, 44-45.

¹³⁴ *Mükemmmel Tecvîd*, 45.

¹³⁵ *Mükemmmel Tecvîd*, 45-46.

12. Ders

İdgâm-ı meal gunne beyanındadır.¹³⁶

13. Ders

İdgâm-ı bila gunne hakkındadır.¹³⁷

14. Ders

İdgâm-ı misleyn beyanındadır.¹³⁸

15. Ders

İdgâm-ı mütecaniseyn hakkındadır.¹³⁹

16. Ders

İdgâm-ı mütekaribeyn hakkındadır.¹⁴⁰

17. Ders

İdgâm-ı şemsiyye bahsidir.¹⁴¹

18. Ders

İzhâr-ı kameriyye hakkındadır.¹⁴²

19. Ders

¹³⁶ *Mükemmmel Tecvîd*, 46.

¹³⁷ *Mükemmmel Tecvîd*, 46.

¹³⁸ *Mükemmmel Tecvîd*, 47.

¹³⁹ *Mükemmmel Tecvîd*, 47-48.

¹⁴⁰ *Mükemmmel Tecvîd*, 48.

¹⁴¹ *Mükemmmel Tecvîd*, 49.

¹⁴² *Mükemmmel Tecvîd*, 49.

Kalkale hakkındadır.¹⁴³

20. Ders

Hükmür-râ beyanıdır.

21. Ders

Lafzatullâh hakkındadır.¹⁴⁴

22. Ders

Zamir beyanıdır.¹⁴⁵

23. Ders

Sekte ve Vakıf beyanıdır.¹⁴⁶

24. Ders

Kelime sonlarındaki elif ve halleri ile ilgilidir.¹⁴⁷

25. Ders

Sad ve sin harfinin halleri ile ilgilidir.¹⁴⁸

26. Ders

Hemze ve istifhâm hakkındadır.¹⁴⁹

¹⁴³ *Mükemmmel Tecvîd*, 50.

¹⁴⁴ *Mükemmmel Tecvîd*, 51.

¹⁴⁵ *Mükemmmel Tecvîd*, 51.

¹⁴⁶ *Mükemmmel Tecvîd*, 52.

¹⁴⁷ *Mükemmmel Tecvîd*, 53.

¹⁴⁸ *Mükemmmel Tecvîd*, 53-54.

¹⁴⁹ *Mükemmmel Tecvîd*, 54-55.

27. Ders

İmâle, İsmâm ve İhtilâs hakkındadır.¹⁵⁰

2.3. Kurbanali'nin Fenn-İ Tecvîd'i

Eserin ismi *Fenn-i Tecvîd* dir. Müellifi Kazan Türklerinden, Tokyo İmamı ve müderrisi Muhammed Abdulhay Kurbanali'dir. Eser miladi 10 Ekim 1932 yılında (Hicri 1351 Cemaziyel Ahir) Japonya Tokyo'da Matbaa-i İslamiyye matbaasında basılmıştır. Eser Osmanlıca olarak kaleme alınmıştır. Müellifinin Kazan Tatar Türklerinden olmasından sebep eserde müellifin konuşma dili olan Tatarca ifadeler mevcuttur. Eser müellif tarafından Tokyo'daki Mekteb-i İslamiyye öğrencilerine okutulmuştur. Eser aynı zamanda Tokyo'daki Müslüman Japonlara hitap ettiğinden dili oldukça açık ve uslup olarak oldukça sadedir. Bu yönüyle yıllarca Kur'ân öğretiminde okutulan, istifade edilen Karabaş tecvîdi ile ortak yönlerini görmekteyiz. Abdulhay Kurbanali Efendi eserinde metot olarak soru cevap tekniğini kullanmış, tanımlar örneklendirmeler öncesinde sorulan sorular neticesinde cevaplandırılmıştır. Müellif eserde izaha gerek gördüğü kısımlara dipnotlar düşmüştür. Başka bir husus Kurbanali ise bazı konuları işledikten sonra konuyu pekiştirmek ve bir anlamda muhtemelen talebelere ödev olması maksadıyla boşluk doldurmalı bölümler oluşturmuştur. Herbir konu ders başlığı altında işlenmiş olan eser yirmi yedi dersden müteşekkildir. Dersler şu şekildedir;

1. Ders

Hareke, sükun, tenvin ve tenvin çeşitleri bahsidir.¹⁵¹

2.Ders

İzhâr ve boğaz harfleri konusudur.¹⁵²

3.Ders

¹⁵⁰ *Mükemmel Tecvîd*, 55.

¹⁵¹ Muhammed Abdulhay Kurbanali, *Fenn-i Tecvîd*, Matbaa-yı İslamiye, 1932, 1.

¹⁵² *Fenn-i Tecvîd*, 2.

İdgâm-ı meal gunne konusudur.¹⁵³

4.Ders

İdgâm-ı bilâ gunne konusudur.¹⁵⁴

5.Ders

İklâb konusu beyanıdır.¹⁵⁵

6.Ders

İhfa-i meal gunne konusudur.¹⁵⁶

7.Ders

Mim-i sakinin hükümleri beyanıdır.¹⁵⁷

8.Ders

İdgâm-ı misleyn konusudur.¹⁵⁸

9.Ders

Kalkale konusudur.¹⁵⁹

10.Ders

Med konusudur.¹⁶⁰

¹⁵³ *Fenn-i Tecvîd*, 2.

¹⁵⁴ *Fenn-i Tecvîd*, 3.

¹⁵⁵ *Fenn-i Tecvîd*, 3.

¹⁵⁶ *Fenn-i Tecvîd*, 3-4.

¹⁵⁷ *Fenn-i Tecvîd*, 4.

¹⁵⁸ *Fenn-i Tecvîd*, 5.

¹⁵⁹ *Fenn-i Tecvîd*, 6.

¹⁶⁰ *Fenn-i Tecvîd*, 6.

11.Ders

Meddi tabî konusudur.¹⁶¹

12.Ders

Meddi muttasıl konusudur.¹⁶²

13.Ders

Meddi munfasıl konusudur.¹⁶³

14.Ders

Meddi lâzım konusudur.¹⁶⁴

15.Ders

Meddi Ârız beyanındadır.¹⁶⁵

16.Ders

Medd-i lîn beyanındadır.¹⁶⁶

17.Ders

Vakıf konusu hakkındadır.¹⁶⁷

¹⁶¹ *Fenn-i Tecvîd*, 7.

¹⁶² *Fenn-i Tecvîd*, 8.

¹⁶³ *Fenn-i Tecvîd*, 9.

¹⁶⁴ *Fenn-i Tecvîd*, 10.

¹⁶⁵ *Fenn-i Tecvîd*, 11.

¹⁶⁶ *Fenn-i Tecvîd*, 11.

¹⁶⁷ *Fenn-i Tecvîd*, 12.

18. Ders

İstîlâ harfleri ve konusudur.¹⁶⁸

19. Ders

İstifâle konusudur.¹⁶⁹

20. Ders

Elif hükümleri hakkındadır.¹⁷⁰

21. Ders

Lâm harfinin hükmü ve Lafzatullâh konusudur.¹⁷¹

22. Ders

Râ'nın hükümleri hakkındadır.¹⁷²

23. Ders

İdgâm-ı mütecaniseyn hakkındadır.¹⁷³

24. Ders

İdgâm-ı mütekaribeyn konusundadır.¹⁷⁴

¹⁶⁸ *Fenn-i Tecvîd*, 14.

¹⁶⁹ *Fenn-i Tecvîd*, 14.

¹⁷⁰ *Fenn-i Tecvîd*, 15.

¹⁷¹ *Fenn-i Tecvîd*, 15.

¹⁷² *Fenn-i Tecvîd*, 16.

¹⁷³ *Fenn-i Tecvîd*, 18.

¹⁷⁴ *Fenn-i Tecvîd*, 18.

25. Ders

İzhâr-ı kameriyye konusudur.¹⁷⁵

26. Ders

İdgâm-ı şemsiyye hakkındadır.¹⁷⁶

27. Ders

Sekte konusudur. Son bölümde ise Tecvîd'deki ilave ve Harflerin Sıfatları konusu mevcuttur.¹⁷⁷

Buraya kadar olan bölümde konuların işleniş tarzını ve detayları vermeden iki eserin kısa bir fotoğrafını vermek istedik. Bundan sonraki bölümde ise her iki eserin konuları işleyiş tarzını mukayeseli bir şekilde vermeye çalışacağız

¹⁷⁵ *Fenn-i Tecvîd*, 19.

¹⁷⁶ *Fenn-i Tecvîd*, 19.

¹⁷⁷ *Fenn-i Tecvîd*, 20.

BÖLÜM 3

MÜKEMMEL TECVÎD İLE FENN-İ TECVÎD'İN KARŞILAŞTIRILMALI DEĞERLENDİRMESİ

Bu bölümde iki müellifin kendi eserlerinde müşterek olarak ele aldığı konular işlenmiştir.

Bu konular; medler konusu, harflerin yan yana gelmesi ile oluşan hükümler, harflerin sıfatları, harflerin mahreçleri başlıkları altında incelenmiştir. Bu başlıklar altındaki konular öncelik olarak müelliflerin eserlerinde temas ettiği şekilde değerlendirilmiş, kimi zaman konular izâha kavuşturulmak gayesiyle alanında otorite kabul edilen klasik eserlerle desteklenmiştir. Kimi zamanda iki eser hem kendi aralarında hemde kaynak olarak esas aldığımız tecvîd eserleriyle benzer ve farklı yönleri mukayese ederek işlenmiştir.

3.1. Medler Konusu

Sözlükte uzatmak ve ziyade etmek ve çekmek anlamlarına gelen “medd/مد”¹⁷⁸ tecvîd ıstılâhında ise “*Medd harfî olarak bilînen vav(و), yâ(ي) ve sakın elif(ل) in özel durum ve şartlarına uygun kendisinden önceki harfî uzatmasına veya lîn harflerinden biri ile sesli olarak uzatmasına denir*”¹⁷⁹

İslam bilginleri bu tanımın detayı mahiyetindeki “medd” kavramını tecvîd bağlamında iki şıkta ele alırlar:

- a.) Bir kelimedede med harfini isbat etmek
- b.) Medd-i tabîî üzerine ziyade etmek sûretiyle meydana gelen med

¹⁷⁸ Bkz: Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, II, 19-20.

¹⁷⁹ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*, I, 313; İbnü'l Cezeri, *Takrib*, 18; el-İtkan, I, 271; Muhammed Mekki, *en-Nihaye*, 132; Aliyyü'l Kari, *el-Minehu'l – Fikriyye*, 45 İsmail Karaçam, *Kuran'ı Kerim'in Faziletleri Ve Okunma Kaideleri*, 247; Çetin, *Kuran Okuma Esasları*, 135.

Buna göre bir kelimede med harfini ispat edip okumaya (yani bir elif miktarı uzatmaya) med denildiği gibi, medd-i tabî' üzerine ziyade edip uzatmaya da med denir ki, tecvîd ve kıraat ilimlerinde med umumiyetle bu anlamda kullanılır.¹⁸⁰

Bu kısa girişten sonra tezimize konu olan iki tecvîd risalesinde bu başlık ile alakalı çok farklı bir bilgi göremiyoruz. Şöyleki;

Mükemmel Tecvîd müellifi Mehmet Kâmil Efendi med konusunu ele aldığı dersinde şöyle der: “Harf-i med, sesi uzatan harflerdir. O da üçtür: vav(و), yâ(ي), elif(ل)dir. Vav, sâkin mâ kabli mazmûm olursa harf-i med olur. Dudaklar yumularak mâ kablînin harekesini çeker. Yâ(ي) sâkin mâ kabli meksûr olursa harf-i med olur. Alt çeneyi az kırarak mâ kablînin kesrasını aşağı çeker. Elif daima sâkin mâ kabli meftûh olduğunda her vakit harf-i med olur. Ağzı açarak fethayı yukarı çeker. “أَوْتِيْنَا” gibi. Ve dâhi sebeb-i med, harf-i meddin bir elif miktarından ziyade çekilmesine sebep olan hemze (ve) sükundur.”¹⁸¹

Abdülhay Efendi ise *Fenn-i Tecvîd*’de med tanımını soru cevap uslubu ile şu şekilde izah etmiştir:

“Med ne demek ?

Uzatmak demektir.

Harf-i med (yani) uzatan harfler hangileridir?

Harf-i med üç tanedir. Vav(و) Ya (ي) Elif (ل) dır.

Bu harfler ne zaman harf-i med olurlar?

Vav (و) harfi ne zaman med olur?

Kendisi sükunlu olup kendinden önceki harfî ötreli olursa (med olur).

Elif (ل)harfi ne zaman med olur?

Her vakit harf-i med olur.

¹⁸⁰ Bknz: Karaçam, *Kuran'ı Kerim'in Faziletleri Ve Okunma Kaideleri* , 247; Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, 135.

¹⁸¹ *Mükemmel Tecvîd*, 39.

Ya (ي) harfi ne zaman harfi med olur?

Kendisi sukunlu olursa kendinden önceki harfi esreli olursa(فَيَكُونُ وَمَا تُؤْتُوا gibiler

Bu harflerin çokça uzatılmasına sebep olan harfler var mı? Nasıl yapılırlar?

Var: Hemze, sükun, sebep-i med denilip yapılırlar.

Med kaç türlüdür?

Med altı türlüdür.

Medd-i tabî, medd-i muttasıl, meddi munfasıl, meddi lâzım, meddi ârız, meddi lîn.”¹⁸²

İncelediğimiz tecvîd lerde genellikle med konusu aslî medler ve fer’i medler olarak taksim edilmiştir.¹⁸³ Lakin Mehmed Efendi ve Abdulhay Efendi, med konusunu aslî ve fer-î med olarak taksim etmemiş, böyle bir ayrıma gitmemiş, med çeşitlerini med bahsi içerisinde değerlendirmişlerdir:

Buna göre Mehmed Efendi konuyu işlerken; “*Harf-i medd’in beş ahvâli vardır. Medd-i Tabî, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârızdır.*”¹⁸⁴ ifadelerine yer verir. Buna mukabil Fenn-i Tecvîd ’in müellifi Abdulhay Kurbanali ise med konusunu ele alırken meddin önce tanımını yapar ve medleri altı kısımda ele alır. Görüldüğü üzere üslup olarak soru cevap tarzında zikredilen konular med konusunda da “*med ne demektir*” sorusuna cevap olarak kısaca uzatmak cevabı verilmiştir. Ardından harf-i meddin üç çeşit olduğu (elif, vav, ya) ifade edilmekle birlikte; med çeşitleri; Fenn-i Tecvîd ’de altı çeşit olarak anlatılmıştır. (Medd-i tabî, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârız, medd-i lîn)¹⁸⁵

¹⁸² Bkz. Kurbanali, *Fenn-i Tecvîd*, 6-7.

¹⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Medler, asli ve fer’i olmak üzere iki kısma ayrılır:

1. *Asli Med: Med harfiyle kaim olup başka bir sebebe dayanmayan medde denir. Buna meddi- tabii veya medd-i zâtî denilir.*

2. *Fer-i Med: Aslî med üzerine ziyâdeyi gerektiren bir sebep dolayısıyla meydana gelen medde denir. Fer-î medler: Muttasıl, munfasıl, lâzım, ârız ve lîn olmak üzeredir; İzzet Ubeyd, De’as, Fennü’t-Tecvîd, Mektebetü’l Gazali, Dimeşk, 1982, 41-42; Abdurrahman, Çetin, Kur’an Okuma Esasları, (İstanbul, Emin yayınları, 2016), 205; Demirhan, Ünlü, *Kur’an-ı Kerim’in Tecvidi*, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 96.*

¹⁸⁴ *Mükemmel Tecvîd*, 40.

¹⁸⁵ Kurbanali, *Fenn-i Tecvîd*, 6-7.

3.1.1. Medd-İ Tabî

Medd-î Tabî Mükemmel Tecvîd 'de "İkinci Ders" başlığı altında Fenn-i Tecvîd'de ise "On Birinci Ders" başlığında birbirine benzer olarak ifade edilmiştir.

Mükemmel Tecvîd'de med tanımı şu şekildedir:

*"Harf-i Med'den sonra sebeb-i med olmasa medd-i tabî olur. Ütina/أوتينا, ebeden/أبدًا, tevvaben/تَوَّابًا, taha/طه) gibi. Medd-i Tabî bir elif miktarı yani bir parmak kaldırarak kadar yahut bir kere ağız açacak miktar med olunup ziyade çekilmez. Zira harf-i med bazı kere mukadder yani gizli olup yalnız okunuşta belli olur ."*¹⁸⁶

Fenn-i Tecvîd sahibi Abdulhay Efendi ise meddin çeşitlerini klasik tasnifimize uygun olarak altı kısımda ele almak üzere, medd-i tabî, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-lâzım; medd-i lîn şeklînde vermektedir. Burada dikkatimizi çeken husus, Mükemmel tecvîd müellifinin medd-i lîn konusu med kısmında ele almamış olmasıdır. Bunun yerine müellif medd-i lîn konusunu ayrı bir başlıkta ele alarak kitabında işlemiştir.

İki eserde de med miktarı bir elif miktarı olarak ifade edilmekle birlikte Mükemmel Tecvîd 'de med miktarının ölçüsü *"Bir parmak kaldırarak kadar yahud bir kere ağız açacak mikdar med olunup ziyade çekilmez."* ifadesi ile belirtilmiştir. Konuya ek olarak Mükemmel Tecvîd 'de *"Harf-i med bazı kere mukadder yani gizli olup yalnız okunuşta belli olur."* diyerek tanım yapılmış ve konu, verilen örneklerle çeşitlenmiştir.¹⁸⁷ Fenn-i Tecvîd 'de ise konu diğer esere nazaran üslup gereği sorulan sorularla daha da ayrıntılı ifade edilmiştir. Mukadder elif tanımlanmış ve örneklerle izah edilmiştir. Ayrıca müellif Kurbanali konu ile alakalı verdiği ehemmiyete binaen olsa gerek ihtar başlığı ile dipnot düşmüştür.¹⁸⁸

3.1.2. Medd-İ Muttasıl

Medd-i muttasıl klasik tecvîd kitaplarında meddin içinde yer alan temel maddelerden birisidir. Bu çerçevede her iki müellifinin de başlığı benzer şekilde doldurduğunu ve farklı misallerle örneklendirdiğini görmekteyiz. Buna göre Mükemmel Tecvîd kitabında bu bahis

¹⁸⁶ Mükemmel Tecvîd, 40.

¹⁸⁷ Misaller: Allahu, innehu, gibi"; Mükemmel Tecvîd, 40.

¹⁸⁸ İhtar: Muallim Efendi bunuda dikkat ile öğretsin ve anlatsın. Kelimelerin sonundaki he'lerin başındaki harfi üstün ya da ötre harekeli olursa he'den sonra bir ya okunur). Eğer (he) harfi kendinden önceki harfi sükûnlu olursa he hareke ile okunur.(vesteğfirhu) gibi; Fenn-i Tecvid, 7.

medd-i muttasıl için iki tecvîd kitabında da benzer tanımlama yapılmıştır. Her iki eser için ortak tanım şu şekildedir: “*Harfî Medden sonra sebeb-i medden hemze gelip ikisi bir kelimede olursa medd-i muttasıl olur.*”¹⁸⁹

Fenn-i Tecvîd’de konu kısaca soru cevap olarak anlatılmıştır.

“*Medd-i muttasıl çok mu med edilir?*”

Dört elif miktarı med ediliyor. (Yani medd-i tabîi kadar dört elif miktarı uzatılır.)

Medd-i muttasıl’ın hükmü nedir?

Vacip.

Medd-i muttasılın meddi neden vaciptir?

Müttefekun aleyh olduğu için”¹⁹⁰.

Muttefekun aleyh ifadesini Kurbanali dipnot düşerek kısmi olarak izah etme yoluna gitmiştir; “*Medd-i muttasıl meddinde cem-i Kurra’dan ittîfak eden(ler) demektir. (Yani cemi Kurra uzatarak okumuştur. Hiç birisi kısa okumamıştır.)*”¹⁹¹ Yani başka bir ifadeyle kıraat ilminde imam olan kurrâların hepsi medd etmiştir. Hiç birisi kasr ederek okumamıştır. Medd-i muttasıl, Kıraat-ı İmam Âsım (ö.127/ 745) ve Hafs (ö. 180/796) rivayetinde dört elif miktarı uzatılmaktadır. Kur’ân-ı Kerim, “*hadr*” üzere okunuyorsa iki elif miktarına inebilir. Bundan az med etmek caiz değildir. Tahrimen mekruhtur.”¹⁹²

Kurbanali sonrasında Medd-i tabîi ölçüsü ile medd-i muttasıl mukayesesi yapma adına konuya şöyle bir soru ile devam etmiştir:

“*Medd-i tabîi kadar elif miktarınca uzatıp okumak caiz mi dir?*”

Caiz değildir, günah olur.”¹⁹³ Daha sonrasında da konu örnek verilerek tamamlanmıştır. ¹⁹⁴ *Mükemmel Tecvîd’de ise, “Medd-i muttasıl’ın cemî kurrâya göre alâ merâtîp vaciptir. Eimmey-i kurrâdan bazıları iki elif, bazıları üç elif, bazıları dört elif,*

¹⁸⁹ *Mükemmel Tecvîd*, 40; *Fenn-i Tecvîd*, 8.

¹⁹⁰ *Fenn-i Tecvîd*, 8.

¹⁹¹ *Fenn-i Tecvîd*, 9.

¹⁹² Mehmet Talu, *Tecvîd İlmi*, (Tereke Yayınevi, İstanbul, 1995), 26.

¹⁹³ *Fenn-i Tecvîd*, 9.

¹⁹⁴ “بالسوء جاء أولئك”¹⁹⁴; *Fenn-i Tecvid*, 9.

*bazıları beş elif miktarı rivayet ederek çekdiler. Hiçbirisi bir elif miktarı çekmediler. Ve rivayet etmediler. Onun için kasr (ile) yani bir elif miktarı çekmek caiz değildir. Bizim kıraatimizce yani kıraatte imamımız Âsım el Kûfî (ö.127/745) Hazretlerinden rivayetleri Hazreti Hafs'ın (ö. 180/796) rivayeti üzere dört elif miktarı med olunmaktadır. Dört elif miktarı demek dört dört parmak kaldıracak kadardır.”*¹⁹⁵

Tanımdan da görüldüğü üzere Mehmet Efendi konuyu diğer tecvîd e nazaran, kıraat imamları çerçevesinde daha da detaylandırılmış, kurrâdan gelen rivayetler göz önüne alınarak med ölçülerine değinilmiş ve konu kayıt altına alınmıştır.¹⁹⁶

Mehmed Efendi'nin medd-i muttasıl üzerine yaptığı cem-i kurrânın görüşlerini şu şekilde gruplandırmak konunun izaha kavuşması için daha istifadeli olacaktır. Medd-i muttasılın medd-i tabîi'den daha ekser uzatılacağı konusunda kırâat imamları kendi aralarında ittifak etmiştir. Lakin ekserin miktarını belirleme konusunda Aşere Kıraâtı çerçevesinde dört farklı gruba ayrılmışlardır. Söz konusu görüşler dört gruptur;

a.) Bir medd-i muttasılı, medd-i tabîinin de eklenmesiyle iki medd-i tabîi miktarı uzatanlar. (İki elif miktarı çekenler). Bunlar Kalûn (ö.220/835), İbn Kesir (ö. 120/738), Ebu Amr (ö. 154/771), Ebû Ca'fer (ö. 130-132/747-748?), Ya'kub'tur (ö. 205/820).

b.) Bir medd-i tabîi üzerine iki medd-i tabîi eklenmesiyle üç elif miktarı çeken gruptur. İbn Amir (ö. 118/726), Kisâi (ö.187-189?/803-805?) ve onuncu imam olan Halef (ö.229/843) adlarındaki kıraat imamlarıdır.

c.) Bir medd-i tabîi'ye ilave olarak üç medd-i tabîi oranında bir sesin eklenmesiyle dört elif miktarı uzatanlar grubudur. Bunuda bu şekilde bir tek imam uzatır. O da İmam Âsım'dır. (ö.127/745)

d.) Bir medd-i tabîi üzerine dört medd-i tabîi eklenmesiyle beş medd-i tabîi miktarı çeken gruptur. Başka bir ifadeyle beş elif miktarı uzatılmasıdır. Bunlarda İmam Nâfi'nin (ö.169/785) ikinci ravisi Verş (ö.197/812) ile İmam Hamza'dır. (ö. 156/773)¹⁹⁷.

¹⁹⁵ *Mükemmel Tecvîd*, 40-41.

¹⁹⁷ Sıtkı Güllü, *Tecvîd İlmi*, (Türkiye, Huzur Yayın Dağıtım, 2006) 253-256.

3.1.3. Medd-İ Munfasıl

Medd-i munfasıl; “ayrı med” anlamına gelir. “*Munfasıl*” olma hali, med harfi ile hemzenin iki farklı sözcükte yan yana olma şekillerini ifade etmektedir.¹⁹⁸ Medd-i munfasılın tanımı klasik tecvîd kitaplarımızda ortaktır. Bu müşterek tanıma Mehmed Zihni Efendi’nin Osmanlıca olan tecvîd eseri *el-Kavlü’s-Sedîd fî ‘İlmi’t-Tecvîd* adlı eserindeki medd-i munfasıl tanımı örnek verebiliriz. Tanım şu şekildedir: “*Sebeb-i med hemze olup da harf-i meddin bulunduğu kelimeyi müteakip olan diğer kelimedede bulunur ise, medd-i munfasıl denir ki sebeb-i med harf-i medden ayrılmış demektir.*” Akabinde ise; “*Mâkabli müteharrik zamîrlere göre harf-i med-i mukadderin peşinde bulunan sebeb-i med, ancak hemze olduğu gibi, ancak da medd-i munfasıl olur.* Misal olarak “*indehu illa/إِلَّا*, min ilmihi illa/إِلَّا مِنْ عِلْمِهِ”¹⁹⁹

Mükemmel Tecvîd’deki medd-i munfasıl tanımını inceleyecek olursak; “*Harf-i medden sonra sebebi medden sonra “hemze” olup başka başka kelimedede vaki olsalar meddi munfasıl olur.* Örnekler; “*Ya eyyuha/يَا أَيُّهَا innii ehafü/إِنِّي أَخَافُ túbüü illallah/تُوبُؤُ إِلَى اللَّهِ* gibi. Medd-i munfasılın meddinde Kurra-i Kiram ihtilaf ettiklerinden meddi caizdir. Bazıları med ettiler, bazıları kasr ettiler. Bu dahi kıraat-ı Asım ve rivayeti Hafs üzere dört elif miktarı çekilir.”

Mehmed Efendi tanımında Hafs (ö. 180/796) rivayetindeki elif miktarını belirtmiş lakin diğer Kurra’dan kimisinin med ettiğini kimisinin kasr ettiğini ifade etmekle yetinmiş onların med ölçülerine değinmemişlerdir. Med mertebelerini şu şekilde izah ederek konuyu detaylandırabiliriz:

a.) Aslî medde ziyade etmeksizin bir elif miktarı (kasr ile) okuyanlar: Kâlûn (ö.220/835), İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Ca’fer (ö. 130-132/747-748?) ve Yâkub (ö. 205/820)

b.) Aslî med üzerinde bir elif ilave ile iki elif miktârı okuyanlar: Kâlûn (ö.220/835) ve ed-Duri (ö. 248/862)

¹⁹⁸ Atilla Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir Tilavet Kuralları Uygulama Keyfiyeti ve Meseleleri (Şatibiyye Usulü Bağlamında Âsım Kıraati-Hafs Rivayetine Göre)*, (İstanbul, Rağbet Yayınları, 2019), 123.

¹⁹⁹ Mehmed Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd fî ‘İlmi’t-Tecvîd*, çev. Abdullah Çimen (İstanbul, Nehir Yayınları, 2008), 71.

c.) Aslî med üzerine iki elif ziyadeyle, toplam üç elif miktarı uzatanlar: İbn Âmir (ö. 118/736), Kisâî (ö. 189 (805) ve Halefû'l-Aşir (ö. 229/844)

d.) Asli med üzerine üç elif ziyadeyle, toplam dört elif miktarı uzatan: İmam Âsım((ö.127/745)'dır.

e.) Asli med üzerinde dört elif ziyade ile beş elif miktarı okuyanlar: Verş (ö. 197/812), Hamza (ö. 156/773)' dir.²⁰⁰

Fenn-i Tecvîd'de ise medd-i munfasıl tanımı;

“Medd-i munfasıl ne zaman olur?

Harf-i medden sonra sebeb-i medden hemze gelip de ikisi iki kelimede olunca medd-i munfasıl olur.

Medd-i munfasıl meddi nedir?

Caizdir.

Ne için caiz olur?

Muhtelefun fih olduğu için

Muhtelefun fihi ne demek?

Medd-i munfasılın meddinde bazı kurrâ²⁰¹ uzatıp okumuştur. Bazısı ise sadece uzatmayarak kısa okumuştur demektir.

Çok mu med yapılır?

Med yapıldığında medd-i muttasıl gibi dört elif miktarı med yapılırlar.

(Medd-i munfasılı) medd-i tabîi gibi med yapmak caiz mi?

Caizdir.

²⁰⁰ Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri Ve Okunma Kaideleri*, 261; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 213.

²⁰¹ Kurra: “*Kur'ân-ı çok iyi anlayıp, okuyan, kıraat alimler demektir.*”, *Fenn-i tecvîd*, 9.

Misali nasıldır?

‘‘Ve ma enzele/أَنْزَلَ وَمَا فَتَلَّاكُمُ/أَدَمُ/أَدَمُ/أَدَمُ ; ya eyyuha/يَا أَيُّهَا ; tûbû illallahi/يُتَوَبُّوا إِلَى اللَّهِ; min ilmihi illa/إِلَّا مِنْ عِلْمِهِ; indehu illa/إِلَّا عَنْدَهُ, gibiler.’’²⁰²

Her iki müellifte medd-i munfasılın meddinin caiz olduğu ifade etmişler, Mehmet Efendi kurrâyı kirâmın bazı yerde med etmesi bazı yerde kasr etmesi sebebiyle ihtilaf etmelerinden ötürü meddin caiz olduğunu ve Âsım kıraatinin Hafs (ö. 180 /796), rivayetini nakletmekle beraber meddin dört elif miktarı olarak uzatılmasının caiz olduğunu nakletmektedir. Buna benzer olarak Kurbanali’de *muhtelefun fihi*²⁰³ olduğu için meddinin caiz olduğunu ve dört elif miktarı uzatılabileceğini nakletmiştir.

3.1.4. Medd-İ Lâzım

Her iki tecvîd için medd-i lâzım tanımı şu şekilde ifade edilmektedir. *Fenn-i Tecvîd*’de soru cevap olarak şu şekilde devam etmiştir;

‘‘Sükûn-u lâzım hangi çeşit sukundur?’’

Hem vakıfta hem vasılda sabit olan sukundur.

Türkçe’de sükûn nasıl ifade edilir?

Durulduğunda ya da geçildiğinde okunan sükûndur.

Medd-i lâzım ne kadar uzatılır?

Dört elif miktarı uzatılır.

Hükmü nedir?

Vacip

*Misâlî nasıldır?*²⁰⁴

²⁰² *Fenn-i tecvîd*, 9.

²⁰³ Bkz: ‘‘Muhtelefun fihi: Meddi munfasılın meddinde bazı kurra uzatıp okumuştur. Bazısı ise sadece uzatmayarak kısa okumuştur bu sebeple ihtilaf mevcuttur demektir’’; *Fenn-i tecvîd*, 9.

²⁰⁴ *Fenn-i Tecvîd*, 9.

Görüldüğü üzere Kurbanali takip ettiği metot gereği soru cevap olarak konuyu ifade etmiştir. Daha sonrasında müellif konuyu bitirmeden evvel, incelediğimiz diğer tecvîd kitabında görmediğimiz bir farklılık olarak alıştırma niteliği taşıyan boşluk doldurmalı soru sorulmuş ve cevap olarak karşılığı öğrencinin doldurması için boş bırakılmıştır. Böyle bir uygulama ile Fenn-i Tecvîd incelediğimiz genel klasik tecvîd eserlerinden ayrılmaktadır. Soru cevap usûlüyle Fenn-i Tecvîd yıllarca Kur’ân tedrisinde okutulmuş Karabaş Tecvîdi ile müşterek noktaları bulunmaktadır. Medd-i lâzım konusu Karabaş Tecvîd’inde Fenn-i Tecvîd’e ek olarak medd-i lâzımın çeşitleri de örnekleriyle açıklanmıştır.

“Soru :Medd-i lâzım, kaç türlüdür?”

Cevap : Medd-i lâzım, kelime ve harf olmak üzere ikiye ayrılıp cezim ve şeddeli olmak üzere de iki bölüme ayrıldığından dört çeşit medd-i lâzım vardır.

- 1. Kelime-i musakkale (şeddeli kelime):*
- 2. Kelime-i muhaffefe (cezimli kelime):*
- 3. Harf-i musakkale (şeddeli harf)*
- 4. Harf-i muhaffefe (cezimli harf) :*

Soru : Kelime-i musakkale ne demektir?

Cevap : Kelime-i musakkale, ağır kelime demektir.

Soru : Kelime-i muhaffefe ne demektir?

Cevap : Hafif kelime demektir. Harf-i musakkale ile Harf-i muhaffefe de böyledir.

Soru : Bunlara neden bu isimler verilmiştir ?

Cevap : Şeddeliler, cezimlilere nisbetle okunuşta daha ağır olduklarından onlara müsakkal, cezimliler de şeddelilere nisbetle okumada daha hafif olduğundan onlara da muhaffef ismi verilmiştir.”²⁰⁵

²⁰⁵ Fenn-i Tecvîd, 10.

Mükemmel Tecvîd'e gelecek olursak; konu medd-i lâzımın çeşitleri ile daha da ayrıntılandırılmıştır. Medd-i lâzımın dört yerde olduğu ifade edildikten sonra çeşitleri tek tek örneklerle açıklanmıştır; Harf-i medden sonra sebep-i med "sükûnu lâzım" vâkî olursa medd-i lâzım olur. Sükûn-u lâzım geçsen de dursan da sabit olan sukundur. Medd-i lâzım dört yerde olur:

1. Kelime-i musakkalede, yani teşdidli kelimedede الْحَاقَّةُ ; وَلَا الضَّالِّينَ
2. Kelime-i muhaffefe, yani şeddesiz kelimedede : الْأَنَّ
3. Harf-i musakkalede yani şeddeli harfde : Elif- lâm mîm/الم 'in lâm'ı, tâ-sîn mîm/طسم'in sîn(س)'i
4. Harf-i muhaffefe yani şeddesiz harfde : Elif- lâm Mîm(الم)in mîm'i , hâ-mim'in (حـ) mîm(م)²⁰⁶

Mehmet Efendi medd-i lâzım çeşitlerini anlattıktan sonra kurrânın ittifakıyla meddin dört elif miktarının vacip olduğu, kasrının caiz olmadığı, dört eliften noksan çekilmesinin hata olduğunu ifade ederek konuyu tamamlamıştır.

3.1.5. Medd-î Ârız

İki tecvîd mukayese edildiğinde tanımlarının benzer olduğunu görmekteyiz.

“Medd-i ârız ne zaman olur?”

Sebeb-i medden sükûnu ârız gelir ve ikisi de bir kelimedede olursa meddi ârız olur.

Sukûn-u ârız ne çeşit sukundur?

Vakıfta sâbit vasılda sakıt olan sükûndur.

Türkçe de sükûn-u ârız nasıl ifade edilir?

Durulduğunda okunan sükûndur. (Durulduğunda hareke verilse de yine yapılır.)

Medd-i ârız ne kadar uzatılır?

²⁰⁶ Mükemmel Tecvîd, 42.

Dört elif miktarı, iki elif miktarı med edilir, sadece bir elif miktarı caizdir.

Medd-i ârızın uzatılmasının hükmü nedir?

Câiz

Câiz oluşunun sebebi nedir?

Muhtelefun fih olduğu için câizdir.

Misâli nasıldır?

“yü'minun/يُؤْمِنُونَ yevmiddîn/يَوْمَئِذٍ fi cennat/جَنَّاتٍ, kerim/كَرِيمٍ, gibiler.”²⁰⁷

Fenn-i Tecvîd'de görüldüğü üzere medd-i ârız, sükûn-u ârız tanımı yapıldıktan sonra Kurbanali muhtelefun fih olması sebebiyle caiz olduğunu naklettikten sonra konuyu örnek vererek sınırlandırmış, buna karşın, Mehmet Efendi; şu şekilde ifade etmiş; harf-i medden sonra sebebi med “sükûnu ârız” vâki olsa medd-i ârız olur. Sükûn-u ârız vakfen sâbit vaslen sâkıt olan sükûndur. Örnekler; “ye'lemûne/يَلْمُونَ”, “yevmuddîn/يَوْمَ الدِّينِ” dir.

Sonrasında ise müellif diğer eserden farklı olarak vecihlerden bahsetmiştir:

Medd-i ârız'ın medd-i câizdir. Şimdi ye'lemune/يَلْمُونَ gibi son harfi meftuh olan kelimede üç vecihten her biri caizdir. Bunlar; tul, tavassut, kasr'dır.

1. Ya'lemûne /يَلْمُونَ gibi

(Bu örnekte olduğu gibi) Son harfi meftuh olan kelimede üç vecihten her biri caizdir. Bunlar; Tûl, Tavassut, Kasr'dır.

Tul: Dört elif, Tavassut: Üç elif, Kasr: Bir eliftir.

2. Yevmiddîn/يَوْمَ الدِّينِ gibi

(Bu örnekte olduğu gibi) son harfi meksur olan kelimede dört vecih caizdir. Bunlar; tul, Tavassut, Kasr, Revm'dir. Revm gizli ses ile harekeyi aramaktır.

3. Nesteîn/نَسْتَعِينُ gibi

²⁰⁷ Fenn-i Tecvîd, 11.

(Bu örnekle olduğu gibi) Son harfi mazmum olan kelime yedi vecih caizdir.

Tûl, tavassut, kasr, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm bir de revmdir. İşmâm, “Sükûndan sonra dudakların yumulmasıdır.”

Görüldüğü üzere Mükemmel Tecvîd’de Fenn-i Tecvîd’den farklı olarak vecihlerden bahsedilmiş, örneklerle açıklanmıştır.

Tanımları incelediğimizde *Fenn-i Tecvîd’de* konu kısaca ifade edilmiş konunun çeşitlerine değinilmemiştir. *Mükemmel Tecvîd’de* ise konu çeşitlendirilmiştir ancak konu ile alakalı tanımlara izah getirilmemiştir.

3.1.5.1. Revm

Revm sözlükte, talep etmek, istemek anlamındadır. Tecvîd’de hafif bir sesle harekeyi okumaktan ibarettir.²⁰⁸ Revm, kesre (meksur) ve zamme (merfu) harekede yapılır, bu harekenin zayıflığı nedeniyle yapılmaz.²⁰⁹ Istılahta ise harekenin bir kısmını telaffuzdan ibarettir. Bu kısımda hareke ile birlikte sesi zayıflatmaktır. Böylelikle harekeyi telaffuz ederken, sesin kısmı ekserisi giderilmiş olur. Bu tanım kıraat imamlarına göredir. Nahivcilere göre ise gizli ve zayıf bir sesle harekenin (üçte birini) telaffuz etmektir.

Görüldüğü üzere, her iki görüşte birbirine oldukça yakındır. Buna binaen ravm yaparken, kelimenin son harfinin harekesini okuduğumuza göre, sebep-i med olan sukun-u ârız ortadan kalkmış demektir. Revm yalnızca kasr vechiyle yapılır. Kasr vechiyle olmasının sebebi, نستعين misalinde olduğu gibi harfe, az da olsa hareke ulaştığından, vasl hükmüne girmektedir. O vakit ayn(ع) harfi, sadece tabî med olarak bir elif miktarı uzatılır. Revm vechi, gözü görmeyip kulağı duyan talebeler için icra edilir. Bu ise, ancak eğitim ve öğretim sırasında geçerlidir. Diğer zamanlar uygulanmaz.²¹⁰

²⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 121.

²⁰⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzulu*, 354; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 291-292; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 222.

²¹⁰ Adıgüzel, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîd-i Ve Tilaveti*, 100.

3.1.5.2. İşmam

İşmam lûgatte, koklatmak mânâsına gelmektedir. “Sükûndan sonra, damme harekeye işaret ederek dudaklarını ileriye doğru toplaman işmâmdır.” şeklînde ifade edilir. İşmam sadece ötre harekeye mahsustur.

Uygulanışıda şöyle izah edilebilir. Sonunda damme olan bir kelimeyi işmam ile okumak isteyen kimse öncelik olarak o kelimeyi kasr veya tevassut ya da tûl ile kelimenin ahirini sakın kılarak okur ve sonrasında kelimenin ahirinde olan damme harekeye dudaklarını öne götürmek suretiyle işaret eder. Kelimenin ahirindeki dammeli harekeye dudaklarımızla yaptığımız bu işarete işmam denir. İşmam sessiz olarak sadece dudakları işaretiyle yapıldığı için sakın kılarak okur ve hemen sonra da, kelimenin sonunda bulunan damme harekeye dudakları ile işaret eder. İşte kelimenin sonundaki ötre harekeye dudaklarımızla yaptığımız bu işaret şekline işmâm denir.²¹¹

Burada dikkat edilmesi gereken husus; yedi vecih demek, yedi elif miktarı uzatmak demek değildir. Yedi değişik şekilde okunabilir, demektir.²¹²

3.1.6. Medd-İ Lîn

Medd-i lîn Fenn-i Tecvîd’de medler bahsinde yer alırken *Mükemmel Tecvîd’de* medd-i lîn diğer medlerden ayrı bağımsız bir bahis olarak ele alınmıştır.

Abdulhay Kurbanali Meddi lîn’i “16. Ders” beyanında açıklamıştır. Meddi lîn’in tanımını yapmıştır;

“*Meddi lîn ne zaman olur?*

Harfî lînden sonra sebebi medden sukunu lâzım ya da sukunu ârız gelir ve ikiside aynı kelime olursa meddi lîn olur.

Harfî lîn hangi harflerdir?

İki harftir. Vav ve ye

²¹¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 272.

²¹² Pakdil, *Ta’lim Tecvîd ve Kiraat*, 152.

Bu harfler ne zaman lîn harfî olurlar?

Kendileri sukûnlu olup arkasındaki harfleri fethalı olsa o zaman lîn harfleri olurlar.

Meddi lîn ne kadar uzatılır?

Eğer sebebi medden sukunu lâzım gelirse meddi lâzım gibi, sukunu ârız gelirse meddi ârız gibi uzatılır.

Misali nedir?

Velâ nevm/وَلَا نَوْمٌ; aleyh/عَلَيْهِ; Ayn-Sîn-Kâf/عسق; Kâf- Hâ-Yâ- Ayn- Sâd/كفحص

*Bakınız hangi harflerde meddi lîn vardır?*²¹³

Fenn-i Tecvîd’de görüldüğü üzere; lîn harflerini anlattıktan sonra, medd-i ârız atıf yapılarak medd-i ârız ölçüsünde uzatılacağını zikretmiş, konu verilen örneklerle desteklenmiştir.²¹⁴ Daha sonrasında Fenn-i Tecvîd’e has bir usul olan boşluk doldurmalı alıştırma bölümü ile konu nihayete ermiştir. Mükemmel Tecvîd’de ise müstakil bir bölüm olarak yedinci dersde anlatılmıştır. Mehmed Efendi’nin medd-i lîn tanımını inceleyecek olursak;

“Harf-i lîn-den sonra sebab-i med “sükûn-u lîn” vaki olsa medd-i lîn olur.” Harf-i lîn “Vav(و)”, “Yâ(ي)”sakin olup makabilleri meftuh olsa ona derler. Sukun-u lîn harfî lîn’den sonra gelen sukundur. Örnekler; “la hayra/لَا خَيْرَ, vessayf/وَالصَّيْفِ, min havf/مِنْ خَوْفٍ, vela nevm/وَلَا نَوْمٌ gibi .

Medd-i lîn’in meddi caizdir. Eğer sebab-i med sükûn-u lâzım olursa tul tavassut caizdir. Örnekler; “Kaf, Hâ, Yâ, Ayn, Sâd, Hâ, Mîm, Ayn, Sîn-Kâf; kavli şeriflerinden vaki olan “Ayn(ع)” lafızları gibi. Ve eğer sükûn-u ârız olursa medd-i ârız gibi üç ya dört veya yedi vecih caizdir. Yukarıda zikrolunan misaller gibi. Medd-i lîn’de; tul üç veya iki elif miktarıdır.

²¹³ Fenn-i Tecvîd, 12.

²¹⁴ Fenn-i Tecvîd, 12.

Tevassut iki elif miktarından azdır.

Medd-i asliye kail olanlar indinde tevassut meddi asli olan bir eliften ekal ile tulun mabeynidir. Medd-i ârız ile medd-i lînde mezkur vecihlerin cevazından murad kârînin muhayyer olmasıdır. Vücuhi mezkurenin hangisiyle dursa caizdir demektir.”²¹⁵

Mehmed Efendi, Abdulhay Efendi’ye nazaran medd-i lînin med mertebelerine değinmiş ve medd-i ârız ile ortak yönlerine değinerek konuyu izah etmiştir.

Saçaklızade Mehmed Maraşî ise *Cühdü’l Mukil* adlı eserinde medd-i lîn konusunu Mehmed Efendi’ye nazaran dört kısma ayırarak daha sistematik bir anlatım tercih ettiğini görmekteyiz. Mehmed Maraşî’nin medd-i lîn tanımı şu şekildedir:

“Mâlum olsun ki sebk eylediği veçhile harf-i lînin medd-i tabîisi yoktur. Bunlardaki kasrın manası ekser isti’ mâlde külliye anlardan meddi selbdir. Ve halleri dörttür;

1.) Onlar kendi kelimelerinde hemze-i müteharrikeden evvel vâki olmalarıdır. Misal: *شيءا سوء* kelimeleri gibi. *Verş’ten mâadâ bir kurra ya göre bu halde harf-i lînlerde med yoktur. Bunlarda mumâ ileyhten tûl tavassuttan evla olmayıp ikisi beraberdir. Vâki olduğu mahalde bunlardaki tavassutla murâd huruf-ı med bâbındaki kasırdır. Bu da bir elif miktarı meddir. Nitekim Ebû Şâme tasrih etmiştir. Onun tasrihi mucibince bu tavassutun manası, tûl ile külliye medd-i terk beyinde tavassut vâki olduğu yerde tûl ile külliye medd-i terk beyinde tavassut vâkî olduğu yerde tûl ile murad Şâtıbî’nin dakikâne işareti veçhile iki elif veya üç elif miktarı meddir. Harf-i lîn bahsinde Verş için iki kelime istisna olunmuş. Onlar “المؤءدة مؤءلا” kelimeleridir. Bunlarda esasen med yoktur. Yalnız “المؤءدة” (el-mevûdetü) kelimesinde harf-i med olan vâv bir elif miktarı med olduğu musaddaktır.*

2.) Harf-i lînlerin ikinci halleri âhir-i kelimedede olan hemze-i müteharrikten mukaddem vâki olmalarıdır. “*lev ennehum/لَوَ أَنَّهُمْ, nebeeney/نَبَأْنِي*” kavillerinde olduğu gibi. Bu halde onlar için hiçbir kurraya göre med yoktur.

3.) Üçüncü halleri; vakfen ve vaslen sükun-ı lâzım ve sabit olan sâkin bir harften mukaddem vâki olmalarıdır. Bu gibisi Kur’ân’da “*Hâ- Mîm-Ayn -Sin- Kâf/ح م ع س ق*”

²¹⁵ Mükemmel Tecvîd, 43.

Kâf- Hâ-Ayn-Sin-Sâd/ك ه ع س ق” kavî-i şerîflerindeki Ayn(ع) lafzından başka yoktur. Bunda cemî kurrâdan tûl ve tavassut rivayet olunmuştur.

4.) Dördüncü halleri; vakıf eclînden ârız olan sükûn ile sâkin bir harften mukaddemce bulunmalarıdır. Gerek o sâkin hemze olsun, feth-i sîn ile “ sevin/سَوِّء, şey’in/شَيْء” gibi veyahut sâkin hemze olmasın “ sayff/صَيْف, havff/صَوِّف” kelimelerindeki gibi

216

3.2. Harflerin Yan Yana Gelmesi İle Oluşan Hükümler

Tenvin ve nûn-i sâkine, kendilerinden sonra gelen harflere göre izhâr, ihfâ, idğâm (idğâm maa’l-ğunne ve idğâm bilâ ğunne) ve iklâb şekillerinden birisiyle okunmaktadır. Bu başlık altında sırasıyla izhâr, ihfâ, iklâb ve idğâm çeşitleri ayrı ayrı izah edilmektedir.

3.2.1. İzhâr

İzhâr, sözlükte, bir şeyi açıklamak, ortaya çıkarmak demektir.²¹⁷ Tecvîd ilminde şu şekilde tarif edilmektedir:

هو الانفصال تباعداً بين الحرفين

İzhâr, iki harfin arasını birbirinden uzaklaştırarak ayırmak demektir.²¹⁸

Fenn-i Tecvîd’de İzhâr bahsi ikinci ders kısmında anlatılmıştır. Uslup olarak soru cevap şeklinde anlatılan konu izhârın tanımı ile başlamıştır.

‘İzhâr ne zaman olur?

Eğer tenvin ya da nun-u sâkin altı boğaz harflerinden birine rastlarsa izhâr olur.

Boğaz harfleri hangi harflerdir?

Harfler

Hemze (ء), Hâ(ح), Hı (خ)(He(ه), Ayn(ع) Ğayn(غ)

²¹⁶ Saçaklızade Mehmed Maraşî, *Cühdü’l Mukıl*, Çev. Ahmet Güneş- Yaşar Aparslan, (Kahraman Maraş, Etkileşim Yay., 2018), 173-174-175.

²¹⁷ Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, I, 513.

²¹⁸ Pakdil, *Ta’lim Tecvid Ve Kırâat*, 167; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 167.

İzhâr nasıl okunur?

İki harfî birbirinden ayrı olarak açık şekilde okumaktır.

Örneği nasıldır?

Enamte/أُنْعِمْتُ, min havf/مِنْ خَوْفٍ, men amene/مَنْ أَمَنَ, min gafletin/مِنْ غَفْلَةٍ, minhum/مِنْهُمْ,
semîun alim/سَمِيعٌ عَلِيمٌ, gafurun hakim/غَفُورٌ حَكِيمٌ, azizun hakim/عَزِيزٌ حَكِيمٌ²¹⁹

Mükemmel Tecvîd’de ise İzhâr bahsi onuncu dersde anlatılmıştır. Mehmet Efendi yaptığı tanımda Fenn-i tecvîd’deki gibi ‘boğaz harfleri’ demek yerine boğaz harflerini Esmâ-i Hüsna’nın bazı isimleri ile harfleri isimlerin ilk harfî ile başlaması suretiyle kodlamıştır. Mükemmel Tecvîd’deki tanımı inceleyecek olursak; ‘Tenvin ve nun-u sakineyi aşîkar edip nunu mahrecinden okumaktır. Tenvin veya nunu sakini esmâ-i şerîflerinin evvellerinde olan altı harften birine uğrarsa izhâr olur.’

Örnekler;

هَادِيَةٌ , غَنِيٌّ , عَدْلٌ , خَالِقٌ , حَيٌّ , اللَّهُ (kelimelerinin ilk harfleridir)²²⁰

3.2.2. İhfâ

İhfâ, lügatte bir şeyi gizlemek anlamındadır.²²¹ Tenvin veya nûn-i sâkin’den sonra 15 harften biri gelirse ihfâ olur.²²² El-İhfâu: Haletun beynel izhâri vel idğami ariyetun anitteşdidi mea bekail gunne “الإخفاء حالة بين الإظهار والإدغام عارية عن التشديد مع بقاء الغنة”

İhfâ: “İzhâr ile idğâm arasında şeddeden uzak ğunneli bir okuyuş halidir.”²²³

İhfâ Fenn-i Tecvîd ihfa konusu altıncı dersde “İhfâ-i Meal Gunne” başlığı altında ele alınmıştır. Tanım olarak:

“Eğer tenvin ya da nûnu sâkin on beş ihfâ harflerinin birine rastlarsa ihfâ-i meal gunne olur. İhfâ harfleri hangi harflerdir?”

²¹⁹ Fenn-i Tecvîd, 2.

²²⁰ Mükemmel Tecvîd, 45.

²²¹ Âsım Efendi, Kamus Tercemesi, IV, 944.

²²² Suyuti, İtkan, I, 126; Ahmet, Madazlı, Tecvîd İlmi-Kur’ân Kiraati İle İlgili Mes’eleler, Kandil mat., Ankara, 1985, 33.

²²³ Karabaş Tecvîdi, 9.

3.2.3. İklâb

“İklâb sözlükte, bir şeyi çevirmek, döndürmek, bir harfî başka bir harfe dönüştürmek anlamında تحويل kelimesiyle izah edilmiştir.”²²⁸

İklâbın tecvîd ilimindeki tarifi şu şekildedir:

الإقلاب: هُوَ قلب النون أو التنوين ميماً خالصة و إخفاؤها عند الباء الغنة

Yani tenvîn veya nûn-i sâkine, önce mîm’e çevrilir, sonra bu mîm, bâ harfîni okumadan önce, ğunne ile ihfâ edilir; daha sonra bâ harfî okunur. Bu işleme iklâb denilmektedir.²²⁹

Fennî Tecvîd’de iklab kısaca tanımlanmış ve örnek verilmiştir;

“İklap ne zaman olur?

Eğer tenvin ya da nun-u sâkin bâ(ب) ile bir araya gelirse iklâb olur.

İklâb nasıl olur?

Tenvin veya nun-u sâkin mim(م)’e rastlarsa nun(ن) bâ(ب) harfine dönüşür. Tutarak ve burna(genize) götürerek yapılır.

Misâli nedir?

(Min ba’dihi/مِنْ بَعْدِهِ ebeden/أَبَدًا, min behimetül enam/مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ, liyünbezenne/لِيُنْبَذَنَّ, semian besira/بَصِيرًا بِصِيْرًا, ba’yen beynehum/بَيْنَهُمْ بِئْنَاهُمْ, ğurfeten biyedihi/غُرْفَةً بِيَدِهِ gibi örnekler)²³⁰

Mükemmel Tecvîd’de ise Fenn-i Tecvîd’e benzer bir tanım yapılmış ve ölçü olarak bir eliften fazla iki eliften az tutulduğunu belirtmiş, ve bu tutma işleminin “dudakları birbirine zayıfça zammederek savtı genizden çıkarmak suretiyle olacağını”²³¹ ifade etmiştir. Mükemmel Tecvîd’deki tanım şu şekildedir; “ Tenvin veya nun-u sakineyi hâlis mim’e çevirip o mim(م)’e dahi bâ(ب) ’nın yanında gunne ile gizlemektir. Yani bir eliften ziyâde iki

²²⁸ İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab, I/685; Muhammed Mekkî, Nihâyetü’l-Kavli’l-Müfid, 162 .

²²⁹ Pakdil, Ta’lim Tecvid Ve Kırâat, 169; Çetin, Kur’an Okuma Esasları, 176.

²³⁰ Fenn-i Tecvîd, 3.

²³¹ Mükemmel Tecvîd, 45.

eliften noksan tutmaktır. Harf-i iklab ba(ب) 'dır. Tenvin veya nun-u sakin ba(ب) 'ya uğrarsa iklâb olur.” semîun besîr/سَمِيعٌ بَصِيرٌ, min ba'di/مِنْ بَعْدِهِ, leyünbezenne/لَيْتُنْزَنَّ gibi” Bu iklabı yapmanın tariki oldurki dudakları birbirine zayıfça zammederek savtı genizden çıkarmaktır.²³²

Mehmed Efendi, *Fenn-i Tecvîd*’e benzer bir tanım yapmış ve ölçü olarak bir eliften fazla iki eliften az tutulduğunu belirtmiş, ve bu tutma işleminin “dudakları birbirine zayıfça zammederek savtı genizden çıkarmak suretiyle olacağını²³³ ifade etmiştir. Ancak Abdulhay Efendi’den farklı olarak Mehmed Efendi tanıma ‘halis bir mim’e çevirip gunneli okumak’ şeklinde ilave yapmıştır. Mehmed Efendi’nin bu eklemesinde İbn’ül-Cezerî(833/1429) ’nin etkisinde kaldığı kanaatindeyiz. İbnü’l-Cezerî’nin iklâb tanımı şu şekildedir; “Tenvîn ve nûn-i sâkineyi bâ’dan önce idğâm etmeksizin halis bir mîm’e çevirmektir.”²³⁴ şeklindedir. Mehmed Efendi’nin iklâb tanımı İbn’ül-Cezerî’nin tanımıyla benzerlik göstermektedir. Mehmed Efendi, iklâbın tarifine yaptığı ilavesiyle, iklâbın uygulanmasında gunnenin terk edilemeyecek bir unsur olduğunu belirtmiştir.

3.2.4. İdğâm ve Çeşitleri

İdğâm, lügatte bir şeyi bir şeye katmaktır.²³⁵ İbn Manzûr ise idğâmı “bir harfi diğer bir harfe katmak” olarak ifade etmektedir.²³⁶ Tecvîd ıstılahında idğâmın tarifi şöyledir:

الإِدْغَامُ . إدخال أحد الحرفين المتمثلين أو المتجانسين أو المتقاربين

Yani idğâm, birbirine benzeyen veyâ yakınlığı olan iki harfi, birbirine idğâm edip gunne ile berâber şedde ile okumaya veyâ zâhirde şeddesiz olarak, telâffuzda ise gunne ile beâber şeddeli tek bir harf gibi okumaya denir.²³⁷ İdğâm, idğâm-ı kebîr ve idğâm-ı sağîr olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İdğâm-ı kebir, müdğâm ve müdğamun fih’in her ikisinde harekeli olduğunda yapılan idğâmdır.²³⁸ Ancak bu idğâm türü Kıraat-ı Âsım ve Rivayet-i Hafs’da yoktur.²³⁹ İdğâm-ı sağîr ise, birincisinin sâkin, ikincisinin harekeli olduğu yerlerde

²³² *Mükemmel Tecvîd*, 46.

²³³ *Mükemmel Tecvîd*, 45-46.

²³⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, 26.

²³⁵ Mar’âşî, “*Cühdü’l-Mukill*”, 79.

²³⁶ İbn Manzûr, “*Lisânü’l-Arap*”, c. 4, 366.

²³⁷ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 175; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 231.

²³⁸ *en-Neşr*, I, 274; *Vesilet’ül Gufrân*, 40.

²³⁹ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 175; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 231.

yapılan idğâmdır.²⁴⁰ Bizim kıraatimizle birlikte başka kıraatlerde de vardır.²⁴¹ İdğâm-ı sağır'ın çeşitleri şunlardır:

İdğâm-ı Meal Ğunne

İdğâm-ı Bilâ Ğunne

İdğâm-ı Misleyn

İdğâm-ı Mütecaniseyn

İdğâm-ı Mütekaribeyn

*İdğâm-ı Şemsiyye*²⁴²

3.2.4.1. İdğâm-I Meal Gunne

Tenvîn ve sâkin nûn'un, kendilerinden sonra gelen harflere göre ihfâ, izhâr ve iklâb konularından birisiyle tilavet edileceğini önceki başlıklarda kaydetmiştik. Şimdi de İdğâm-ı mea'l ğunne okunuşunu inceliyeceğiz. Genel olarak yukarı başlıkta açıkladığımız, idğâmın lûgat ve ıstılahi manası tanımlarının içine dahil olsada bunun mühim olan farkı ve niteliği idğâmın ğunneli olması durumudur. Gunne, genizden (burundan) gelen sese denir. İdğâm-ı mea'l gunne, gunneli idğâm, gunne ile birlikte yapılan idğâm demektir.²⁴³

İdğâm-ı meal gunne konusu iki tecvîd içinde nüanslar olsa da benzer tanımlar yapılmıştır. Bu bahis Fenn-i Tevcid'de şu şekildedir;

“İdğâm-ı meal gunne ne zaman olur?”

Eğer tenvin ya da nun-u sakin(yemnu/يَمْنُو harflerinden birisine) rastlaması durumunda idğâm-ı meal gunne olur.

İdğâm-ı meal gunne nasıl okunur?

²⁴⁰ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*, II, 2.

²⁴¹ Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 132.

²⁴² Aliyyü'l-Kâri, *el-Minehu'l-Fikriyye*, 75; Hamza Hüdâî, *Tecvid-i Edâiyye*, 45-46; Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedid*, 69-70; Altıkulaç, *Tecvid'ül-Kur'an*, 38-43.

²⁴³ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 180; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 173.

Önceki harfi sonraki harfe birleştirip ve harfini tutup burna göndermek suretiyle okunur.”²⁴⁴

Ayrıca Kurbanali konu ile alakalı istisnâî bir dipnot düşmüştür.²⁴⁵ *Fennî Tecvîd*’de dipnot düşülen bu kısım *Mükemmel Tecvîd*’de konu içerisinde verilmiştir. *Mükemmel Tecvîd*’deki idğâm-ı meal gunne tanımına bakacak olursak; “İdğâm-ı meal gunne harfleri dört harftir ki “yemnu/يَمْنُو” harfleridir. Tenvin veya nun-u sakini bu dört harften birine uğrarsa idğâm-ı meal gunne olur. Yani tenvin veya nun-u sakini kendisinden sonra vaki olan idğâm-ı meal gunne harfine idğâm etmek ve idğâm esnasında genizden savt getirerek okumaktır. Örnekler; “hayran yerahu/حَيْرَانُ يَرَاهُ”, “fadlen minellah/فَضْلًا مِنَ اللَّهِ”, men ya’mel/مَنْ يَأْمَلُ gibi..”²⁴⁶

Kurbanali, Mehmed Efendi’ye benzer olarak istisnai bir noktaya da temas ederek konuyu tamamlamıştır.²⁴⁷ Bu da konu ile alakalı kitaplarda gündeme getirilen ve idğâm-ı mealgunne yapıldığında kelimenin aslî manası zedeleneyeceği için izhâr yapmak durumu söz konusu olan bir durum olarak onun aktardığı şu ifadedir: “Nun-u sakini vav yahut ya ile bir kelimede vâkî olursa izhâr olur.”²⁴⁸ Dikkat edilirse bu konuda “bünyanun/بُنْيَانٌ”, “sınvânun/صِنَوَانٌ” ve “dünya/دُنْيَا” gibi kelimeler kural işletildiğinde manada bir bozulma yaşanması söz konusu olabilmektedir.

3.2.4.2. İdğâm-I Bilâ Gunne

Mükemmel Tecvîd’de İdğâm-ı bilâ gunne harfleri; “İki harftir ki Lam(ل) ve Râ (ر) harfleridir. Tenvin veya nun-u sakini bu iki harften birine uğrarsa idğâm-ı bilâ gunne olur. Yani tenvin veya nun-u sakini kendisinden sonra vaki olan idğâm-ı bilâ gunne harfine gunnesiz idğâm etmek lâzım gelir.

Örnekler; “Gafururrahim/غَفُورٌ رَحِيمٌ, hüdeillilmüttekin/هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ, min rabbihim/مِنْ رَبِّهِمْ”²⁴⁹

²⁴⁴ *Fenn-i Tecvîd*, 2.

²⁴⁵ Bkz: Dipnot: Eğer tenvin ya da sakini nun vav ile ya ikisinde bir surette olsalar evvel vakitte idgam olmaz. İzhâr olur. Örnek; Bünyanun, kınvanun, sınvânun; *Fenn-i Tecvîd*, 2.

²⁴⁶ *Mükemmel Tecvîd*, 46.

²⁴⁷ Bkz: Eğer tenvin ya da nunu sakini (yemnu) gelmesindeki harflerinin birine rastlarsa idgamı meal gunne olur; *Fenn-i Tecvîd*, 2.

²⁴⁸ *Fenn-i Tecvîd*, 2.

²⁴⁹ *Mükemmel Tecvîd*, 46.

Fenn-i Tecvîd'de de benzer bir tanım mevcuttur;

İdğâmı bilâ gunne ne zaman olur?

Eğer tenvin ya da nun-u sâkin lâm(ل) râ(ر) 'nın birine rastlarsa idğâmı bilâ gunne olur.

İdğâm-ı bilâ gunne nasıl olur?

Evvelki harfîni sonraki harfine getirip burna göndermeden ve tutmayarak okunur.

Misali nedir?

Musaddikan lima/مَصَدِّقًا لِمَا بَيَّنَّ بَيْنَهُ مِنْ رَبِّهِمْ min rabbihim/مِنْ رَجْزِ الْإِيمِ min riczin elim/مِنْ رَجْزِ الْإِيمِ hayran lekum/خَيْرَ الْكُفِّ huden lilmuttekin/لِلْمُتَّقِينَ gibiler.²⁵⁰

3.2.4.3. İdğâm-I Misleyn

İdğâm-ı misleyn mea'l-ğunne tanım olarak “*Sâkin nun(ن) veya tenvinin nûn (ن) 'a; sâkin mim (م) 'in de mim(م) ' e idğam edildiği bir idğamdır.*” Söz konusu idğam şeklinin iki kısma taksim edildiğini görmekteyiz:

Birincisi, sâkin iki nun'un birbirine idğamı

İkincisi, sâkin iki mim'in birbirine idğamı

Söz konusu tanımda; tenvin yalnız kelime sonlarında olduğundan tenvinden kaynaklanan sâkin nun'un idğâmı iki ayrı kelimenin yan yana gelmesiyle gerçekleşmektedir. Birincisi sâkin iki nun ile iki mim'in ğunneli idğamları ise aynı kelimedede olabileceği gibi birbirini izleyen farklı kelimelerde de olabilir.²⁵¹

Mükemmel Tecvîd'de “*Mahreç ve sıfatları bir olan iki harf yan yana gelip evvelkisi sakin sâni'i(ikincisi) müteharrik olursa idğâm-ı misleyn olur.*”

²⁵⁰ Fenn-i Tecvîd, 3.

²⁵¹ Gülle, Tecvîd İlmi, 343.

Misal: “Fema rabihat ticaratühüm/فَمَارَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ, enidribbiasakel hacar/أَنْ إِضْرِبْ أَوْؤَا وَتَصْرُوا/أَوْؤَا وَتَصْرُوا”²⁵² Avevve nesaaru/بِعَصَاكَ الْحَجَرَ...²⁵³

İdgâm-ı misleyn konusunda Mehmed Efendi, Saçaklızâde Mehmed Efendi ile benzer örneklere yer verdiğini görmekteyiz. Lâkin Saçaklızâde Mehmed Efendi, Mükemmel Tecvîd müellifi Mehmed Efendi’ye nazaran daha tafsilatlı bir anlatıma gitmiş verdiği örnekleri diğer kıraât imamları perspektifinde değerlendirmiştir. Geniş bir tanım olması sebebiyle Saçaklızâde’nin idgâm-ı misleyn izahâtına yer vermek istiyoruz. İzâh şu şekildedir:

“Malûm olsun ki misleynin öncesi sâkin olunca, ehl-i lügat ve kırâat ve eda indinde idgâm vacip olur, bu konuda hilaf yoktur. Gerek bir kelimedede olsalar (Yüdrikkumul mevt/يُذْرِكُكُمُ الْمَوْتُ) kavli gibi, gerek iki kelimedede olsunlar, (Avev ve nesaru/أَوْؤَا وَتَصْرُوا),ve (iz zehebe/يُذْهِبُ) ve (idrib biasakel hacar/بِعَصَاكَ الْحَجَرَ) örneklerinde olduğu gibi. Lâkin harf-i evvel harf-i med olursa başkadır, yani ihtilaf vardır. Şayet misleyn iki kelimedede olursa, ehl-i lügat ve kırâat ve edâdan bir kimse idgâm eylemez, Sûre-i Yusuf’taki (kalu ve ekbelu/قَالُوا وَأَقْبَلُوا) örnekleri gibi. Belki evvel med olunur. Ebû Şâme de böyle ifade etmiştir. Eğer misleyn bir kelimedede olursa, İmam Hamza ile imam Hişâm harf-i evvel harf-i med olup vâv(و) olsun veya yâ(ي) olsun ve harf-i sâni de hemze(ْ) olursa, inde’l-vakıf harf-i evveli idgâm etmezler. Bu halde onlar vâv’a mukârin hemzeyi vâv’a, yâ’ya mukarin olanı yâ’ya tebdil ederler de önceki sâkin iki misil bir yerde ictima’ eder ve evveli sâni’de idgâm ederler. Teysir’in beyanı da böyledir.”²⁵³

Görüldüğü üzere Saçaklızâde Mehmed Efendi, Mehmed Kâmil Efendi’ye kıyasla bahsedilen idgâm şeklinin kırâat imamlarının müttetik olduğunu ve yapılmasının vacip olduğuna dikkat çekilmiştir. Lâkin burada şunu belirtmek gerekir ki vacip kavramı fıkıh literatüründeki anlamından ziyade yapılması gerekli anlamında ifade edilmektedir. Saçaklızâde Mehmed Efendi, verdiği örnekleri aynı kelimedede veya farklı kelimelerde olması bakımından açıklamakla birlikte ismi zikredilen kırâat imamları ile mukayyesine yer verilmiştir.

Mehmed Efendi, idgâm-ı misleyn’in akabinde idgâm-ı misleyn meâl gunne konusuna geçmiş ve mim-i sâkin’in halleri bahsini anlatmıştır:

²⁵² Mükemmel Tecvîd, 47.

²⁵³ Saçaklızâde Mehmed Efendi, Cuhdi’l Mukill, 119.

“Ancak nun-u sakın nun’a uğrarsa idgâm-ı misleyn meal gunne olur.

Misal: ” Min nar/ مِنْ نَارٍ ve men nuammirhu/ وَمَنْ نَعْمِرُهُ

Mim-i sakinin üç hali vardır;

Mim-i sakın mîm’e uğrarsa idgâm-ı misleyn meal gunne olur.

Misal: ” Aleyhim mü’sade/ عَلَيْهِمْ مُّصَدَّةٌ, et’amehum min cûin/ أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ

Mim-i sakın “bâ(ب)”ya uğrarsa İhfa-i Şefevi olur.

Misal: “İnne Rabbehum bihim/ إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ, termihim bihicaratin/ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ

Mim-i sakın mim(م) ile “bâ(ب)”nın gayrı hurûfa uğrarsa izhâr olur.”

Misal: “Hüm fihi/ هُمْ فِيهِ, lekum dinikum/ لَكُمْ دِينُكُمْ²⁵⁴

Mehmet Efendi idgâm-ı misleyn ve mim-i sâkin’in hallerini aynı bab başlığı altında zikretmiş, fakat Abdulhay Kurbanali bu kısımları iki farklı bab başlığı altında ele almıştır. Abdulhay Efendi “Yedinci Dersde” ; mim-i sâkinin hükümlerini anlatmış, tıpkı Mehmet Efendi gibi üç kısma taksim etmiştir;

“Mim-i sakinin kaç hükmü var?

Üç hükmü var.

Nelerdir?

İdgâmı misleyn meal gunne, ihfa-i şefevi, izhâr

İdgâmı misleyn meal gunne ne zaman olur?

Mim-i sakın mîm’e rastladıysa idgâm misleyn meal gunne olur.

Misali nelerdir?

İleykum murselun/ إِلَيْكُمْ مُّرْسَلٌ, bel hum minha/ بَلْ هُمْ مِنْهَا, lehum mağfiratün/ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ gibi.

²⁵⁴ Mükemmel Tecvîd, 47.

İhfa-i şefevi ne zaman olur?

Mim-i sakın ba(ب) ya rastlarsa ihfa-i şefevi olur.

Misali nasıldır?

Küntüm bihi/ كُنْتُمْ بِهِ, ve cüluduhum biha/ جُلُودُهُمْ بِهَا, Rabbihim bihim/ رَبُّهُمْ بِهِمْ gibiler.

Mim(م) 'in İzhârı ne zaman olur?

*Mim-i sâkin mim(م) ile bâ(ب) 'dan başka harflere rastlarsa mim(م) in izhârı olur.*²⁵⁵

Sekizinci dersde ise İdgâm-ı misleyn bahsi anlatılmıştır. Burada konu ikiye taksim edilmiş; İdgâmı misleyn meal gunne ve idgâmı misleyn bila gunne olarak ayrılmış ve örnek verilmiştir.

Misal: İdgâmı misleyn meal gunne: Ve entum müslimun/ وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ, ve men nuammirhu/ وَمَنْ نُعَمِّرْهُ

*'İdgâmı misleyn bila gunne: En idrab biasakel hacir/ أَنْ إِضْرِبْ بَعْصَاكَ الْحَجَرَ, fema rabihat ticaratühüm/ فَمَا رِبْحَتْ تِجَارَتُهُمْ*²⁵⁶

Ayrıca son olarak Kurbanali konuyu diğer tecvîdde göremediğimiz istisna bir madde ekleyerek tamamlamıştır; 'Eğer harf-i medler kendileri gibi bir harfe rastlarsa evvel vakitte idgâm yapılmaz. Belki medd-i tabî olması için izhâr kılınır.

*Misal: Kalu ve hümm / قَالُوا وَهُمْ, fi yevm/ فِي يَوْمٍ gibi*²⁵⁷

3.2.4.4. İdgâm-I Müticaniseyn

Lügatde, bir şey diğer bir şey'e müşâbih olup birbirine benzeyen iki cins mânâsınadır.²⁵⁸

²⁵⁵ Fenn-i Tecvîd, 3.

²⁵⁶ Fenn-i Tecvîd, 5.

²⁵⁷ Fenn-i Tecvîd, 5.

²⁵⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 326; Celaleddin Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2013), 101.

‘Mahreç yerleri aynı fakat sıfatları muhtelif olan iki harf, ilki sâkin ikincisi harekeli olmak sûretiyle peş peşe gelirlirse idğâm yapılır. Bu idğama da “idğam-ı mütecaniseyn” denmektedir.’²⁵⁹

Mehmet Efendi ve Abdulhay Efendi’nin tanımları ortaktır, tanım şöyledir; “Mahreçleri bir olup sıfatları başka olan harfler birbirine uğrarsa idğâm-ı mütecaniseyn olur.”²⁶⁰ Mehmed Efendi, Abdulhay Efendi’den farklı olarak yaptığı tanımı şu şekilde tafsilatlandırmıştır; “Yani sakin olan evvelki harfi ikinci harfe idğâm etmek vaciptir. Bu idğâmın harfleri sekiz olup üç mahrece münhasırdır. Bunlar şunlardır;

Za(ظ), zel(ز), sa(ث), mahrecidir. “İzzalemû/إِذْ ظَلَمُوا/ yelhes zâlike/يَلْهَثْ ذَالِكْ gibi...”²⁶¹

Yukarıdaki يَلْهَثْ ذَالِكْ örneğinde kırâat imamları arasında ihtilaf söz konusudur. “İn tehmil aleyhi yelhes ev tetrikhu yelhes zalike meselü’l-kavmillezîne kezzebû bi âyâtina.../...إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرَكْهُ يَلْهَثْ ذَالِكْ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا (A’râf:176). âyetinde bulunan altı çizili kısımda yer alan “yelhes zalike/يَلْهَثْ ذَالِكْ” kelimelerinde kırâat imamlarından Verş, İbn Kesîr, Hişâm ve Ebû Ca’fer haricindekiler (yelhezzâlîke/يَلْهَثُ ذَالِكْ) şeklînde se(ث) harfini zâl(ذ) harfini katarak idğâm ile okurlar. Hafs yolu ile ulaşan rivayetlere göre İmam Âsım bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Rivayetler, hem idğâm yaptığını hem de izhâr yaptığını göstermektedir. Nâfi’nin en meşhur ravilerinden biri olan Kâlûn ise bu yerde önce idğâmsız sonra idğâmlı olarak iki vecih yapmaktadır.²⁶²

Mim(م)- ba(ب) mahrecidir. “Ya buneyye irkemmeanâ/يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا”

Mim(م) ve bâ(ب) mahrecinde ise; “Ya buneyye irkemmeanâ/يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا” lafzında âlimler müttelik değildir. Kâlûn, Bezzî, Hallâd (irkemmeanâ/ارْكَبْ مَعَنَا) şeklînde idğâmlı VE (irkeb meanâ/ارْكَبْ مَعَنَا) şeklînde de izhârlı olmak üzere iki vecih yaparlar. Kumbûl, Ebû Amr, Âsım, Kisâî ve Ya’kûb ise sadece idğâm yapmak suretiyle okurlar. Verş, İbn Âmir, Ebû Ca’fer ve Halef ise izhâr ile okumaktadırlar.²⁶³

²⁵⁹ Abdullah Benli, *Hafs Rivayetiyle Âsım Kırâatinin Tecvîd Kuralları*, (Kayseri: Kardeşler Matbaacılık, 2015), 135.

²⁶⁰ *Mükemmel Tecvîd*, 46; *Fenn-i Tecvîd*, 18.

²⁶¹ Geniş bilgi için bkz: “İdğam denilen sıfat iki harf şeddeli bir harf kılmahtır. Ve dahi malum ol ki eğer harf evvel harf saniyede zâten ve sıfaten olunur. İse idğam-ı kâmil olur.”; *Mükemmel Tecvîd*, 25.

²⁶² *en-Neşr*, II, 13-14; *Zübde*, 62; *İthaf*, 277; Demirhan Ünlü, *Kur’ân-ı Kerim’in Tecvîdi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 137.

²⁶³ *en-Neşr*, II, 11-12; *Zübde*, 70; *İthaf*, 306; Ünlü, *Kur’ân-ı Kerim’in Tecvîdi*, 138.

3.2.4.5. İdgâm-I Mütakaribeyn

İdgâm-ı mütakaribeyn konusunun anlaşılması için öncesinde Mütakaribeyn lafzına değinmenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Mütakaribeyn kelimesi “mütakârib” kelimesinin tesniyesidir. Birbirine yakın olan anlamına gelmektedir.²⁶⁴ İbn Cezeri(833/1429)’nin mütakârib harf tanımı şu şekildedir. “*Mahreçleri veya sıfatları ya da hem mahreç hem de sıfatları yönünden birbirleriyle yakınlığı bulunan iki harfe denmektedir.*”²⁶⁵

Müelliflerimizin, idgâm-ı mütakaribeyn tanımı ise benzerlik göstermektedir. Mükemmel Tecvîd ve Fenn-i Tecvîd için idgâm-ı mütakaribeyn tanımı ve örnekleri ortaktır. Tanım şu şekildedir. “*Mahreç ve sıfatda birbirine yakınlığı olan harflerden biri sakın olup diğerine uğrarsa idgâm-ı mütakaribeyn olur.*”²⁶⁶

Müelliflerin tanımlarını inceleyecek olursak, müelliflerin idgâm-ı mütakaribeyn tanımları konu girişinde değindiğimiz İmam Cezerî’nin tanımı ile örtüşmektedir. Bu minvalde tanım itibarıyla müelliflerin İbnü’l-Cezerî’den etkilendiğini söyleyebilmekteyiz. Daha sonrasında Kurbanali akâbinde konu ile alakalı örnekleri açıklamıştır. “Misal: ‘‘Kurrabbi/قُلْ رَبِّيْ, elem nehluukküm/أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ’’²⁶⁷

Mükemmel Tecvîd’de ise tanımdan sonra örnekler gruplandırarak açıklanmıştır;

“*Bu idgâm harfleri dört olup kurbiyetleri iki mahreçdedir.*

Lâm(ل) ve Râ(ر) mahrecidir. (Kurrabbi/قُلْ رَبِّيْ - bel rafeahullah/بَلْ رَفَعَهُ اللهُ)

²⁶⁴ en-Neşr, I, 278.

²⁶⁵ İbn’ul-Cezerî, en-Neşr, I, 278; Gülle, Tecvîd İlmi, 357.

²⁶⁶ Bkz: Mükemmel Tecvîd, 48; Fenn-i Tecvid, 18.

²⁶⁷ Fenn-i Tecvid, 18.

"kaf(ق), kef(ك)'mahrecidir. (Elem nehlukküm/الْمُنْخُلُكُم)²⁶⁸ bunda iki vecih caizdir. Biri kaf(ق)'ın istilâ sıfatı bâki kalarak idgâm etmek diğeri zaten sıfaten kaf(ق)'ı kef(ك)'e idgâm etmektir."²⁶⁹

Tanımları değerlendirecek olursak, Abdulhây Efendi konuyu tanım ve örnekler ile kısaca değinmek suretiyle anlatmış, Mehmed Efendi ise, idgâm-ı mütekaribeyn olan harfleri olan dört harfe değinmiş bunların iki kısma taksim edildiğini zikrettikten sonra örneklerle desteklemiştir. Mehmed Efendi'nin değindiği bu harfler çerçevesinde şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür; Kıraat âlimlerimiz, söz konusu bu harfler üzerinde birbirinden farklı ve oldukça tafsilatlı görüşler ileri sürmüşlerdir. Biz müelliflerimizin Âsım kıraatinin Hafs (ö.180/796) rivayetini esas almaları sebebiyle bu kısımda İmam Hafs kanalıyla aktarılan kuralları nakletmeyi yeterli görmekteyiz:

Bu rivâyete göre söz konusu harfler ikiye ayrılmaktadır:

Lâm (ل) ile ra(ر) harflerinden oluşan grup.

Kâf (ق) ile kef(ك) harfleri grubudur.

Birinci gruptaki harflerden Lâm(ل) sâkin olup ra (ر) harfinden önce geldiğinde lâm(ل), râ (ر)'ya ikinci gruptaki harflerden de kaf (ق) sâkin olup kef (ك) harfinden önce geldiğinde kaf (ق), kef (ك)'e idgâm edilir.²⁷⁰

Görüldüğü üzere; Âsım (ö. (ö.127/744) kıraatinin, bu konuya olan bakış açısını Mehmed Kâmil Efendi'nin konuya olan yaklaşımında müşahede etmekteyiz.

²⁶⁸ Bkz: "Besedte, ferratte, ehadtü, elem nehlukküm gibi derç olmayan sıfattan murad ta'da itbak sıfatı kaf da istila sıfatı nunda ve tenvinde gunne sıfatıdır. Ancak ehadtü misallide idgamda, beyanı itbakta vaciptir. Bu makamda ta'nın itbakını ibkanın manasını evvela mücerred itbak ile telaffuz sonra ta müşeddeyi terkik ile telaffuzdur.

Elem nehlukküm de idgam-ı vaciptir. Ancak kaf da istila caizdir. Ancak istilayı ibka eyledikde tariki evveldir ki aksayı lisanı beraber olan 'ha'nın a'layı yapıştırıp ikincisini birbirinden ayırmadan kaf mahrecine intikal edip ondan sonra aksayı lisanı üst damakta kalkaleyi izhar etmeyerek ayrılmalıdır. Adem-i istilada kafın zatını ve sıfatını manen kafa derç edip elem nehlukküm edası gibi okumaktan ibarettir. Ancak teşdidlerin zamanı harfinden ekal harfi vahidden ekser olmalıdır: *Mükemmel Tecvîd*, 25.

²⁶⁹ *Mükemmel Tecvîd*, 48.

²⁷⁰ Gülle, *Tecvîd İlmi*, 357.

3.2.4.6. İdgâm-I Şemsiyye

Kelime itibariyle, “güneş harflerinin idgâmı” demektir. Lâm-ı tarif denen ال’deki lâm’ın, idgâm-ı şemsiyye harflerinin yanında açığa çıkıp okunmaması, Güneşin etrafında yıldızların görünmemesine benzetilerek söz konusu harflere “şemsi harfler” denmektedir. Lâm-ı tarif denen ال takısından sonra kelimenin başında şemsî harflerden biri bulunursa, idgâm-ı şemsiyye olur.²⁷¹ Bu genel tanımdan sonra müelliflerin tanımlarını şu şekildedir:

Fenn-i Tecvîd’de, idgâmı şemsiyye kısaca tanım yapılmış ve on dört harf sırasıyla zikredilerek örnekler verilmiştir.

“İdgâmı şemsiyye ne zaman olur?”

Lâm-ı tarifden sonra şemsi harflerden bir harf gelirse idgâmı şemsiyye olur.

Şemsi harfler nelerdir?

Ondört harftir; ت ث د ذ ر س ش ص ض ط ظ ل ن

Misali nasıldır?

Vettini/والتَّيْنِ, vessevab/والصَّوَابِ, mineddünya/مِنَ الدُّنْيَا, ve't-Tûr/وَالطُّورِ, ve'd-Duhâ/وَالضُّحَى gibi.”²⁷²

Mükemmel Tecvîd’de ise idgâm-ı şemsiyye konusu mukayese ettiğimiz diğer tecvîdde olmayan Mehmet Efendi’ye has olan bir üslupla idgâm-ı şemsiye harfleri alıntılanan bir beyit ile kodlanmış, ve Fenn-i Tecvîd’de olmayan İdgâm-ı şemsiye çeşitleri şu şekilde anlatılmıştır:

“İdgâm-ı şemsiye harfleri ondört harftir ki aşağıda yer alan beytin evvelki harfleridir;

تُبُّ، ثُمَّ، دَعْ، تَنْبَأْ، رَمَى، زِدْ، سُمْعَةٌ، شَمْ، صَدْرَ، ضَيْفَ، طَابَ ظُنُّ، لَهُ، نَعَمْ

Elif-lâm’a lââm-ı tarif derler.

²⁷¹ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 244; Pakdil, *Ta’lim Tecvid Ve Kıraat*, 193; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 295; Gülle, *Tecvîd İlmi*, 368, Adıgüzel, *Kur’ân-ı Kerim’in Tecvîd’i ve Tertil üzere okunması*, 105; Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 191.

²⁷² Fenn-i Tecvîd, 19.

Üç çeşittir:

Bu ondört harften birine uğrarsa “idgâm-ı şemsiye” olur.

Nûn(ن)’a uğrarsa “idgâm-ı şemsiye meal gunne” olur.

Geride kalan harflerden birine uğrarsa idgâm-ı şemsiye bila gunne olur.

Örnekler; ²⁷³ وَالنَّاسُ ، وَالشَّمْسُ ، وَالْتَّيْنُ ‘

Mehmed Efendi, Abdûlhây Efendi’den farklı olarak, idgâmı şemsiyye konusunu üçe ayırarak tanımlamış ve harfleri Fenn-i Tecvîd’deki gibi sırayla verilmemiş, harfler zihinde daha kolay kalması maksadıyla yukarıda görüldüğü gibi bir araya geldiğinde anlamlı kelimelerden oluşan ve birçok tecvîd’de karşılaştığımız bir beyit ile kodlamak suretiyle anlatılmıştır.

Beyitte, her kelimenin evvelîne serpiştirilmek suretiyle bir manaya ulaşılmaktadır.

تُبُّ ، ثَمَّ ، دَغ ، ذُّبَا ، رَمِي ، زُد ، سُمَعَةٌ ، شَم ، صَدْر ، ضَيْف ، طَابْ طُنْ ، لَهُ ، نَعَمْ

Bu kelimeler rastgele gibi gözükse de kendi içinde bir mana bütünlüğünü ifade etmektedir. Buna göre bu kelimelerin manaları şöyle ifade edilmiştir:

“Geçmişte işlediğin günahı terk et. Sonra sahibini cehenneme sevk edecek olan günahı terk et. Semayı ziyade et. Yani Kur’ân-ı Kerîm’i çok dinle. Misafirin gönlüne gir. Hoş tut. Gülüyüz ve tatlı dille ve iyi niyetle ikram eyle. Gönlünü al.”²⁷⁴

Her iki müellifte şemsiyye harflerini ondört olarak kabul etmektedirler. Lâkin Sibeveyh, (ö.180/796), Birgivî (ö.981/1573), Ekicizâde (ö. 1243/1827-28) gibi bazı alimler Lâm harfini bu harflerden saymamışlardır.²⁷⁵ İbnü’l Cezerî (833/1429) ise lâm (ل) harfini şemsiyye harfleri arasında sayar. Zihni Efendi’nin görüşü İbnü’l Cezerî’yle aynıdır.²⁷⁶

Kâmerî veya şemsi harfleri ayrı ayrı ezberlemek suretiyle sıra ile saymak ya da birbirinden ayırt edebilmek mümkün olmayabilir. İdgâm-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriyye olup olmadığı bir an için tespit edilemeyebilir. Bu hususta en basit yöntem eğer ta’rif lâm’ı

²⁷³ Mükemmel Tecvîd, 49.

²⁷⁴ el Kavlu ’s-Sedid, 81; Karabaş Tecvîdi, 12-13.

²⁷⁵ Çetin, Kur’ân Okuma Esasları, 245.

²⁷⁶ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, c.1 , 221.

cezimli olarak bulunuyor ve okunuyorsa orası izhâr-ı kameriyyedir²⁷⁷. Ta’rif lââm’ı telaffuz edilmiyor ve kendisinden soraki harf şeddeli ise idgâm-ı şemsiyyedir.²⁷⁸

3.2.4.7. İzhâr-I Kameriyye

Lâm-ı ta’rif denilen (ل) ve (ل) harfleri (elif-lam/لا), aşağıda zikredilen ondört harften “Hurûf-i kameriyye”den birine uğrarsa, izhâr-ı kameriyye olur.²⁷⁹ Kamer-i harflere bu ismin verilmesiyle alakalı olarak iki durumdan bahsedilir. Birincisi, müellifinde söylediği üzere “gâf” harfinin “*kamer*” kelimesiyle olan münasebetinden dolayıdır.

Bu konu anlatılırken en çok kamer kelimesinden örnek verildiği için bu kelime meşhur olmuş ve bu isimle anılır olmuştur.²⁸⁰ Diğer de müellifle çağdaş olan *Vesiletü’l Ğufrân*’ın müellifi Ahmet Ziyaüddin gibi bazı müelliflerin eserlerinde zikrettikleri sebeptir. *Vesîletü’l ğufrân*’da şöyle ifade edilmektedir: “*İzhâr açık, kamer de ay demektedir. Ayın yanında yıldızlar belirip meydana çıktığı için bu isimle isimlendirilmiştir.*”²⁸¹ Başka bir ifade ile Kamerî harflerin önünde lââm-ı ta’rif’in okunması ayın yanındaki yıldızların belirmesine teşbih edilerek, harflere kamerî harfler, okunuşlarına da izhâr-ı kameriyye denmiştir. Benzetmede ki “*yıldız*” da lââm’ı olmaktadır.²⁸²

İzhâr-ı kameriyye konusu için incelediğimiz eserlerdeki müelliflerin tanımları şu şekildedir:

Mükemmel Tecvîd’de Mehmed Efendi izhâr-ı kameriyye’yi tanımlama yaparak örnekler çerçevesinde konuyu izah etmiştir:

“*İzhâr-ı kameriyye harfleri on dört harfdir ki;*

أَبْغِ حَجَّكَ وَخَفْ عَقِيمَهُ (ebği hacceke vehaf akimehu) harfleridir. Lam-ı tarif bu on dört harfden birine uğrarsa izhâr-ı kameriyye olur. Yani lam-ı izhâr olunarak okunur.

²⁷⁷ İzhâr-ı Kameriyye bahsinde detaylı olarak anlatılmıştır.

²⁷⁸ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 244; Pakdil, *Ta’lim Tecvid Ve Kıraat*, 193; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 295; Gülle, *Tecvid İlmi*, 368, Adıgüzel, *Kur’ân-ı Kerim’in Tecvid’i ve Tertil üzere okunması*, 105; Akdemir, *Tecvid-i Mâhir*, 191 ;Ünlü, *Kur’an-ı Kerim’in Tecvidi*, 146.

²⁷⁹ Gülle, *Tecvid İlmi*, 368, Adıgüzel, *Kur’ân-ı Kerim’in Tecvid’i ve Tertil üzere okunması*, 105; Akdemir, *Tecvid-i Mâhir*, 191 ;Ünlü, *Kur’an-ı Kerim’in Tecvidi*, 146.

²⁸⁰ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, 293.

²⁸¹ Hafız Ahmed, *Vesiletü’l Ğufrân*, 27 ; Gülle, *Tecvid İlmi*, 362.

²⁸² Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 246.

Misal : *Ve'l-Asr/والعصر*, *Ve'l-Fecr/والفجر*, *Ve'l-Kameri/والقمر*

Kurbanali ise Mehmed Efendiye benzer bir tanım yapmış lakin izhâr harflerini Mükemmel tecvîdden farklı olarak kelime kalıpları yerine sırayla zikretmiş ek olarak dipnotta kelime kalıpları olarak ifade etmiştir.

“ *İzhârı kameriyye ne zaman olur?* ”

Lam- ı tarîfden sonra kameri harflerinden bir harf gelse izhârı kameriyye olur. Harfleri şunlardır;

أَنْبَغُ حَجَّكَ وَخَفَّ عَقِيمَهُ

Kameri harfler nelerdir?

On beş harftir;

ا ب ج ح خ ع غ ف ق ك م ن ه ي (medli hali)

Misali nedir?

El âne/الآن, bi'l-kıst/بِالْقِسْطِ, bi'l-fahşâi/بِالْفَحْشَاءِ

Elan, bilkısd, bilfahşa”²⁸³

Burada dikkatimizi çeken önemli husus izhâr-ı kameriyye bahsindeki harfler Mehmed Efendi’de ondört harften oluşmaktayken Abdülhay Efendi’de bu sayının on beş olduğunu görmekteyiz. İncelediğimiz klasik tecvîdlerde kâmeri harflerin ondört olduğunu görmekteyiz. Ve bu bahsettiğimiz kelimeler klasik kitaplarımızda ezberlenmesi ve karıştırmadan sayılması kolay olması sebebiyle şu ibarede toplanmıştır. “(ebğî hacceke vehaf akimeh/أَنْبَغُ حَجَّكَ وَخَفَّ عَقِيمَهُ)”²⁸⁴ Bu tanıma Mehmed Efendi’nin yer verdiğini yukarıda görmüş olduk. Bahsettiğimiz ibare mâna olarak “*Delilîni elde etmeye bak ve başarısızlığa uğramasından sakın*”²⁸⁵ anlamına gelmektedir. Fenn-i Tecvîd’de ise harfler bu ibare ile

²⁸³ Fenn-i Tecvid, 19.

²⁸⁴ Gölle, *Tecvîd İlmi*, 362; Karakılıç, *Tecvîd İlmi*, 104, Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 246; Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 192; Benli, *Hafs Rivayetiyle Âsım Kiraatinin Tecvîd Kuralları*, 102.

²⁸⁵ Gölle, *Tecvîd İlmi*, 362.

değil harflerin sıralaması suretiyle ile sırayla onbeş harf olarak verilmiştir. Burada diğer tecvîdlere nazaran zâid olan harf medli eliftir.

Bu konu ile alakalı eklemek istediğimiz başka bir husus iki eserde göremediğimiz izhâr-ı kameriyye ile alakalı konu şöyledir:

Bazı kelimelerin başlarında bulunan elif lâm'lar, lâm-ı ta'rif takısı değil, lafzın aslındandır. İzhâr- kameriyye gibi düşünülse bunlara, izhâr-ı kameriyye denilmez. Hemzeleri de vasıl hemzesi değil, katı' hemzesidir. Başlangıçta da vasıl hâlînde de değişiklik olmaz. Söz konusu tanıma örnek olarak şu kelimeler verilebilir:

Misâl: “elhaaküm/الْهَيْكُ، elfeyn/الْفَيْن، feelhemahâ/فَالْهَمَهَا، ve elvanüküm/الْوَانُكُ، elvahe/الْوَاخ”

Son olarak; elif lâm takısı ile alakalı idgâm-ı şemsî ve izhâr-ı kamerî tecvîd kaidesi olmasından ziyâde Arap alfabesinin bir özelliğidir. Tecvîd eğitimi almayan bu konuda derinliği olmayan herhangi bir Arap, bu harflerin “El takısı” ile nasıl okunması gerektiğini bilir. Arapçayı bilmeyen kişilerin ise Kur’ân ta’liminde Şemsî ve Kamerî harflerin işlevini öğrenmeleri elzemdir.²⁸⁶

3.2.4.8. Hükümü’r-Râ

Râ (ر) harfinin, diğer harflerden ayrı bir özelliği vardır. (Lâm hariç) diğer harfler ya kalîn, ya da ince okundukları halde râ, bazı yerlerde kalîn, bazı yerlerde ince, bazı yerlerde de hem kalîn hem ince okunabilir.²⁸⁷

Râ(ر) harfinde asıl olanın kalınlık mı incelik mi olduğu konusunda görüş farklılıkları vardır. Bu görüşler iki kısımdan oluşmaktadır.

1. İmam eş-Şatıbî’nin de içinde bulunduğu cumhur görüşü râ harfinde asıl olanın kalınlık olduğu şeklindedir. Bu görüşe göre râ(ر) bir nedene bağlı olmadan kalîndir. İnce okunması bir nedene bağlı olarak gerçekleşmektedir.²⁸⁸

²⁸⁶ Akdemir, *Tecvîd-i Mahir*, 192.

²⁸⁷ Hafız Ahmed, *Vesiletü'l Ğufrân*, 29; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 183.

²⁸⁸ Akdemir, *Tecvîd-i Mahir*, 174.

2. İmam İbn'ül- Cezerî (833/1429)'nin desteklediği diğer görüş ise râ(ر) harfine kalîn ya da ince olma sıfatı vermenin uygun olmadığını, her iki konunun da bir sebebe bağlı olarak vuku bulduğunu savunmaktadır.²⁸⁹

Râ(ر) bahsinde kalınlık ve incelik konuları İmam Asım'ın da dâhil olduğu cumhuru kurrâya göre belirtilmektedir. Kırâat-ı Âsım ve Hafs rivayetine göre râ (ر)'nın 12 hali vardır. Bu 12 halin 5'inde kalın²⁹⁰, 4'ünde ince, 3'ünde ise hem ince hem kalîn okunmaktadır.²⁹¹

Ra(ر) bahsi Fenn-i Tecvîd'de yirmi ikinci bahiste anlatılmıştır. Ra(ر) konusu soru cevap usulü ile tafsilatlı bir şekilde verilmiş ve konu örneklerle pekiştirilmiştir;

“Ra(ر) nasıl okunur?”

Ra(ر)'da elif gibi istifâle harfî olsa da bazı zamanda kalın bazı zamanda ince okunur.

Ra (ر)ne zaman kalîn okunur?

Üstünlü veya ötreli okunduğunda kalın okunur.

Misali nasıldır?

Rabbi/رَبِّ, ekseruhum/أَكْثَرُهُمْ, rahmeh/رَحْمَةً, rabbihim/رَبِّهِمْ, gibiler.

Râ(ر) sukunlu olursa (nasıl okunur)?

Râ (ر)kendisi sukunlu olup kendinden önceki harf üstünlü ya da ötreli olursa o zaman kalîn okunur.

Misali nedir?

Ve erselna/وَأَرْسَلْنَا, türceûn/تُرْجَعُونَ ve 'l-Ard/وَالْأَرْضُ gibiler

²⁸⁹ İbn'ül-Cezerî, en- Neşr, II: 108-109; Akdemir, Tecvîd-i Mâhir, 174.

²⁹⁰ Ra harfinin kalın okunmasına “tefhim” denir; Dimyâtî, İthâf, I, 295; Muhammed Mekki, Nihâye, 93.

²⁹¹ Pakdil, Ta'lim Tecvid Ve Kiraat, 202; Karaçam, Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 243; Karakılıç, Tecvîd İlmi, 104.

Ra(ر) sukunlu olursa ra(ر) 'nın kendinden önceki harfde sükunlu olursa o zaman nasıl okunur?

Râ (ر) sükunlu olursa kendinden önceki harf üstün ya da ötreli olursa o zaman kalîn okunur.

Misali nedir?

Ğafur/غَفُورٌ, şekur/شَكُورٌ, sabur/صَبُورٌ gibiler.

Ra(ر) sukunlu olup kendisinden öncesindeki harf üstünlü olursa nasıl okunur?

Kendisinden önceki harfin harekesi arizi olursa o zaman kalın okunur.

Ircii' اِرْجِعِي, inirtebtum/اِنْ تُنْبِتُمْ gibi.

Ra(ر) kendisi sukunlu olursa kendisinden önceki harf kesralı olursa, lakin (ra) 'dan sonra istila harfi gelirse o zaman kalın okunur. Râ (ر) ne zaman harf üstünlü olursa lakin râ (ر) dan sonra istilâ harfi olursa evvel vakitte de kalîn okunur.

Misali nedir?

Mirsâd/مِرْصَادٌ, kırdas/قِرْطَاسٌ, firkaten/فِرْقَةٌ gibi.

Ra 'nın ne vakit ince okunur?

Ra kesra olursa ince okunur.

Misali nedir?

Ricalîn/رِجَالٌ, min rızkın/مِنْ رِزْقٍ gibi

Râ(ر) ne zaman ince okunur?

Ra sukunlu olursa kendisinden önceki harf kesralı olursa o zaman ince okunur.

Misali nedir?

Vesteğfirhu/وَاسْتَغْفِرْهُ, fezekkirhu/فَذَكِّرْهُ gibiler.

Ra(ر) sukunlu olursa kendinden önceki harfde sükunlu olursa nasıl okunur?

Sükunlu harfin kendinden önceki harfi kesralı olursa o zaman ince okunur.

Misali nedir?

Habiir/حَبِيرٌ, kadîr/كَادِرٌ

Râ(ر) ne zaman ince okunur?

Râ sükunlu olup ra(ر)'nın kendinden önceki lîn harfi olursa o zaman ince okunur.

Misâli nedir?

*Hayr/حَيْرٌ, seyr/سَيْرٌ gibiler.*²⁹²

Mükemmel Tecvîd'de ise Hükmür-ra konusu yirmi birince dersde anlatılmıştır. Hükmür-ra konusu şu şekilde özetlenebilir;

- “ Ra(ر) meftuh veya mazmum veya kendisi sakın olup makabli meftuh veya mazmum olsa kalîn okunur.(errahman, verruhu, nasrullah, binnüzur)
- Eğer ra(ر) meksur olsa veya kendisi sakın olup makabli meksur olsa ince okunur:

Misal: Bi'l-birri / بِالْبِرِّ ; ve'steğfirhu/وَاسْتَغْفِرْهُ ; Ve's-dabir/وَاسْطَبِرْ

- Ahirde ra(ر)'nın mabadinde huruf istialadan biri bulunsa kalîn okunur.
- Huruf-u istila yedi harfdır ki(hussa dağdın kız/حُصَّ ضَغْطٌ قَطْ)

Misal: Mirsad/مِرْصَادٍ Kırdas/قِرْطَاسٍ

- Hurûf-u istila meksur olsa ol zaman ince ve kalın okumak caizdir.

Misal: Külli firk/كُلِّ فِرْقٍ

- Ra sakın olup makablînin kesresi ârız olsa yani sonradan kelime olsa yani sonrada kelime olsa yine kalîn okunur.

Misal: urci' / اُرْجِعِي, limenirtezaa/لِمَنْ اُرْتَضَى

²⁹² Fenn-i Tecvîd, 16/17.

- Ra(ر) *sakin makablîde sakin olursa makablînin ma kablîne itibar okunur. Meftuh veya mazmum olsa kalîn okunur.*

Misal: *bissabr/بِالصَّبْرِ min külli emr/مِنْ كُلِّ أَمْرٍ, fissudur/فِي الصُّدُورِ*

- Ma kabli meksûr olursa ince okunur.

Misal: *Basir/بَصِيرٌ, kadir/كَادِرٌ gibi*

o *Eğer ra sakin olup makabli harfî lîn olur ise yine ince okunur.*

Misal: *(Hayr/حَيْرٌ, seyr/سَيْرٌ)*²⁹³

Her iki eserin tanımlarını değerlendirecek olursak; Râ (ر) hususunda Abdülhay Efendi soru cevap olarak devam ettirdiği metoduyla tafsilatlı bir anlatım yoluna girmiş ve râ(ر) harfinin kalîn ve ince okunduğu hallerini ayrıntılı bir şekilde örnekler çerçevesinde anlatmıştır. Mehmed Efendi ise, Abdülhây Efendi'ye benzer olarak râ(ر)'nın yedi hükmünü, beşi kalîn, dördü ince madde olarak özetlenmiş, ra(ر)'nın tüm halleri yedi madde içerisinde örneklerle öz bir anlatımla izâh edilmiştir. Bu bahiste zikredilmeyen, eksik olarak gördüğümüz husus râ harfinin hem ince hemde kalın okunduğu kısımlardır.²⁹⁴

3.2.4.9. Sekte

Sözlükte "susmak, iki nağme arasını nefes almadan ayırmak"²⁹⁵ anlamındaki sekt masdarından türeyen sekte²⁹⁶ lügatte "susmak, okumayı veya konuşmak kesmek" demektir. Tecvîd terimi olarak sekte; "Essekte; kat'ussavti dünennefsi/قَطْعُ الصَّوْتِ دُونَ النَّفْسِ" "Nefes almaksızın yalnız sesi kesmektir." şeklinde tarif edilmiştir.²⁹⁷ Başka bir ifade ile Sekt(e); Kur'ân'ın tilaveti esnasında nefes almadan bir müddet sesin kesilmesine denir.²⁹⁸

²⁹³ *Mükemmel Tecvîd*, 50/51.

²⁹⁴ Râ harfinin hem kalın, hemde ince okunduğu durumlar için bakınız: İbn'ül Cezerî, *en-Neşr*, II, 106; *Vesiletü'l Ğufran*, 29; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 245.

²⁹⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, II, 44.

²⁹⁶ Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed bin Abdullah. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Asriyye, 1. Cilt, Lübnan 2012, 344.

²⁹⁷ İbnu'l Cezerî, *en-Neşr*, I, 240.

²⁹⁸ Pakdil, *Ta'lim Tecvid Ve Kiraat*, 209.

İbnu'l Cezerî (ö. 833/1429): “Sesi nefes almaksızın âdet olarak vakf zamanından daha kısa bir müddet kesmekten ibarettir.”²⁹⁹ şeklinde tanımlamıştır.

Sekte bahsi Mükemmel Tecvîd’de “Yirmi Üçüncü Ders” de anlatılmıştır.

“Sekte iki kelime arasında soluk almaksızın sesi kesip ikinci kelimedden başlamaktır. Ancak vakıf kelimenin ahirinde soluk alarak durmaktır. Kıraat-ı Âsım ve rivayeti Hafs üzere Kur’ân Azimüşşan’ın dört mahallinde sekte edilir. Birisi (Sûre-i Kehf)de (ivecan kayyimen/عَوَجًا قَيِّمًا)de, elif üzere sekte edilir. Ve biri Sûre-i Mutaaffîf’inde (kella bel rane/كَلَّا بَلْ رَانَ) de lâm(ل) üzerine sekte edilir. Nun ile lamda idgâm bila gunne edilmez.”³⁰⁰

Fenn-i Tecvîd’de ise sekte konusu “Yirmi Yedinci Derst” de sekte beyanında izah edilmiştir;

“Kur’ân’da hangi yerlerde sekte bulunur?

4 yerde

Hangi kelimelerde?

Ivecen kayyimen//عَوَجًا قَيِّمًا, min merkadina haza/مِنْ مَرْكَدِنَا هَذَا, ve kile men rak/وَقِيلَ مَنْ رَاق, bel rane/بَلْ رَانَ kelimelerin geçtiği ayetlerde sekte bulunur.

Sekte nedir?

Okuyanın soluğunu almadan nefesini kesip az az tutarak durmak.

Bu kelimelerin hangi harflerinde sekte hükmü bulunur?

Ivecen/عَوَجًا denildiğinde tenvinli harf halindeki gibi elif üzerine bina edilip okuyarak sekte kılındıktan sonra kayyimaa/قَيِّمًا diye başlayarak okumaya devam edilir.

Okunuş sesi nasıldır? İkinci örnek nasıldır?

(Min mer kadina/مِنْ مَرْكَدِنَا) denildiğinde ahirdeki elifde sekte kılındıktan sonra haza/هَذَا denilip başlanıp okunur.

²⁹⁹ İbnu'l-Cezerî, en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr, I, 240; Temel, Kırâat ve Tecvîd İstılahları, (İFAV Yay., İstanbul 1997), 118.

³⁰⁰ Mükemmel Tecvîd, 52.

Üçüncüsünde?

(men râk/رَاقٍ) denildiğinde sukunlu nun-u ra(ر) 'ya geçmeden o sükunlu nunda sekte yapılır (rak/رَق) deyip başlayıp okunur.

Dördüncüsünde?

(Bel rane/رَآنَ) denildiğinde sukunlu lamı ra(ر) 'ya bağlamadan o sukunlu lamda sekte yapılır sonra (ra'ne/رَآنَ) denilip başlayıp okunur.³⁰¹

3.2.4.10. Hâ-İ Sekt

Hâ-i sekte, sekit hâ'sı demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de yedi çeşit kelimede ve toplam dokuz yerde hâ-i sekt bulunmaktadır. Bu yedi kelime şunlardır;

1. Lem yetesenneh/لَمْ يَتَسَنَّهْ (Bakara 2/259)
2. İktedih/إِقْتَدِهْ (E'âm)
3. Kitâbiyeh/كِتَابِيَّهْ (Hâkka 69/19, 25)
4. Hisâbiyeh/حِسَابِيَّهْ (Hâkka 69/20, 26)
5. Mâliyah/مَالِيَّهْ (Hâkka 69/29)
6. Sultâniyeh/سُلْطَانِيَّهْ (Hâkka 69/29)
7. Mâhiyeh/مَاهِيَّهْ (Kâria 101/10)³⁰²

Lâkin bu sekit süresinin uzunluğu ve kısalığı konusunda imamlar arasında ihtilafın olduğunu görmekteyiz. Bu ihtilaf, sekt'in şeklînde ve yapılacağı yerlerde kendini göstermektedir.

³⁰¹ Fenn-i Tecvîd, 20.

³⁰² Cuhdil Mukill, 258; Abdurrahman Çetin, Kur'ân Okuma Esasları, 256; Akdemir, Tecvîd'i Mâhir, 228, Kılıç, Tecvid İlmi, 82.

لَمْ يَتَسَنَّهْ bazı ihtilaflarla birlikte ortalama bir elif miktarıdır.³⁰³

Sekit bahsi genel itibariyle tecvîd kitaplarımızda sekten bağımsız bir başlıkta ele alınmış olsa da, Mükemmmel Tecvîd ve Fenn-i Tecvîd’de “Sekte Bahsi” altında ele alınmıştır. Mükemmel Tecvîd’de sekit bahsi şu şekildedir: ‘Ha sekteleri Kur’ân-ı Azimîşşanda yedi mevzudadır. Biri Sûre-i Bakara’da ‘lem yetsenneh/لَمْ يَتَسَنَّهْ’ ikincisi Sûre-i Enam’da ‘vektedih/وَقْتَدِهْ’ üçüncüsü Sûretü’l Karia’da ‘mahiyeh’ dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sure-i Hakka’da ‘Kitabîyeh, hıسابiyeh, maliyeh, sultaniyeh’ kelimelerinin vasıl halinde Asım kıraatinde ha isbat edileceğinden sekte lâzımdır. Ancak vakıf halinde ha-i sektelerin isbatı mütttefekun aleyhdir. Bu sekte sesi soluğu keserek cüz’i durmak demektir.³⁰⁴

Fenn-i Tecvîd’de ise sekit bahsi şöyledir:

Başka türlü sekteler var mı?

Kur’ân’da yedi yerde ha-i sekit var

Hangi kelimelerde var?

(Lem yetesenneh, لَمْ يَتَسَنَّهْ, vektedih, وَقْتَدِهْ, kitabîye, كِتَابِيَّة, hıسابiyeh, حِسَابِيَّة, maliyeh, مَالِيَّة, sultaniyeh, سُلْطَانِيَّة, mahiyeh, مَاهِيَّة) diye ifade edilen sözlerdir.

Bu kelimelerde sekit ses nasıldır?

Bu kelimelerin ahirlerindeki hay’ı sükunlu okuyup ha’ya sekte yapılır. Yani bu kelimeler ile bunlardan sonra okunacak kelimelerden arasında sesi kesip soluğu kesmeyince biraz tutulur.³⁰⁵

Kıraat ilminde en çok sekte yapan imam, Hamza’dır. O, Halef’in rivayetine göre hareketli hemzeden önce sâkin bir harfin gelmesi halinde, sâkin olan harf ile harekeli hemze arasında daima sekte yapar. Diğer yönden İmam Ebû Cafer ise hûrufu mukatta’a (mukatta harfleri)’nin her harfî arasında sekte yapar.³⁰⁶

³⁰³ es-Suyuti, el-İtkân fî ulûmî ‘l-Kur’ân, 260; A Cüneyt Eren İbrahim Uludaş, Âsım Kıraatinin Hafs Rivayetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi, Diyanet İlmî Dergi, C:51, S:1, Ocak, Şubat, Mart 2015, 20.

³⁰⁴ Mükemmel Tecvid, 52.

³⁰⁵ Fenn-i Tecvîd, 21.

³⁰⁶ ed-Dânî, Ebû Amr Osman b. Sâid, et-Teyisir fî ‘l- Kırâati’s-Seb’a, İstanbul, 1930, 62.

3.2.4.11. Lafzatullâh

Bu bahiste, İsm-i celâl olan Allah lâfz-ı şerîf'inin kırâatında bulunan hallerden bahsedilmektedir. Mükemmel Tecvîd'de; Lâfzatullâh, “Allah” lâfzı, “Allah” kelimesi demektir. Buna lâfza-i celal denilir ve sadece “Allah” kelimesi için kullanılır.³⁰⁷ İstifâl sıfatı gereği ve en yaygın hâliyle lâm (ل) harfinde asıl olan terkîk yani incelik.³⁰⁸

Bununla birlikte sadece Lafzatullâh'ın ikinci lâm'ı duruma göre ince veya kalîn okunabilmektedir. Hafs rivayetinde Lafzatullâh'ın haricinde bir yerde böyle bir husus söz konusu değildir. Kırâat ve tecvîd terminolojisinde lâm harfinin kalîn okunuşu, tefhim (tefhim) yerine bu harfe özel olarak “tağlîz” ıstılahı ile ifade edilir.³⁰⁹

“Allah lafza-i celilesinin mâ kabli meftuh veya mazmum olursa kalîn okunur.”

Örnekler “هُوَ اللهُ، تَصْرُ اللهُ”

Eğer makabli meksur olursa ince okunur. Örnekler; ‘بِاللهِ، لِلَّهِ’³¹⁰

Abdulhây Efendi, yirmi birinci dersde lâm hükmü beyanında Lafzatullâh konusunu anlatmıştır.

“Lâm (ل) nasıl okunur?”

Lâm(ل) Lafzatullâh'ta bazı vakit de kalîn bazı vakit de ince okunur. Ancak başka kelimelerde her vakit ince okunur.

Lafzatullâh'ın lamı nasıl okunur?

Eğer Lafzatullâh'ın kendinden önceki harfi ötreli ya da üstünlü olursa lam kalîn okunur.

Misali nasıldır?

Vallahi/الله تَصْرُ nasrallah/الله تَصْرُ indellahi/الله عِنْدَ rasulullah/الله رَسُولُ gibiler.

³⁰⁷ Bekir Topaloğlu, “Allah” mad., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/500; Asım Efendi, Kâmus Tercemesi, IV, 790.

³⁰⁸ Akdemir, Tecvîd-i Mâhir, 172.

³⁰⁹ Saçaklızâde, Cühdü'l-mukall, 173; Akdemir, Tecvîd-i Mâhir, 173.

³¹⁰ Mükemmel Tecvîd, 51.

Ne vakit ince okunur?

Eğer Lafzatullâhın evvelinde harf üstün olursa ince okunur.

Misali nelerdir?”

Lillah/لِلّٰهِ, billah/بِاللّٰهِ, min dûnillah/مِنْ دُونِ اللّٰهِ gibiler.³¹¹

Tanımları incelediğimizde Lafzatullâh konusunu Mehmed Efendi'nin aynı başlık altında konuyu incelediğini lakin Abdülhay Efendi'nin ise lam (ل) 'ın hükümleri başlığı altında ele aldığı görmekteyiz. Lafzatullâh konusunu lâ'm'ın hükümleri başlığı altında değerlendirmek daha uygun olsa da incelediğimiz tecvîd kitaplarının çoğunda lâ'm harfinin okunuşu ile ilgili meseleler “Lafzatullâh” başlığı altında ele alınmıştır.

3.3. Harflerin Sıfatları

Tecvîd ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'i okurken harflerin düzgün bir şekilde telaffuz edilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu hedefi gerçekleştirmek üzere harfler, mahreçleri ve sıfatları itibariyle incelemeye tabî tutulmuştur. Harflerin sıfatlarının teorik öğretiminin yanı sıra uygulamalı eğitim bu sahada önem arz etmektedir.³¹²

3.3.1. Sıfatın Tarifi

Sıfat sözlükte, nişan, alamet, bir şeyin hali, durumu, beyaz ve siyah gibi manalardan birinin yerine geçen şeye denir.³¹³ Sıfat/صفة kelimesinin çoğulu sıfât/صفات olarak gelir. Başka bir ifadeyle kendi başına bulunamayıp varlığı başkasının varlığı ile kaim olan manalardır.³¹⁴

Mekkî b. Ebî Tâlib (437/104) sıfât ve lakapların tarifi olarak harfin, mahrecinden telaffuzu esnasında aldığı keyfiyete dendiğini ifade etmektedir.³¹⁵

³¹¹ Mükemmel Tecvîd, 51.

³¹² Mustafa, Kılıç, “Kur'ân Eğitiminde Harflerin Sıfatlarından Renklendirme Yoluyla Yararlanma: Zıt Sıfatlar Örneğinde Bir Yöntem Önerisi”, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Yıl 5, Cilt 5, Sayı 2, Güz 2019 (233-280), 233.

³¹³ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, IX/357.

³¹⁴ Arif Erkan, el-Beyân Büyük Arapça Türkçe Lügat, c. II, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2004), 1518; Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, (Ankara: Aydın Kitapevi, 2010), 1107; Mevlût Sarı, el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat, (İstanbul: ipek Yayın Dağıtım, 1982), 1660.

³¹⁵ Mekki, er-Riaye, 43.

Tecvîd ıstılahında ise “mahreçte oluşması esnasında harfin vasıflandırıldığı hems, cehr, isti ‘lâ ve istifâl gibi keyfiyetlere” sıfat denir. Harfin düzgün/güzel telaffuz edilebilmesi için bu sıfatlara riayet edilmesi gerekmektedir.³¹⁶ Esasen harf telaffuz edildiğinde, ağızdan çıkması gereken doğru sesin farklı yönlerden durumlarını belirten, onu tasvir eden özellikler sıfat olarak isimlendirilmektedir.³¹⁷

3.3.2. Sıfatların Faydası

Harflerin sıfatlarını bilmek oldukça önem arzettir. Harf telaffuzlarının sağlıklı yapılabilmesi için sıfatların belirtilmesi mühimdir. Şöyle ki;

1. Mahreçleri aynı olan harflerin birbirinden ayırt edilebilmeleri için sıfatların gösterilmesi ve hakkıyla eda edilmesiyle mümkün olmaktadır.

2. Mahreçleri farklı olan harflerin ise telaffuzlarının ifâ etmeye yardımcı olur, kâmil mânâda okunmasını sağlar.

3. Sıfatların bilinmesi harflerin kuvvetli ve zayıf olanlarını tanıma imkanı verir. Bu bilgi, harflerin birbirlerine idgâm edilmesinde ve uygulama keyfiyetinde elzem bir bilgidir.

318

Harflerin mahiyet ve keyfiyetleri mahreçleri bir olan harflerin birbirlerinden ayırt edilebilmesi ancak sıfatlar ile mümkün olmaktadır. Sıfat mevsufundaki mânâyâ delâlet eden bir lâfız olmakla beraber, harfte meydana gelen yumuşaklık ve sertlik, zayıflık ve kuvvetlilik, azlık ve çokluk, uzunluk ve kısalık... gibi durumlar ancak sıfatlar ile bilinir.³¹⁹

³¹⁶ Taşköprüzâde, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 87; Husarî, *Ahkâmu kırâati’l Kur’âni’l-Kerîm*, 80.

³¹⁷ Mustafa Kılıç, “Kur’ân Eğitiminde Harflerin Sıfatlarından Renklendirme Yoluyla Yararlanma: Zıt Sıfatlar Örneğinde Bir Yöntem Önerisi”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, Yıl 5, Cilt 5, Sayı 2, Güz 2019, 233.

³¹⁸ *Nihâyet’ül-Kavli’l-Müfîd*, 43; Akdemir, *Tecvid-i Mâhir*, 51; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

³¹⁹ *El-Minahu’l- Fikriyye*, 15; el-Mağnisi, *Terceme-i Cezerî*, 10; *Nihâyetü’l- Kavli’l- Müfîd*, 44; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

3.3.3. Sıfatların Sayısı

Kıraat, tecvîd ve Arap dili âlimleri harflerin lâzîmî sıfatlarının sayısı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bunların sayısını kırk dört taneye kadar çıkaranlar ³²⁰ olmakla birlikte bazıları on altı, ³²¹ bazıları ise on sekiz olarak zikretmiştir.

Âlimler arasında lâzîmî sıfatların sayısı konusunda başka görüşler de bulunmaktadır. Örneğin; er-Riâye isimli eserinde Mekkî (437/104) harflerin mahreçlerinin kırk dört olduğunu belirterek kitabında sadece okuyucunun mutlaka bilmesi gerektiğini zikreder. ³²² Lâzîmî sıfatların sayısı konusunda meşhur olan görüş, bunların on yedi ³²³ olduğunu söyleyen görüşüdür. Tecvîd ve kıraat ilmi sahasında kaleme aldığı el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye (833/1429) ³²⁴, et-Tayyibe ³²⁵ isimli eserlerinde İbnü'l- Cezerî ile bu eserlerin şârihleri ve başka âlimler de meşhur olan bu görüşü tercih etmişlerdir. ³²⁶

3.3.4. Sıfatların Kısımları

Âlimler, harflerin sıfatlarını iki kısma ayırmışlardır. Bunlar lâzîmî ve ârizî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

1. Lâzîmî sıfatlar; cehr, isti'âlâ ve ıtbâk gibi harften hiçbir durumda ayrılmayan sıfatlardır. Lâzîmî sıfatlar da zıddı olanlar ve zıddı olmayanlar diye ikiye ayrılmaktadır. ³²⁷

2. Ârizî sıfatlar ise tefhîm, terkîk, izhâr, idgâm, med ve kasr gibi harfte bazı durumlarda bulunan, bazı durumlarda ise ondan ayrılan (bulunmayan) sıfatlardır. ³²⁸

Bu kısımda öncelikli olarak, eserlerdeki “sıfat-ı lâzime” konusuna değineceğiz:

³²⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 43.

³²¹ Ebû Amr Osman b. Said, ed- Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Amman 2000. *et-Tahdîd fi'l-İtkân*, 105.

³²² Mekkî b Ebî Tâlib, *er-Riâye*, 43; *Cühdi'l Mukill*, 141.

³²³ Bk. İbnü'l-Cezerî, *elMukaddime*, 2-3; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 202-205; Taşköprüzâde *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 87-104; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 15-19.

³²⁴ Bk. Tayyar Altıkulaç, “İbnü'l-Cezerî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 555.

³²⁵ Bk. Yaşar Akaslan, “Bir İlmi Kırâat Klasığı: Tayyibetü'n-Neşr Fi'l-Kırâati'l-Aşr”, Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 17/3 (12/2017), 277.

³²⁶ Kılıç, Mustafa, “Kur'ân Eğitiminde Harflerin Sıfatlarından Renklendirme Yoluyla Yararlanma: Zıt Sıfatlar Örneğinde Bir Yöntem Önerisi”, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Yıl 5, Cilt 5, Sayı 2, Güz 2019 , 242.

³²⁷ Hamza Hüdâyî (Miskîn), *Tecvîd-i edâiyye* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885), 39

³²⁸ Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 81.

Harflerin sıfatları konusu Mükemmel Tecvîd’de 16. 17. 18. Ve 19. bablarda anlatılmıştır; “*Malum ol ki sıfât-ı hurûf iki kısımdır. Bir kısmı sıfât-ı lâzime yani zâtı harfden ayrılması caiz olmayan sıfatlardır ki bunun da ehem ve meşhur olanları on yedidir.*”

3.3.4.1. Sıfat-I Lâzime

Lâzimî sıfata sıfât-ı zatiyye veya sıfât-ı vâcibe de denilmektedir. Harfler için olmazsa olmaz sıfatlardır. Harflerin zatına mahsus ve onlardan ayrılmaması gereken sıfatlardır. Şayet sıfât-ı lâzimeler terkedilir veya değiştirilir, veyahut da tağyir edilirse meydana gelen hata genellikle lâhn-ı celî olur.³²⁹ *Sıfat-ı lâzimeler şunlardır;*

3.3.4.1.1. Cehr ve Hems

Birbirine zıt olan iki sıfattır. Lügatte cehr, ortaya çıkarmak, sesi yükseltmek, hems ise sesi gizlemek anlamına gelir.³³⁰ Tecvîdde, harf hareke ile okunurken nefesin tutuk çıkmasına denir.³³¹ İstılahta ise harf, hareke ile telaffuz edilirken mahrecinde aralık kalmayıp nefesin hepsinin ya da çoğunun haps olup, sesin açık olmasına cehr denir. Yani harfin mahrecine kuvvetle dayanmasıyla nefesin haps olmasıdır.³³²

el-Halîl, nefesin akması veya akmaması ile ilgili olarak kendisinden sonra gelen dönemlerdeki kaynaklarda yer bulan cehr ve hems sıfatlarını kendi te’lif ettiği eserlerde açık olarak bu konuya değinmese de kendisinden sonra gelen bazı alimlerin bize ulaşan eserlerinden sözkonusu sıfatları açıkça isti’mal ettiği neticesine ulaşmak mümkün görünmektedir.³³³

Zeccâc’ın (h. 310) bu bahisle alakalı ifadeleri bahsedilen bu cümlelere delil teşkil etmektedir: “*el-Halîl’in de iddia ettiğine göre harfler mechûr (cehr sıfatlı) ve mehmûs (hems sıfatlı) olmak üzere ikiye ayrılır. Cehr sıfatlı harflerde, mahrece itimadın tam olması nefesin harfle beraber akmasına mani olmakta iken, hems sıfatlı harflerde ise mahrece itimadın zayıf*

³²⁹ Güllü, *Tecvid İlmi*, 225; Pakdil, *Ta’lim Tecvid Ve Kıraat*, 69; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 199; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 114; Ünlü, *Kur’an-ı Kerim’in Tecvidi*, 60; Akdemir, *Tecvid-i Mâhir*, 52; Benli, *Hafs Rivayetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları*, 29.

³³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, c. IV, 149.

³³¹ İbnü’l Cezeri, *en-Neşr*, I, 203.

³³² Hamza Efendi, *Edâiyye*, 39.

³³³ İbrahim, Tetik, *Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu Ve Gelişim Süreci*, (Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 185.

olması sebebiyle nefes harfle beraber akmaktadır.”³³⁴ diyerek tanımlamıştır. Mehmed Efendi’nin cehr tanımı ise şu şekildedir:

“Cehr demek, harf, hareke ile okunduğu zaman mahrecte aralık kalmayarak nefesin akmayıp, ekserîsi haps olmuş bir şekilde sesin çıkmasına denir.”³³⁵ Bunun harfleri on sekizdir. “Zıllu, kavın rabadin iz gazâ, cündin, muti’un/مُطِيعٌ جُنْدٌ إِذْغَرَا بِضٍ قَوْ” diyerek on sekiz harfi zikrettikten sonra misal vermiştir; “ez/أُذْ, ez/أُزْ, ek/أُكْ, eb/أُبْ” gibi. Harflerin kelimelerle sıralanışı bakımında Mükemmel Tecvîd’in Tecvîd-i Edaiyye’den etkilendiğini söyleyebiliriz zira benzer tanımı Hamza Efendi’de görmekteyiz³³⁶

Abdülhay Efendi ise; cehri “Cehr nefesi tutup ya da nefesin yarısını tutup sesi çıkarmaya denir.” ifadesi ile tanımlamıştır. Akabinde cehr harflerini sıralamıştır. Harfleri; zı(ظ) lam (ل), Kaf(ق) vav (و), ra(ر), be(ب), dat (ض), elif(ا), zel(ذ), ğayn(غ), ze(ز), (ظِلُّ قَوْ) (ر ابضٍ اذ غَرَّ)

Aktardığımız cehr tanımları çerçevesinde kimi tanımlarda nefesin akmaması diye ifade ederken kimileri de Abdulhay Efendi gibi “nefesin çoğunu ya da yarısını tutmak” diye bir ölçülendirme yapmışlardır.

Cehr’in zıddı ise hemsdir. Hems, ‘lügatte sesi gizlemek’ demektir. Istılâhî olarak hems, harfin mahrecine olan itimadın zayıflığından dolayı harfle birlikte nefesin de akmasıdır.³³⁷ Harfi söylerken nefesin harfle beraber akmasına denir.³³⁸

Başka bir ifadeyle harf hareke ile telaffuz edildiğinde mahrecinde aralık kalıp nefesin akması yani açığa çıkmasına ise hems denir. Yani harfin mahrecine zayıfça dayanmasından dolayı nefesin harfle birlikte akmasına denir.³³⁹ Hems cehr sıfatının zıttı olup on harften ibarettir. Harfleri “fehassehû şahsun seket/ فحثة شخص سكت” kavlini teşkil eden harfleridir. Bunlara “mehmûse harfleri” de denir.³⁴⁰ Sebebi ise harfin, telaffuzu esnasında mahrecine

³³⁴ ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sirrî, Meâni’l-Kur’ân ve İrâbuhû (Tah.: Abdulcelil Çelebî), Alemu’l-Kutub, Beyrut 1988/1408, I, 414.

³³⁵ Mükemmel Tecvîd, 21.

³³⁶ Bkz: Harfin telaffuzu esnasında mahrecine kuvvetli bir şekilde dayanmasının nefesin akışına engel olmasından dolayı mechûra harfleri de denir. Şu kavli teşkil eden harflerdir: مَطِيعٌ جُنْدٌ إِذْغَرَا بِضٍ قَوْ ر ابضٍ اذ غَرَّ; Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 39.

³³⁷ Karaçam, “Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri...”, 201.

³³⁸ De’as, Fennü’t Tecvîd, 67.

³³⁹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, 39 ; Çetin, Kur’ân Okuma Esasları, 116.

³⁴⁰ İbnü’l Cezerî, en-Neşr, I, 202; Aliyy’ül Kârî, el- Minehu’l Fikriyye, 39.

zayıfça dayanmasından dolayı sesin zayıf ve gizli olmasındandır.³⁴¹ Naklettiğimiz hems tanımını Mehmed Efendi ve Abdülhay Efendi olmak üzere klasik tecvîd kitaplarımız bu şekilde aktarmışlardır.

3.3.4.1.2. Şiddet, Rihvet, Beyniye

Şiddet

Şiddet ve rihvet birbirinin zıddı, tevessut ise bu ikisi arasında kalan bir ses hususiyetidir. Şiddet; lügatte, “kuvvet ve kudret” mânâlarına gelmektedir.³⁴² Istılahta ise şiddet sıfatlı harfleri sâkin okurken mahrece kuvvetli dayanılması sebebiyle sesin ve nefesin hapsolup asla akmamasına denir.³⁴³ Eymen Rüşdi Suveyd’in *et-Tecvîd el-Musavver* adlı eserinde şiddeti şu şekilde tanımladığını görmekteyiz; “*Mahreçteki sıkışma neticesinde şiddet sıfatına hâiz olan harfin okunuşu esnasında sesin akmayıp hapsolmasına denir.*”³⁴⁴

Sîbeveyh ise şiddet sıfatını sesin akıcılığına mâni olan sıfat şeklinde tarif etmiştir.³⁴⁵ Mekkî (437/104) ve Dâni ise Sîbeveyh’ten daha farklı olarak “Mahrec nedeni ile zorunlu ve kuvvetli olan harf” şeklinde tarif etmiştir. Harfin kuvvetli olmasını mahrecine bağlandığını ifade etmektedir. Akabinde ise “*Harfin kuvvetli olması, telaffuz ederken harfin sesinin akmasına mâni olur.*” denmektedir.³⁴⁶ Bu kısım Sîbeveyh’in ifadeleriyle örtüşmektedir. Mehmed Efendi’nin ve Abdülhay Efendi’nin’de bahsi geçen alimlerle aynı yolu takip ettiğini görmekteyiz. Mehmed Efendi’nin eserinde ise şiddet tanımı şöyledir: “*Şiddet diye adlandırılan harfiskân ile natık olundukta savt asla okumamaya derler. Harfleri sekizdir.*”³⁴⁷ Mehmed Efendi’nin tanımında görüldüğü üzere şiddet harfleri sekizdir. Söz konusu harfler şu kelimelerden oluşmaktadır. . “*Ecîd kadın beket/بَكَتْ أَجْدُ قَطْ*”³⁴⁸ Abdülhay Efendi ise

³⁴¹ Bkz: Hems harfleri 10 tanedir. Bunlar سَتَشَحْنَكْ خَصَفَه terkiibindeki 10 harftir; el-Mar’asî, *Cühdü’l-Mukill*, 142. *Mükemmel Tecvîd*, 21; *Fenn-i Tecvid*, 24; Karaçam, “*Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri...*”, 201.

³⁴² İbn Manzûr, *Lisânu’l Arab*, c. III, 232; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 125.

³⁴³ Da’es, *Fennü’t- Tecvîd*, 68.

³⁴⁴ Eymen Rüşdi Suveyd, *et-Tecvîd el- Musavver*, 118.

³⁴⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV/434.

³⁴⁶ Mekkî, el-Kaysî, *er-Riaye li Tecvîdi’l Kırâati ve Tahkiki Lafzı’t Tilaveh*, (thk: Ahmet Hasan Ferhat), Daru Amman/Ürdün, 1984, 117; Dâni, *et-Tahdîd*, 105.

³⁴⁷ *Mükemmel Tecvîd*, 22.

³⁴⁸ el-Mar’asî, *Cühdü’l-Mukill*, 143-144; Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, 39; *Mükemmel Tecvîd*, 22; *Durr’ül yetim*, 20.

Mehmed Efendi gibi şiddet harflerini sayarak şiddet sıfatının sesin akmayıp hapsolmasını vurgulamıştır.³⁴⁹

Bu kısımda şunu vurgulamamız gerekir ki; Burada ki şiddet kuvvet anlamında değildir. Harf telaffuz edilirken mahrecine olan itimadının kuvvetli olmasından dolayı sesin ve nefesin hapsolmasıdır.³⁵⁰

Rihvet

Rihvet lügatte, “yumuşak olmak” mânâsındadır.³⁵¹ Terim olarak ise kendisinde rihvet sıfatı bulunan harf, sâkin olarak okunduğu zaman mahrece temasın zayıf olması sebebiyle ses ve nefesin birlikte akmasına denir.³⁵² Mehmed Efendi rihvete “*rehavet*” diye adlandırmış ve “*savtın kemaliyle okunmasına*” işaret olunduğunu ifade etmiştir.³⁵³ Abdulhay Efendi ise “*sesi kamil çıkarıp yumuşatarak söylemektir.*”³⁵⁴ diyerek rihveti tanımlamıştır.

Rihvet harfleri; (ها، ح، غ، خ، ش، ض، ص، س، ز، ظ، ث، ذ، ف) olmak üzere on üç harften müteşekkildir.³⁵⁵ Bu harfleri Mekkî (ظغش، زحف، صه، ضس، ثخذ) kelimelerinde terkeb etmiştir.³⁵⁶ İmam Dâni ise bu harfleri (حظ، شص، هز، ضغث، فذ، خس) kelimelerinde bir araya getirmiştir.³⁵⁷ Kastallâni ise bu rihvet harflerine (اوي) harflerini de ekleyerek bu harflerin on altı harfe çıkarmıştır.³⁵⁸ Müelliflerimiz Mehmed Efendi ve Abdulhay Efendi’nde rihvet harflerinde İmam Kastallâni’nin kabul ettiği 16 sayısını kabul ederek, İmam Mekki (437/104)’nin harfleri oluşturduğu kelime tertibini naklettikleri görmekteyiz.³⁵⁹

Beyniye

Beyniye ise şiddet ve rihvet arasındadır. Mehmed Efendi beyniye sıfatının ismine uygun olarak; “*savtın kemaliyle akmak akmamak beyninde olmasına*” işaret etmiştir.³⁶⁰

³⁴⁹ Fenn-i Tecvîd, 24.

³⁵⁰ Sağman, Ali Rıza, “İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi”, 19.

³⁵¹ İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, c. XIV, s. 314; I-Meraşî, “Cuhdi’l-Mukill”, 285.

³⁵² De’âs, Fennü’t Tecvîd, 39; Hamza Efendi, Edâiyye, 68; Benli, Hafs Rivayetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları, 31.

³⁵³ Mükemmel Tecvîd, 22.

³⁵⁴ Fenn-i Tecvîd, 24.

³⁵⁵ Sîbeveyh, el-Kitâb, IV/434-435.

³⁵⁶ Mekkî, er-Riâye, 118-119.

³⁵⁷ Dâni, et-Tahdîd, 106.

³⁵⁸ bkz. Saçaklızâde, Cühdi’l-Mukill, 285.

³⁵⁹ Mükemmel Tecvîd, 22; Fenn-i Tecvîd, 24.

³⁶⁰ Mekkî, er-Riâye, 118-119.

Yani başka bir ifade ile bu harflerde ses ne şiddette olduğu gibi tam olarak hapsolür ne de rihvette olduğu gibi tam olarak akar.³⁶¹

Beyniye sıfatını şiddet ve rihvet arasında olduğu kaynaklarımızda bulunsada ilk dönem müelliflerimizden Sibeveyh şiddet ve rihvet sıfatları arasında herhangi bir ortak özelliğin varlığından bahsetmemektedir. Yalnız bu iki sıfatı anlattıktan sonra harfin şiddet ve rihvet arasında olduğunu vurgulamaktadır.³⁶² Bu iki sıfatın arasında yer alan ve daha sonraları beyniyye diye anılacak sıfatın harflerinin “elif (ا), ayn (ع), ya (ي), lam (ل), nun (ن), ra (ر), mim (م), vav (و)” olmak üzere sekiz tane olduğu ilk olarak İbn Cinnî (h. 392) tarafından belirlenmiştir. Buna göre bu harflerin belirli bir insicama sahip olması adına harfleri (lem yerav annâ/لَمْ يَرَوْ عَنَّا) ifadesinde bir araya getirmiştir.³⁶³ Bu harfler daha sonraki dönemlerde kıraat alimleri tarafından farklı terkiplerde toplanmıştır. İmam Dani (444/1053)³⁶⁴ لم نَرع ve İmam Cezerî (833/1429)³⁶⁵ لَنْ عَمَر kelimelerinde toplamışlardır. Mekkî (437/104) bu harflere (ا، و، ي) harflerini eklemiş ve لَمْ يَرَوْ عَنَا terkinde bunları zikretmiştir.³⁶⁶ Tecvîdlerini incelediğimiz müellifler beyniyye harflerinde İmam Cezerî'nin tercih ettiği “Lîn Ömer/لَنْ عَمَر” kelime terkinini kabul ettiğini görmekteyiz.³⁶⁷

3.3.4.1.3. İsti'la ve İstifale

İsti'la sözlükte yükselmek, yukarı kalkmak mânâsındadır.³⁶⁸ Kısa ifade ile “dilîn üst damağa kalkmasına” denilir.³⁶⁹ İstilahta ise harfin mahrecine temas esnasında dil kökünün yukarı doğru kaldırılması neticesinde boğazdan gelen sesin ağız tavanına yönelmesidir. Bu durum harfin kalınlaşmasını netice verir.³⁷⁰

Başka bir ifade ile Abdulhay Efendi'nin tanımında yer verdiği gibi “İsti'la harfleri kalîn okunmaktadır.”³⁷¹ İsti'la harfleri (huşsa dağdın kizz/حُصَّ ضَغَطٌ قِظْ) ifadesinde yer alan

³⁶¹ el-Mar'aşî, Cühdi'l-Mukill, 143-144.

³⁶² Sibeveyh, *el-Kitâb*, IV/435.

³⁶³ İbrahim, Tetik, Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu Ve Gelişim Süreci, (Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 187/188.

³⁶⁴ Dâni, *et-Tahdîd*, 106.

³⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I/202.

³⁶⁶ Mekkî, *er-Riâye*, 117.

³⁶⁷ *Mükemmel Tecvîd*, 22; *Fenn-i Tecvîd*, 24.

³⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, c. IV, 149.

³⁶⁹ Hamza Efendî, *Edâiyye*, 39.

³⁷⁰ İbrahim Tetik, Tecvid, İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu Ve Gelişim Süreci, (Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 185.

³⁷¹ *Fenn-i Tecvîd*, 24.

yedi harftir.³⁷² İstifale sıfatına gelecek olursak incelediğimiz tecvîdlerde bu sıfatın iki türlü tanımlamasının yapıldığını görmekteyiz; Birinci gruptakiler Mehmed Efendi gibi sıfatı tanımlayıp, harfleri kelime içerisinde zikretmiştir. Şöyle ki; ‘İstifale diye adlandırılan harf natık olundukta dil aşağı çene semtine düşüp üst damak canibine mürtefi’ olmaya derler. Harfleri yirmi ikidir. Misal: “Enşir, hadise, ilmike sevfe tücehhez biza”³⁷³ Diğer tanımları nakledenler ise Abdulhay Efendi gibi istifale harflerini, “istila harflerinden başkadır”³⁷⁴ diyerek ifade etmiştir. Başka bir deyişle istifale diğer ismi ile inhifâd³⁷⁵, istila sıfatına sahip yedi harfin dışında kalan yirmibir harftir.³⁷⁶ Bu tanımlarda eksik gördüğümüz ve aktarmak istediğimiz bir hususu Saçaklızâde şu şekilde nakletmiştir: “Burada dikkati çeken husus lam (ل) ve ra (ر) harflerinin durumudur. Çünkü bu harfler bulundukları yere göre kalîn ya da ince okunabilir. Bu harfler kalîn okunduğu zaman daha çok isti’lâ harflerini andırmaktadır. Saçaklızâde buna değinerek kalîn okunan lam (ل) ve ra (ر) harflerinin isti’lâ harflerinden sayılabileceğini belirtir.”³⁷⁷

3.3.4.1.4. İtbâk ve İnfitâh

Sibeveyh dilin ağız içerisindeki hareketliliğine dayanarak harfleri yeni bir sınıflandırmaya tabî tutmuştur. Buna göre dilin üst damağa yapışması, kapaklanmasını ifade etmek amacıyla (mutbaka) yani itbâk, dilin damaktan ayrılmasını ifade etmek amacıyla da (munfetih) infitâh sıfatlarını kullanmaktadır.³⁷⁸

Bu iki sıfat birbirinin zıddıdır. İtbâk lügatte yapışmak, infitah ise ayrılmak anlamında kullanılmıştır. Hamza Efendi itbâk ve infitah sıfatlarını ıstılâhî olarak şu şekilde ifade etmiştir. İtbâk; dil kökü ve ortasının üst damak boyunca yükselmesi ve dilin ortasının üst damağa yapışması neticesinde sesin ikisi arasında hapsolmasıdır. İtbak harfleri 4 tanedir. Bunlar ta (ط) za (ظ) sad (ص) dat (ض) harfleridir. İstılâhî olarak infitâh ise dil ve damak

³⁷² ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Sirrî, Meâni’l-Kur’ân ve İrâbuhû (Tah.: Abdulcelil Çelebi), Alemu’l-Kutub, Beyrut 1988/1408, I, 414.

³⁷³ Mükemmel Tecvîd, 21.

³⁷⁴ Bkz. Harfin telaffuzu esnasında mahrecine kuvvetli bir şekilde dayanmasının nefesin akışına engel olmasından dolayı n dolayı mechûra harfleri de denir. Şu kavli teşkil eden
حَمْزٌ مُطْبِعٌ Hamza Efendi, Edâiyye, 39.

³⁷⁵ Karaçam, “Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri...”, 201.

³⁷⁶ De’as, Fennü’t Tecvîd, 67.

³⁷⁷ Hamza Efendi, “Edâiyye”, 39; Çetin, Kur’ân Okuma Esasları, 116.

³⁷⁸ İbnü’l-Cezerî, en-Neşr, I.202; Aliyyü’l-Kârî, el-Minehu’l-Fikriyye, 39.

arasında herhangi bir yapışma olmaksızın harfin telaffuz edilmesidir. İnfitâh harfleri bu dört harfin dışında kalan diğer harflerdir.³⁷⁹ Mehmed Efendi³⁸⁰ ve Abdulhay Efendi³⁸¹ tecvîdlerinde Hamza Efendi'ye benzer tanımlar yapmışlardır.

İtbak sıfatı isti'lâ sıfatından daha kuvvetlidir. Bütün itbak harfleri isti'lâ harfidir ancak bütün isti'lâ harfleri itbak harfi değildir. Çünkü ıtbâkta olduğu gibi isti'lâ harflerinde dil ortasının üst damağa kapanıp sesin hapsolması söz konusu değildir. Mekkî (437/104), kuvvet bakımından itbak harflerini üç kısma ayırır. Buna göre en kuvvetli harf ط (tâ), en zayıf harf ظ (zâ) ve orta kuvvette olanlar ise ص (sâd) ve ض (dât) harfleridir.³⁸² Hurûf-i münfetiha da denilen yirmi dört harf; “Kim zenginliğe sahip olurda zekâtını verirse ona rahmetini içirmesi Allah (cc) için bir haktır.” anlamına gelen مَنْ أَخَذَ وَجَدَ سَعَةً فَرَكَا حَقُّ لَهُ شَرْبٌ عَيْثُ kavlinde toplanmıştır.³⁸³

3.3.4.1.5. Kalkale

Kalkale sözlükte; “kımıldatmak ve sarsmak anlamına gelmektedir.³⁸⁴ Araplar ateşin üzerindeki tencere fokur fokur kaynamaya başlayıp kımıldamaya ve sarsılmaya başladığı zaman (Tekalkaleti'l kıdrü alannâr/تَقَالَّقَ الْقِدْرُ عَلَى النَّارِ) derler.”³⁸⁵ Terim olarak ise “Kalkale diye adlandırılan sıfat kendisinden kavi bir ses işitilinceye kadar mahrecin deprenmesidir.”³⁸⁶ Kalkale harfleri “Kutbu cedin/قطب جد” tabîrindeki harflerdir. Çalışmamızda incelediğimiz her iki müellif bu konuda hemfikirdir.³⁸⁷ Ancak bazı klasik kaynaklarda kalkale harfleri arasında; Kâf ve te harflerini de görmekteyiz. Bu klasik eserlerden biride Ebû Şâme'nin “Müberred” adlı eseridir.³⁸⁸

Bu harflerin dahil etmelerindeki sebep sıfatın tanımında “zâid ses” ibaresinin olmasıdır. Bu harfleri kalkaleden sayan müelliflere göre kâf(ق) ve te (ت) harflerin

³⁷⁹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, 39; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 116.

³⁸⁰ Bkz: Hems harfleri 10 tanedir. Bunlar سَتَشَحَّتْكَ خَصْفَه terkindeki 10 harftir; el-Mar'âşî, *Cühdü'l-Mukill*, 142. Mehmed Kâmil Efendi, *Mükemmel Tecvîd*, 21; Abdulhay Kurbanali, 24; Karaçam, “*Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...*”, 201.

³⁸¹ İtbak ve infitah tanımı için bkz: İtbak ve infitah tanımı için: *Fenn-i Tecvîd*, 24.

³⁸² Mekkî b. Ebî Tâlib, “*er-Riâye*”, 37.

³⁸³ Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, 77.

³⁸⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 211.

³⁸⁵ Eymen Rüşdi Suveyd, *et-Tecvîd el-Musavver*, 158.

³⁸⁶ *Mükemmel Tecvîd*, 23; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 211

³⁸⁷ *Mükemmel Tecvîd*, 23; *Fenn-i Tecvîd*, 25.

³⁸⁸ Fatih Dokgöz, *Muhammed Bin Ebî Bekir El-Mar'âşî ve Cühdü'l-Mukill Adlı Eserinin Tecvid İlmindeki*, (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 65.

telaffuzunda da fazlalık ses bulunmaktadır. Lakin Saçaklızâde bunu reddeder. Gerekçe olarakta bu harflerin telaffuzundaki zâid ses nefesin akması neticesinde gerçekleşmektedir. Yani nefes akmasa bu harflerdeki fazlalık ses de çıkmayacaktır. Oysa kalkalede nefesin akması gerçekleşmez. Sadece zâid ses ortaya çıkar.³⁸⁹

Saçaklızâde'nin kalkale sıfatı ile alakalı harfleriyle alakalı açıklamaları kanaatimizce isabetlidir. Yukarıda tartıştığımız görüşün sağlamasını yapacak olursak altı kalkale harfinin tamamında, meydana gelen zâid sesin ortaya çıkması esnasında nefes harcanması olmamaktadır. Kâf (ك) ve tâ (ت) harflerinde vakf halinde ortaya çıkan zâid ses nefesin akması neticesinde ortaya çıkar. Nefes kesilirse bu harflerdeki zâid ses de kaybolur. Kalkale aşırıya kaçan bir cehr ile yapılmalıdır. Yani kârî kalkaleyi sadece kendisinin duyabileceği kadar bir sesle yaparsa harfteki kalkale sıfatı gerçekleşmemiş olur. Kalkale neticesinde ortaya çıkan zâid ses başkasının duyabileceği kadar yüksek olmalıdır.³⁹⁰ Bu yüzden bu harflerin kalkale seslerinden sayılması isabetli görünmemektedir.

3.3.4.1.6. Safir

Safir, lügatte, ıslık, ve kuş sesine denir.³⁹¹ Safir sıfatının bu şekilde adlandırılmasında asıl ayırt edici nokta üç harfin ki bunlar sad/ص, sin/س ve za/ظ harfleridir- çıkışı esnasında kuş ve ıslık sesine benzer bir sesin çıkmasıdır. Nitekim Mehmed Efendi'de safir sıfatını ıslığa benzetmiştir.³⁹² Mekkî (437/104), “*Harfin telaffuzu esnasında kuş/ıslık sesine benzer bir sesin çıkmasından ötürü safir diye isimlendirdim*”³⁹³ derken Dâni, “*Harfin mahrecinden çıkışı esnasında kuş/ıslık sesine benzer bir ses duyulmasından ötürü safir diye adlandırdım*”³⁹⁴ ifadeleriyle tanımlamalarını belirtirler.

Safir sıfatı kuvvetli bir sıfattır. Dolayısıyla bu sığata sahip olan harflerde kuvvetli harflerdir. Safir harfleri arasında, kuvvet bakımından kendilerinde bulunan diğır sıfatlarda göz önünde bulundurarak bir sıralama yapılacak olursa ilk önce ص (sâd) harfi gelir ki

³⁸⁹ el-Mar'aşî, *Cühdü'l-Mukill*, 149.

³⁹⁰ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 30. baskı, İFAV, İstanbul, 2016, 213.

³⁹¹ Mekkî, *Riâye*, 124; Dâni, *et-Tahdîd*, 107.

³⁹² Bkz: “*Safir diye adlandırılan harfin savtı ıslığa şebbih olmasına derler.*”; *Mükemmel Tecvîd*, 23.

³⁹³ Mekkî, *er-Riâye*, 124.

³⁹⁴ Dâni, *et-Tahdîd*, 107.

kendisinde isti'lâ ve itbak sıfatları vardır. Daha sonra ز (zây) gelir ki onda cehr sıfatı vardır. Son olarak س (sîn) harfi gelir ki en zayıflarıdır. Çünkü onda hems sıfatı vardır.³⁹⁵

3.3.4.1.7. Lîn

Lîn lügatte “yumuşak olmak” demektir.³⁹⁶ Lîn sıfatını Mehmed Efendi sıfatlar bölümünde yer verirken, Abdulhay Efendi yer vermemiştir. İbnü'l Cezeri (833/1429) lîn sıfatını “Harfleri, üst yanları meftuh, kendileri sâkin olan “vav”(و) ile “ya”(ي)’dır. Bu harflerin isimlerine “lînî” ya da “lîn” denir” diyerek ifade etmiştir.³⁹⁷

Mehmed Efendi ise Cezeri’nin tanımına benzer bir tanım yaparak lîn sıfatını; “Lîn diye adlandırılan harf mahrecinden li(y)net ve suhuletle çıkmasına derler. Harfleri makabilleri meftuh olup kendileri sakin olan vav(و) ile ya(ي) dır.” ifadesiyle açıklamıştır.³⁹⁸

3.3.4.1.8. İnhiraf

Lügatte, meyletmek ve bir tarafa eğilmek mânasındadır.³⁹⁹ Istılahta ise harf okunduğu zaman, o harfde, dil ucuna veya dil arkasına doğru bir meyil bulunmasına denir. İnhiraf sıfatının harfleri, iki tane olup lâm(ل) ve râ (ر) harfleridir. Bu harflerin isimlerine münharif denir. Lam harfinin sesinde olan meyil, dilin uc semti (kısmı)dır. Ra(ر) harfinin sesinde olan meyil ise, dilin arka semti (kısmı)dır.⁴⁰⁰ Mehmed Efendi’nin tanımı incelendiğinde İbnü'l Cezeri (833/1429) ve Hamza Efendi’nin inhiraf tanımlarıyla örtüştüğünü belirtmekteyiz.⁴⁰¹

3.3.4.1.9. Gunne

Lügatte; “inilti, güvercin ve kumru sesi, genizden gelen ses”⁴⁰² manalarına gelir. Istılahta ise, harfin genizden gelmesidir.⁴⁰³ Abdulhay Efendi gunneyi lügat manası ile

³⁹⁵ *Tecvîd-i Edâiyye*, 59.

³⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIII, 394.

³⁹⁷ İbn'ül Cezeri, *en-Neşr*, I,204; Benli, *Hafs Rivayetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları*, 37.

³⁹⁸ *Mükemmel Tecvîd*, 23.

³⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IX, s. 43.

⁴⁰⁰ *Tecvîd-i Edâiyye*, 10 ; *Tercüme-i Cezeri*, 32.

⁴⁰¹ Bkz: “İnhiraf: diye adlandırılan sıfat natik olundukta evvel harfde meyl bulunmaktadır. Harfleri lâm ve râharfleridir Ancak lâmda meyl dil ucu semtindedir.”; *Mükemmel Tecvîd*, 23.

⁴⁰² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIII, 315.

⁴⁰³ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, 42.

bağlantılı olarak “genizden gelen ses olarak tanımlar”⁴⁰⁴ Mehmed Efendi de aynı tanıımı paylaşmıştır.⁴⁰⁵ Sîbeveyh’in nûn(ن) ve mîm(م) harfleri için cehre ilaveten hayşûm⁴⁰⁶ bölgesinin devreye girmesiyle “gunne” adı verilen bir sıfat belirlediği görülmektedir. İlerleyen satırlarda ise mîm (م) ve nûn(ن) harfleriyle beraber sesin akması gerektiğinden bahsetmekte sonrasında burundan gelen bu sesi gunne olarak isimlendirmektedir. Ne var ki bu sesin burundan çıkarılabilmesi için dilîn harfin mahrecinde olması da zorunludur. Sesin çıkışı esnasında burnun tutulması durumunda ise ses akmayacaktır. Mekkî (437/104), gunneyi yavrusunu kaybeden geyik sesi olarak tarif eder.⁴⁰⁷

3.3.4.1.10. Tekrir

Lügatte; “dönmek, tekrar etmek, bir şeyi bir defa ya da daha fazla geri götürmek”⁴⁰⁸ manalarına gelir. Tekrîr/tekrâr sıfatı Râ (ر) harfine mahsus bir sıfattır.⁴⁰⁹ Sîbeveyh ise râ (ر) harfinde mukerrer denilen bir sıfat olduğunu ilk defa belirten kişidir.⁴¹⁰ İmam Cezeri’nin tanıımı ise, râ (ر) harfini okurken dil ucunun titremesine denir. Tekrir, râ (ر) harfine mahsus ve ondan ayrılmayan kuvvetli bir sıfattır. Bu harf okunurken dil üzerinde tekerrür vâki olduğundan, buna ‘mükerrer harf’ denmiştir.⁴¹¹ Mehmed Efendi ve Abdulhay Efendi İmam Cezeri (833/1429) ’nin tekrîr sıfatına benzer bir tanımlama yaptıklarını görmekteyiz.⁴¹²

3.3.4.1.11. Tefeşşi

Tefeşşi/تفشي kelimesi sözlükte lügatte; “açığa çıkmak, bir yerden başka bir yere sıçramak,⁴¹³ genişlemek ve yayılmak anlamına gelir.⁴¹⁴ İlk defa Sîbeveyh tarafından şîn (ش) harfini vasıflandırmada kullanılmıştır.⁴¹⁵ Dâî ise bu sıfatı daha genel anlamda, şîn(ش) harfinin yumuşak olması sebebiyle ağızda zı (ظ) harfinin mahrecine kadar yayılması olarak

⁴⁰⁴ *Fenni Tecvîd*, 23.

⁴⁰⁵ *Mükemmel Tecvîd*, 23.

⁴⁰⁶ Bkz: Hayşum: Hayşûm ağız içine kadar ulaşan burun deliğine denir; Dâî, *et-Taḥdîd*, 115.

⁴⁰⁷ Mekkî, “*Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*”, 86.

⁴⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. V, 135.

⁴⁰⁹ Sîbeveyh, Ebü Bîşr b. Kanber, *el-Kitâb Kitâbü Sîbeveyh*, Mektebetü Hancı, 1982, IV/435.

⁴¹⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III, 335.

⁴¹¹ İbn'ül Cezeri, *en-Neşr*, I, 204.

⁴¹² Tekrir sıfatı için bkz: “*Tekrir ra'ya mahsustur. Okunduğu vakitte dil ucu mahrecine bitişik olarak ayrılmaksızın sürçer gibi titreyip durmaktır*”; Mehmed Efendi, 24; *Fenn-i Tecvid*, 25.

⁴¹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XV, s. 155.

⁴¹⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-Mukill*, 294.

⁴¹⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, IV, 448.

izah etmiştir. Buradan hareketle fâ harfini de bu harfe benzetmiştir.⁴¹⁶ İbnü'l-Cezerî bunlardan başka (س، ص، ر، ش، م، و، ي،) harflerini de zikretmiştir.⁴¹⁷

Naklettiğimiz imamların tanımlarında görmüş bulunmaktayız ki tefeşşi sıfatı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. İbnü'l-Cezerî, bu sıfatın kavramsal inşasından kaynaklanan kafa karışıklığını fark ederek konuyu açıklamaya çalışmıştır. İbnü'l-Cezerî, tefeşşiyi şîn (ش)'e mahsus kılmakla birlikte sesin akıcılığını dikkate alarak tefeşşinin genel anlamından hareketle rihvet sıfatı gibi yorumlamıştır.⁴¹⁸ Bu konuda Mehmed Efendi⁴¹⁹ ve Abdulhay Efendi⁴²⁰ İmam Cezeri'nin tanımını kabul etmekle birlikte, tefeşşinin sadece şîn harfine münhasır olduğunu vurgulamışlardır.

3.3.4.1.12. İstîtâle

İstîtale lügatte; “uzamak, kimseye boyun eğmemek”⁴²¹ gibi manalara gelmektedir. Başka bir deyişle “İstîtale harfî mahreçden uzayıp çıkar.”⁴²² Tecvîd’de ise, dad (ض) harfini telaffuz ederken dil kenarının üst azı dişlerden Lâm (ل)’in mahrecine kadar uzanmasına denir. İstîtale harfî yalnızca dad harfidir.⁴²³ Kıraat ilminde otorite kabul edilen İmam Mekki (437/104) ve İmam Dâni(437/104)’de istîtale sıfatının dad (ض) harfine mahsus olduğunu ifade etmişlerdir.⁴²⁴ Mehmed Efendi ise “*İstîtale denilen sıfatın (yani dad)’ın mahrecinin uzunluğu savtın akdığı cihete doğru olduğundan dadın savtı mahrecinin evvelinde yani dil kenarına varınca bir elif kadar yakın uzatmaktır diyerek misal olarak kılıcın kınına girmesini vermiştir.*⁴²⁵ Abdulhay Efendi’de Mehmed Efendi’ye nazaran kısa bir tanım yaparak o da istîtale sıfatının dad harfine mahsus olduğunu nakletmiştir.⁴²⁶

⁴¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96-97.

⁴¹⁸ İbn'ül Cezerî, *en-Neşr*, I, 205.

⁴¹⁹ Bkz: Tefeşşi şîna mahsustur; *Mükemmel Tecvîd*, 24.

⁴²⁰ *Fenn-i Tecvîd*, 25.

⁴²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XI, s. 412.

⁴²² *Fenn-i Tecvîd*, 25.

⁴²³ İbn'ül- Cezerî , *en-Neşr*, I, 205; Ünlü, *Kur'an-ı Kerîm'in Tecvidi*, 64; Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 62.

⁴²⁴ Mekki, *er-Riâye*, s. 134; Dâni, *et-Tahdîd*, 108.

⁴²⁵ *Mükemmel Tecvîd*, 24.

⁴²⁶ *Fenn-i Tecvid*, 25.

3.3.4.2. Sıfat-I Ârize

Sıfat-ı harfun bir kısmı da sıfat-ı ârizedir. Yani harfin kendisinden (zâtından) ayrılması mümkün olan sıfatlardır. Her iki müellife göre bunlar on birdir.

3.3.4.2.1. Tefhim (تفهيم) ve Terkik (ترقيق)

Tefhim lügatte birşeyi büyükleme ve kalın yapmak mânâsına gelir.⁴²⁷ Tecvîd’de ise tefhim harflerini okurken, dil kökünün üst damağa kalkması sebebiyle, harfe bir kalınlık gelmesi ve ağız içinin sesle dolmasına denir.⁴²⁸ Diğer bir tarife göre tefhim kalın okumaktır.⁴²⁹ Terkik ise lügatte sözü güzelleştirmek, bir şeyi zayıflatmak mânâsına gelir. İstilahî olarak; Terkîk ise harfin telaffuzu sırasındaki zayıflık, harfin sesinin ağzın tamamını doldurmaması anlamındadır. İsti’lâ harflerinin tamamı tefhîm harfleridir. Lâm (ل) ve râ (ر) harfleri dışındaki istifâle harflerini tefhim üzere okumak caiz değildir. Bunların dışında med harfi olan elif kendinden önceki harfe uyar. Yani öncesi tefhim harfi ise tefhîm üzere; tekrîr harfi ise tekrîr üzere okunur.⁴³⁰ Mehmed Efendi ise tanımında tefhim ve terkik sıfatını mukayeseli olarak izâh etmiştir:

“ Tefhim diye adlandırılan sıfat harfi kalîn okuma denilir. Terkik ise ince okumaya derler. Tefhim harfleri dokuz harfdir ki huruf-u istilâ olan (حُصَّ ضَغَطَ قَطْ) Harfleriyle kalîn okunduğu vakitte (lâm ile ra) dır. Terkik harfleri bu dokuzun gayrileridir. Ancak harf-i med makablîne tabîdir. Harfî meddin mâkablînde kalîn harf bulunursa kalîn okunur. İnce harf bulunursa ince okunur. Ancak ya(ي) her halde ince okunur.”⁴³¹

Abdulah Efendi ise terkik ve tefhimi ayrı başlıklar halinde kısa tanımlarla zikrettikten sonra harflere değinerek konuyu bitirmiştir. Her iki müellifte ortak nokta olarak tefhim harflerini sayarken istila harflerini zikretmişler, ancak birbirlerinden ayrıldıkları nokta ise Abdulhay Efendi⁴³² İmam Mekki (437/104)’nin⁴³³ yolundan giderek tefhim harflerine istila harfleri yanında elif, lâm, ve ra harflerinde tefhim özelliği olduğunu

⁴²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII/449-450 ; Asım Efendi, a.g.e, IV, 428.

⁴²⁸ Eskiçizâde, *Tercüme-i Dürri Yetim*, 9; Benli, *Hafs Rivayetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları*, 40.

⁴²⁹ *Fenn-i Tecvîd*, 25.

⁴³⁰ el-Mar’aşî, *Cühdü'l-Mukill*, 154.

⁴³¹ *Mükemmel Tecvîd*, 24.

⁴³² *Fenn-i Tecvîd*, 25.

⁴³³ Mekki, *er-Riâye*, 128.

eklemiş, Mehmed Efendi⁴³⁴ ise İmam Cezeri'nin⁴³⁵ metodunu kabul ederek sadece lâm ve ra harfini dahil etmiştir.

3.3.4.2.2. İdgâm

İdgâm birbirine eş veya birbirine yakın veyahut aynı cinsten olan iki harfî birbirine katmaktır.⁴³⁶ Bu konu idgâm bahsinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.⁴³⁷

3.3.4.2.3. İhfâ

“İhfâ demek tenvin ve nun-u sakineyi yok edip gunne sıfatını genizden getirmektir. Yani dilîn ucunu nun mahrecine dayamayıp boşta bırakmak ve genizden getirmekten ibarettir.”⁴³⁸ İhfâ yukarıda ihfâ bahsinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

3.3.4.2.4. İzhâr

İzhâr; “İki harfîn arasını açık okumaktır.”⁴³⁹ Başka bir ifade ile; “İzhâr demek tenvin veya nunu-u sakineyi aşikâr edip mahrecinden çıkarmaktır.”⁴⁴⁰ Ârizi sıfatlarda kısaca tanım olarak müelliflerimiz bahsetmiş olsa da ayrıntılı bilgiyi izhâr bahsinde vermişlerdir.⁴⁴¹

3.4.2.5. Kalb

“Kalb denilen tenvin veya nun-u sakineyi halis mîm'e çevirip bâ'yı yanında gizlemektir.”⁴⁴²

3.3.4.2.6. Med

Tezin med bahsine bakınız.⁴⁴³

⁴³⁴ *Mükemmel Tecvîd*, 24.

⁴³⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 93.

⁴³⁶ Mekki, *en-Nihaye*, 106, *Fenn-i Tecvîd*, 25.

⁴³⁷ Tezin idgam bahsine bakınız; 63.

⁴³⁸ *Mükemmel Tecvîd*, 26.

⁴³⁹ *Fenn-i Tecvîd*, 26.

⁴⁴⁰ *Mükemmel Tecvîd*, 26.

⁴⁴¹ Tezin izhar bahsine bakınız; 59.

⁴⁴² Bkz: *Mükemmel Tecvîd*, 26; *Fenn-i Tecvîd*, 26; İklab bahsine bakınız.

⁴⁴³ Tezin med bahsine bakınız; 44.

3.3.4.2.7. Vakıf

Vakıf kelimesi lügatta, hapsetmek, menetmek, durmak ve durdurmak manalarına gelir.⁴⁴⁴ İstilahta; “nefesle beraber sesi kesmektir”. Vakıf: kelime üzerinde kırâate tekrar başlamak niyetiyle, adet olduğu üzere, nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmekten ibarettir.⁴⁴⁵ Başka bir deyişle “Vakıf demek soluk alarak sesi kesmek ve durmaktır.”⁴⁴⁶ Mehmed Efendi vakıf konusuna hususi bir yer vermekle birlikte vakfı yedi kısımda incelemiştir:

1. “Mim” vakf-ı lâzım alâmetidir. Vakf-ı lâzım oldur ki, kıraat eden anda durmasa mana mütegayyir ve şenî olur.⁴⁴⁷

Vakf-ı Lâzım alâmetleri Kur’ân’da 84 yerdedir. Bunda vakıf yapmak vaciptir, terki ise haramdır.⁴⁴⁸

2. “ط” harfi, vakf-ı mutlak alâmetidir. Vakf-ı mutlak oldur ki, üzerinde durulan (mevkuf aleyha olan) kelimenin mâbâdinden ibtida olur.⁴⁴⁹

Bu harfin olduğu ط vakfı, lâzım veya caiz olmaksızın, mutlak olarak vakıf alâmetidir. Vakıf yapılması evlâ olmakla beraber, vasıl da câizdir.⁴⁵⁰

3. “ج” vak-ı câiz alâmetidir. Yani vakıf ve sıla da evladır.⁴⁵¹ Başka bir deyişle hem vakıf, hem de vasıl yapmaya cezbeden sebepler bulunduğu için, hem vakıf, hem vasıl câizdir.⁴⁵² Fakat vakıf yapmak evladır.⁴⁵³

4. “ص” vakıf murahhas yani kârînin nefesi darlaşırsa burada durmak caiz olduğunun alâmetidir.⁴⁵⁴ Vakf-ı murahhas, bir zarurete binaen, mâbâdi makablinden müstağni olmayan yerde yapılan vakıftır. Kelamın uzun olması ve nefesin kesilmesi

⁴⁴⁴ Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, III, 762.

⁴⁴⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 240.

⁴⁴⁶ *Mükemmel Tecvîd*, 26; *Fenn-i Tecvîd*, 26.

⁴⁴⁷ *Mükemmel Tecvîd*, 26.

⁴⁴⁸ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 337.

⁴⁴⁹ *Mükemmel Tecvîd*, 26.

⁴⁵⁰ Pakdil, *Ta’lim Tecvid Ve Kıraat*, 254.

⁴⁵¹ *Mükemmel Tecvîd*, 26.

⁴⁵² *el-İtkân*, I, 235.

⁴⁵³ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 338.

⁴⁵⁴ *Mükemmel Tecvîd*, 26.

sebebiyle vakıf yapılmasına ruhsat verilmiştir. Vakıf yapılınca, geriden almaya lüzum yoktur. Çünkü vakfın mâbâdi, manası anlaşılan bir cümledir.⁴⁵⁵

5. “قف” vakıf caiz alametidir. Kelime mânâsı, “bu kelime üzerinde vakfı yap” demektir. Bunda vakıf yapmak, vakıftaki faydadan dolayı, vasıldan efdaldır.⁴⁵⁶

6. “ز” vasla cevaz alametidir ki vakıf etmeyip vasıl etmek evla olduğuna alamettir.⁴⁵⁷ ف

7. “ق”dır. Bunda bazı ulema vakıf etmeli ekseri vasıl etmeli demişlerdir. Kaf (ق) secavendinin bulunduğu yerde, âlimlerin vakıf yapıp yapmamak hususunda ihtilaf ettikleri anlaşılır. Kurradan çoğunluğuna göre, vasıl alâmeti olarak kabul edildiği için, vasıl evlâ, vakıf ise câizdir.⁴⁵⁸

Vakıf alameti olmayan yerde ve yahut lâm-elif (لا) yazılan mahalde durulmaz. Eğer kârî'nin nefesi darlaşıp durulursa yine arada okunur. Ayet nihayetinde mutlaka durmak senettir. Eğer ‘lâm’ olursa durmayıp geçmekte caizdir. Eğer nihayetinde “lâm” olan ayetde durursa ayetin nihayeti tekrar etmeyip mâbâdiyle ibtida okunur.⁴⁵⁹ Başka bir ifadeyle konuyu daha da izâh etmek gerekirse İbn’ül-Cezeri(833/1429) ’nin de dediği gibi “vakf-ı lâ “لا” da, ne pahasına olursa olsun, vakıf yapılmaz” demek değildir. Bunun mânâsı: “vakıf yapmak güzel ve fakat mâbâdi ile başlamak güzel değildir.” Demektir.⁴⁶⁰ Bundan dolayı herhangi bir mecburiyetten ötürü lâ(لا) da vakıf yapılabilir, velâkin geriden alınmak 105uretiyle devam edilir.⁴⁶¹

3.3.4.2.8. Sekte

Sekte Türkçemizde de anlaşıldığı üzere durmak demektir. İki kelime arasında soluk almaksızın sesi kesmektir. Sekte bahsinde anlatılmıştır.⁴⁶²

⁴⁵⁵ Şerhu'l Cühdü'l- Mukall, 137.

⁴⁵⁶ Karaçam, Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 339 .

⁴⁵⁷ Mükemmel Tecvîd, 26.

⁴⁵⁸ Karaçam, Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 339.

⁴⁵⁹ Mükemmel Tecvîd, 26.

⁴⁶⁰ en-Neşr, I, 334.

⁴⁶¹ Karaçam, Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 338. Bkz: Fatiha suresinin 6. Ayetinde vakf-ı la varsa da mezhebimize göre burası âyet sonu olduğu için burada vakf yapılır ve mâba'dinden devam edilir, geriden almaya veya burada vakf yapmamak için gayret göstermeye lüzum yoktur.

⁴⁶² Mükemmel Tecvîd, 27.

3.3.4.2.9. Sükûn

Sukundur. Sukun deyu (demek) harfin harekesinin olmamasıdır.⁴⁶³

3.3.4.2.10. Hareke

Harekedir. Hareke sukunun zıddıdır.⁴⁶⁴

3.3.5. Harflerin Mahrec Bölgeleri

Mahreç (el-mehrac) sözlükte, çıkış yeri anlamında olup, çoğulu “meharic” (elmeharic)’dir.⁴⁶⁵ Tecvîd ilminde, harfin çıktığı yere mahreç denir.⁴⁶⁶ Mahrec, harfin çıktığı ve başka harflerden temyiz ve tefrik edildiği yere denir.⁴⁶⁷

Boğaz dibinden başlayıp dudak uçlarına kadar uzanan mahrec bölgeleri, başlıca beş kısımda incelenmektedir.⁴⁶⁸ Mehmed Efendi mahrec konusuna mahrecin bölgeleri ile giriş yapmıştır. Mehmed Efendi’de bu kısmı “*Ma'lum ola ki cemî-i mehâric beş a'zâya munhasırdır.*” diyerek beş kısma ayırarak incelemiştir.⁴⁶⁹

Boğaz dibinden başlayıp dudak uçlarına kadar uzanan mahrec bölgeleri, başlıca beş kısımda incelenmektedir.⁴⁷⁰ Mehmed Efendi mahrec konusuna mahrecin bölgeleri ile giriş yapmıştır. Mehmed Efendi’de bu kısmı “*Ma'lum ola ki cemî-i mehâric beş a'zâya munhasırdır.*” diyerek beş kısma ayırarak incelemiştir.⁴⁷¹

⁴⁶³ *Mükemmel Tecvîd*, 27.

⁴⁶⁴ *Mükemmel Tecvîd*, 27.

⁴⁶⁵ Mehmet İpşirli, “Mahrec”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/387.

⁴⁶⁶ Dâni, *et-Tahdîd*, 102.

⁴⁶⁷ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 190.

⁴⁶⁸ İbnü’l- Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, I, 199-201.

⁴⁶⁹ *Mükemmel Tecvîd*, 17.

⁴⁷⁰ İbnü’l- Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, I, 199-201.

⁴⁷¹ *Mükemmel Tecvîd*, 17.

3.3.5.1. Cevf Bölgesi (الجوف)

Yani boğaz ile ağız içinde olan boşluktur.⁴⁷² Başka bir ifade ile boğazın göğse bitişik olan yerinden dudaklara kadar olan boğaz ve ağız içindeki boşluğa denilmektedir.⁴⁷³ Buradan med harfleri olan elif, vâv ve yâ(elif-vav-ya) harfleri çıkar.⁴⁷⁴

3.3.5.2. Boğaz Bölgesi (الحلق)

Boğaz bölgesi, harflere mahreç olması bakımından üç kısımda incelenmektedir: *‘Boğazın göğse muttasıl olan yerinden dil dibine varınca(ya kadar) olan yerdir.’*⁴⁷⁵

1.1. Aksa’l-halk (أقصى الحلق)

Boğazın sonu, dibi, göğse bitişen ve en uzak olan kısmı: buradan hemze (ء، ؤ) ve he (هـ) ء, çıkar.

1.2. Vesatü’l halk (أوسط الحلق)

Boğazın ortası. Buradan da ayın (ع) ve ha (ح) çıkar.

1.3. Edne’l-halk (أدنى الحلق)

Boğazın aşağısı, ağza açılan ve ağza en yakın olan kısımdır. Buradan ise ğayın(غ) ve hı (خ) çıkar.⁴⁷⁶

3.5.3.Dil Bölgesi

Yani boğazın ağza yakın olan yerinden seniye dişlerine varınca ağız içinde olan dildir. Mahreçleri ondur.⁴⁷⁷

1.Dil kökü ile, onun karşısında bulunan üst damaktır. Buradan kaf harfi çıkar.

⁴⁷² Mükemmel Tecvid, 17.

⁴⁷³ Pakdil, Ta’lim Tecvid Ve Kıraat, 61.

⁴⁷⁴ Bu üç harfe ağız boşluğundan çıktıkları için hurûf-i cevfiyye veya huruf-i hevâiyye de denir. (Mekkî b. Ebû Tâlib, er-Riâye, 142; İbnü’l-Cezerî, et-Temhîd, 96).

⁴⁷⁵ Mükemmel Tecvid, 17; Çetin, Kur’ân Okuma Esasları, 99.

⁴⁷⁶ Çetin, Kur’ân Okuma Esasları, 100; Pakdil, Ta’lim Tecvid Ve Kıraat, 61.

⁴⁷⁷ Mükemmel Tecvid, 17; Akdemir, Tecvid-i Mâhir, 43 ; Karakılıç, Tecvid İlmi,41; Pakdil, Ta’lim Tecvid Ve Kıraat, 61.

2.Kaf harfinin biraz alt kısmıdır. Buradan kâf çıkar.⁴⁷⁸

3. Dil ortasıdır. Buradan cîm, şın, ve yâ harfleri çıkar.⁴⁷⁹

4. Dil bölgesindeki dördüncü mahrecdir. Buradan dad harfi çıkar.⁴⁸⁰

5. Dildeki beşinci mahrec, dilin. İki kenarı ile birlikte dil ucuna varıncaya kadar üst damaktır. Buradan lâm çıkar.

6.Dil bölgesinde bulunan altıncı mahrec ise, dil ucu ve iki üst ön diş etleridir. Buradan nûn çıkar.⁴⁸¹

7.Yedinci mahrec, dil ucu ile ön dişlerin üstündeki damaktır. Buradan râ harfi çıkar.

8. Sekizinci mahrec ise dil ucu ile, üst ön dişlerin dipleridir. Buradan tâ, dâl ve te harfleri çıkar.⁴⁸²

9. Dokuzuncu mahreç konusunda ise iki görüş vardır. İlk görüşe göre, dil ucu ile üst ön dişlerin iç kısımlarıdır.⁴⁸³ Diğer görüşe göre ise dil ucu ile alt ön dişlerdir.⁴⁸⁴

Buradan, sâd, sîn, ve ze harfleri çıkar.

10.Onuncu mahrec, dil ucu ve ön dişlerin uçlarıdır. Buradan zâ, zel, (peltek) se çıkar.⁴⁸⁵

3.3.5.4. Dudak Bölgesi

Yani seniye dişlerinden⁴⁸⁶ dışarı olan dudaklardır. Mahreçleri ikidir.

a. Üst ön dişlerin uçlarıyla alt dudağın içidir.

⁴⁷⁸ Mekkî, *er-Riaye*, 139; İbnü'l Cezeri, *et- Temhid*, 95.

⁴⁷⁹ Mekkî, *er-Riaye*, 139; İbnü'l Cezeri, *et- Temhid*, 95.

⁴⁸⁰ A. Turan Arslan, ‘‘Dad mad.’’ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,(İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/396.

⁴⁸¹ Mekkî, *er-Riaye*, 140; İbnü'l Cezeri, *et- Temhid*, 96.

⁴⁸² Mekkî, *er-Riaye*, 140; İbnü'l Cezeri, *et- Temhid*, 96.

⁴⁸³ ed-Dânî, *et-Tahtid*, 105; Sağman, *Sağman Tecvidi*, 28-29.

⁴⁸⁴ Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i Yetim*, 6; Sağman, *Sağman Tecvidi*, 28-29; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, 204-205.

⁴⁸⁵ Mekkî, *er-Riaye*, 140; İbnü'l Cezeri, *et- Temhid*, 96.

⁴⁸⁶ En öndeki iki dişe seniye denir.

b. İki dudak arasıdır.⁴⁸⁷

İlk mahrecden fâ harfi, ikinci mahrecden ise üç harf çıkar. Bunlar; bâ, mîm ve vâv harfi çıkmaktadır.⁴⁸⁸ Mekkî b. Ebû Tâlib (437/104)'e göre mîm ve bâ harfleri, ağzın on ikinci mahrecinden çıkar harfleri alt ve üst dudaklar yapışık bir şekilde dudakların arasından çıkar.⁴⁸⁹ Ebû Amr ed- Dâî ise bu harfler için aynı mahreçten dudaklar arasından çıkmakla birlikte harfleri seslendirilirken dudaklar birbirine yapıştığını, ۞ harfinde ise dudaklar yapışmadan açık kaldığını ifade etmektedir.⁴⁹⁰

3.3.5.5. Hayşum

Hayşûm ağız içine kadar ulaşan burun deliğine denir.⁴⁹¹ Yani geniz kovuğudur. Geniz kovuğu: Burun deliklerinden başlayıp, küçük dil yakınına inen burun-boğaz boşluğudur.⁴⁹² Buradan mîm, ve nûn harflerine mahsus ğunne çıkar.⁴⁹³

3.3.6. Harflerin Mahrecleri

Arap dilcileri, kurrâ, nahiv ve tecvîd âlimlerinin 29 harfin mahreci hakkında farklı görüşleri olmuştur. Sîbeveyhi mahreçleri 16 kabul eder, elif (۱) harfinin mahrecini hemzenin (ء) mahrecinden saydığını, med harflerinden olan vav (و) ve ye (۝) harflerinin mahrecini de med harfi olmayan (و) ve ye (۝) harflerinin mahrecinden kabul ettiğini belirtir.⁴⁹⁴ Bunlardan dil ve edebiyet âlimi olan Halîl b. Ahmed'in (ö.179/791) görüş ve tespitine göre dilciler, harflerin mahreçlerini 17 olarak kabul ederler.⁴⁹⁵ Mekkî b. Ebû Tâlib (437/104) ve İbnü'l-Cezerî (833/1429)' de bu görüşe katılmışlardır.

Saçaklızâde harflerin mahreçlerinin sayısının, ulemânın ekserîsine göre 17 olduğunu belirtir ve kendisi de aynı görüşte olduğunu ifade eder. Nitekim mahreçleri incelerken mahreçlerin sayısını 17 olarak kabul eder.⁴⁹⁶ İbn Cinnî ve Dâî ise “hevâiyye” denilen ve

⁴⁸⁷ *Mükemmel Tecvîd*, 17.

⁴⁸⁸ Pakdil, *Ta'lim Tecvid Ve Kıraat*, 62.

⁴⁸⁹ Mekkî, *er-Riâye*, 229-239.

⁴⁹⁰ Dâî, *et-Tahdîd*, 104.

⁴⁹¹ Dâî, *et-Tahdîd*, 115.

⁴⁹² *Mükemmel Tecvîd*, 17; Akdemir, *Tecvîd-i Mâhir*, 43 ; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 42; Pakdil, *Ta'lim Tecvid Ve Kıraat*, 63.

⁴⁹³ İbnü'l Cezerî, *en-Neşr*, I, 198-202.

⁴⁹⁴ el-Mar'asî, *Cühdü'l-Mukill*, 122.

⁴⁹⁵ (Kitâbü'l- Ayn, I, 157) ; Pakdil, *Ta'lim Tecvid Ve Kıraat*, 66.

⁴⁹⁶ el-Mar'asî, *Cühdü'l-Mukill*, 127.

kendilerinden önceki harflerin uzatılmasını sağlayan med harfleri için (elif, vâv, yâ) ayrı bir mahreç kabul etmediklerinden mahreç sayısını on altıya indirmişler.⁴⁹⁷

Ferrâ'nın ise harflerin mahreçlerini 14 kabul ettiğini, lam (ل), nun (ن) ve ra (ر) harflerinin mahreçlerini bir kabul ettiğini ifade eder.⁴⁹⁸ Araştırma konumuz olan iki tecvîd müellifi Mehmed Efendi ve Abdülhay Efendi de Mekkî b. Ebû Tâlib (437/104) ve İbnü'l-Cezerî gibi mahreç sayısını 17 olarak tespit etmişlerdir.⁴⁹⁹

1. Mahreç: “*Cevfdir. Yani boğaz ile ağız içinde olan boşluktur. Yani havada nihayet bulur. Bundan harfî med çıkar.*”⁵⁰⁰ Hemze-i musehhele ile elif-i mumâle bunlara mahreç ve sıfaten tabîdir.”⁵⁰¹ Bu Halil b. Ahmed'in ve ona bağlı olanların kabul ettiği görüştür.⁵⁰² Lakin incelediğimiz birçok kaynakta bu bölümde elifin (ا) de zikredildiğini görülmektedir.⁵⁰³ Saçaklızâde ise bahsedilen iki mahrecin ikisinin küllî mahreçlerinin aynı olduğunu ancak cüz'î mahreçlerinin farklı olduğunu belirtmektedir.⁵⁰⁴

2. Mahreç. “*Boğazın dibidir göğse muttasıl olan yerdir.*”⁵⁰⁵ Bundan tertîb üzere hemze " ء (hemze)⁵⁰⁶ ve ل " harfleri çıkar.”⁵⁰⁷ Bu iki harfin ikisinin aynı yerden veya hemzenin daha evvel çıktığı hakkında ihtilaf edilmiştir. Mekkîb. Ebî Talib (437/104)'e göre hemze evveldir.⁵⁰⁸

3. Mahreç: “*Boğazın ortasıdır ki, bundana Ayn(ع)⁵⁰⁹ ve Hâ (ح)⁵¹⁰ (harfî) çıkar.*”⁵¹¹ Burada da her iki harften hangisinin daha evvel olduğu hakkında fikir ayrılığı olmuştur. Sibeveyh'e göre Ayn(ع) evvel el- Mehdevî (öl.430/1038), Mekkî (437/104) ve onlara uyanlara göre ise hâ (ح) öncedir.⁵¹²

⁴⁹⁷ el-Kitâb, IV, 433; et-Tahdîd, 104.

⁴⁹⁸ ed-Dânî, et-Tahdîd, s. 104; İbnü'l-Cezerî, et-Temhîd, 105; el-Mar'aşî, Cühdü'l-Mukill, 122

⁴⁹⁹ Mükemmel Tecvîd, 18; Fenn-i Tecvîd, 23.

⁵⁰⁰ İbnü'l Cezerî, Temhid, 113; Saçaklızade, Cühdü'l- Mukill, 11,16; Fenn-i Tecvîd, 22

⁵⁰¹ Mükemmel Tecvîd, 18.

⁵⁰² İbnü'l-Cezerî, et-Temhîd, 106.

⁵⁰³ Sibeveyh, el-Kitâb, 433; ed-Dânî, et-Tahdîd, 102; el-Kurtubî, el-Müdihi fi't-Tecvîd, 78; İbnü'l-Cezerî, et-Temhîd, 106.

⁵⁰⁴ el-Mar'aşî, Cühdü'l-Mukill, 127; Pakdil, Ta'lim Tecvid Ve Kıraat, 66.

⁵⁰⁵ İbnü'l Cezerî, Temhid, 113, Saçaklızade, Cühdü'l- Mukill, 11,16.

⁵⁰⁶ Harekeli Elif (ا) 'e hemze denir.

⁵⁰⁷ Mükemmel Tecvîd, 18; Fenn-i Tecvîd, 22; Pakdil, Ta'lim Tecvid Ve Kıraat , 66; Karakılıç, Tecvîd İlmi, 34.

⁵⁰⁸ Mekki, er-Riâye, 52.

⁵⁰⁹ İbnü'l Cezerî, Temhid, 113, Saçaklızade, Cühdü'l- Mukill, 16.

⁵¹⁰ İbnü'l Cezerî, Temhid, 113.

⁵¹¹ Mükemmel Tecvîd, 18; Fenn-i Tecvîd, 22; el-Mar'aşî, Cühdü'l-Mukill, 128; Pakdil, Ta'lim Tecvid Ve Kıraat 67; Karakılıç, Tecvîd İlmi, 34.

⁵¹² Karaçam, Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 193.

4. Mahreç: “Boğaz evvelidir ki, ağıza muttasıl(bitişik) olan yerdir. Bundan tertib üzere(sırasıyla) Ğayın(غ)⁵¹³ve Ha (ح)⁵¹⁴ (harfi) çıkar.”⁵¹⁵

5. Mahreç: “Büyük dil dibinin üstüyle onun karşısı olan üst damaktır. Bundan Kaf(كاف) çıkar.”⁵¹⁶ Başka bir deyişle, dilin sonu ile küçük dildir.”⁵¹⁷

6. Mahreç: Kaf mahreci gibidir. Lâkin bir parmak aşağıdır.⁵¹⁸ Bundan Kâf(كاف) (harfi) çıkar.⁵¹⁹ Ed- Dâni (437/104) Kaf (ق) ve Kâf (ك) harflerinin mahreçlerini birlikte zikreder ve Kâf (ك) harfinin mahrecinin Kaf (ق) harfinin mahrecinin hemen sonrasında geldiğini belirtir.⁵²⁰

7. Mahreç: “Büyük dil ortasıyla beraber üst damağın ortasıdır. Buradan tertip üzere Cim (ج) Şîn (شین) ve Yâ(يا) (harfi) çıkar.”⁵²¹ el-Mehdevî Şin harfinin, kâf harfine diğerlerinden daha yakın olduğunu, onu Cîm (ج) ve Yâ(يا)nın takip ettiğini ifade etmektedir.”⁵²²

8. Mahreç: “Yâ(يا) mahrecinin arkası ile beraber olan soldan veya sağdan dil yaniyle onun karşısı olan üst dişlerdir ki, azı dişlerin sivri olan kısmıdır. Buradan Dâd(د) harfi çıkar.⁵²³ Bu mahreçten Dâd(د)'in ihraç tariki budur ki, alt çeneyi bir miktar genişçe olarak tabiatı üzere bırakıp dil ortasını üst damağa koyup ol yanı mezkur olan dişlere pek basmayarak dayayıp dilin ucunu boşta bırakıp bu mevzuda tekellüfsüz sesi çıkarmakla olur. Şimdi ise ekser eimme-i huffaz dilin ucuyla karşı olan üst damaktan çıkarmaktalar. Bu ise hatadır.”⁵²⁴

Saçaklızade ise dilin yan taraflarından biri ile üst azı dişleri arasından dat (ض) harfi çıkar. Sol taraf azı dişlerinden çıkarmak daha kolay olduğunu ifade etmektedir.⁵²⁵

⁵¹³ İbnü'l Cezeri, Temhid, 113, Saçaklızade, Cühdü'l- Mukill, 16; Benli, Hafs Rivayetiyle Âsım Kıraatinin Tecvid Kuralları, 26.

⁵¹⁴ İbnü'l Cezeri, Temhid, 113, Saçaklızade, Cühdü'l- Mukill, 16.

⁵¹⁵ İbnü'l Cezeri, Temhid,113; Mükemmel Tecvid, 18; Fenn-i Tecvid, 22.

⁵¹⁶ Mükemmel Tecvid, 18; Fenn-i Tecvid, 22.

⁵¹⁷ Karaçam, Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri, 193.

⁵¹⁸ “Arabistan'da okunan (Kâf) harfi bu mahaldendir. Fakat sıfatında hata ettiklerinden dolayı kalın okurlar ve kef harfi kaf harfi gibi olur. Halbuki kaf harfinin harfi inceliklidir. Buna mukabil Rûm diyarında okunan kaf harfide yanlıştır. Çünkü(cim) harfinin mahrecine çok yakın bir yerden okurlar” ;Tercüme-i Cezerî, 5

⁵¹⁹ Mükemmel Tecvid, 18; Fenn-i Tecvid, 22.

⁵²⁰ ed-Dânî, et-Tahdîd, 102.

⁵²¹ Mükemmel Tecvid, 18; Fenn-i Tecvid, 22.

⁵²² Mekki, er-Riâye, 72; Cezeri, Mukaddime, 4.

⁵²³ Bkz: Abdulhay Efendi, dat mahreci için; “Azı dişleri doğrusudur, buna dilini değdirmekle beraber dat harfi çıkar.”, Fenn-i Tecvid, 22.

⁵²⁴ Mükemmel Tecvid, 18.

⁵²⁵ el-Mar'aşî, Cühdü'l-Mukill, 130.

9.Mahrec: “ض mahrecinin bitiminden dilîn geniş ucu ile üst ön dişlerin etine yakın olan damaktır. Buradan dilîn ucu damağa meylettirilerek (inhiraf sıfatı) Lam (ل) harfi çıkar.⁵²⁶ En geniş mahrecdir.”⁵²⁷

10.Mahrec: “Dil ucu ile karşısındaki iki üst ön dişlerin etleridir.⁵²⁸ Lam (ل) mahrecinin biraz altıdır. (Bazı âlimlerce Lam (ل) mahrecini birazcık üstüdür.) ve Lam (ل) mahrecinden dardır. Buradan ihfa olunmayan yani izhâr olunan nun (ن) harfi çıkar”.⁵²⁹ Bahsedilen nun(ن)’a bu şekilde isim konmasının sebebi, ihfâ olunan nûn(ن)’dan farkını göstermek içindir. Zirâ ihfâ olunan nûn, fer’î harflerden olup mahreci genizdir ve bu nûn(ن) ile alakalı değildir.⁵³⁰

11.Mahrec: “Dil ucunun bir miktar arkası yani altı ve aşağısı ile iki üst ön dişlerin hemen üstündeki damaktır.⁵³¹ Buradan dilîn ucunun arkası damağa meylettirilerek (inhiraf sıfatı) titreşimli bir sesle (tekrir sıfatı) Râ(ر) harfi çıkarılır.⁵³² Mekkî b. Ebî Tâlib(437/104)’e göre râ(ر) harfinin mahrecinin (ن) harfinin mahrecinden farkı olan noktası az bir miktar dilîn arka yerinden çıkmasıdır.”⁵³³

Başka bir deyişle (ر) harfinin mahreci (ن) harfinin mahrecine göre daha da arkadadır. Saçaklızâde buradaki dilîn arka kısmından maksadın dilîn ucuna yakın üst tarafı yani damağa bakan kısmı olduğunu belirtir. Saçaklızâde daha önce de geçtiği üzere Ferrâ ve onu takip edenlerin lam (ل) nun (ن), ra (ر) harflerinin mahrecini beraber görmesinin sebebini temyizdeki kolaylık ve diş eti kabul edilen bölgenin genişliğine bağlamaktadır. Kendisi de bu üç harfin mahrecinin zaten çok yakın olduğunu kabul görmektedir.⁵³⁴

12.Mahrec: “Dil ucu ile iki üst ön dişlerin yarısından diş etlerine olan yeridir. Buradan diş etlerine gayet yakın olan yerinden Tı (ط)⁵³⁵ azıcık aşağısından harfi, ⁵³⁶ sonrasında ise ت⁵³⁷ çıkar.”⁵³⁸

⁵²⁶ İbnü’l Cezeri, *Temhid*,113; Fenn-i Tecvîd, 22; el-Mar’âşî, *Cühdü’l-Mukill*, 130.

⁵²⁷ *Mükemmel Tecvîd*, 18.

⁵²⁸ İbnü’l Cezeri, *Temhid*,113; el-Mar’âşî, *Cühdü’l-Mukill*, 130.

⁵²⁹ *Mükemmel Tecvîd*, 18.

⁵³⁰ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 195

⁵³¹ *Fenn-i Tecvîd*, 23.

⁵³² *Mükemmel Tecvîd*, 22.

⁵³³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 195.

⁵³⁴ el-Mar’âşî, *Cühdü’l-Mukill*, 132-133.

⁵³⁵ İbnü’l-Cezeri, *Temhid*, 114.

⁵³⁶ İbnü’l-Cezeri, *Temhid*, 114.

⁵³⁷ İbnü’l-Cezeri, *Temhid*, 114.

⁵³⁸ *Mükemmel Tecvîd*, 20; *Fenn-i Tecvîd*, 23; el-Mar’âşî, *Cühdü’l-Mukill*, 133.

13.Mahrec: “Dil ucu ile iki alt ön dişlerin yarısından uçlarına kadar olan yeridir. Buradan, yarısı hizasından Sad(ص) birazcık üstünden Sis (س)birazcık üstünden(uclarından) Ze(ز)harfleri keskin bir sesle(safir sıfatı) çıkarılır.⁵³⁹ Sad(ص) harfini telaffuz ederken dil ucu, dişlere temas etmez. Sin(س) harfinden farkını göstermek için dil ortasının, damağın yüksek yerine doğru yükselip orasını kaplaması gerekir. Bu harfin, fethalı ve dammeli iken kalın, kesralı iken kendisinin kalîn, harekesinin ise ince olmasına dikkat edilmelidir. Ancak böyle yaparken kesralı bir sîn(س) harfi gibi telaffuz edilmemelidir.⁵⁴⁰

14.Mahrec: “Dilîn ince ucunun üstü ile iki üst ön dişlerin uçlarıdır.” Buradan, dili azıcık dışarı çıkartarak Zı (ظ)azıcık daha fazla çıkartarak Zal (ز)azıcık daha fazla çıkartarak Se (ث) harfleri çıkar. Bu üç harfte dil ucu ön dişlerin arasından dışarı çıkartılarak peltek okunur.”⁵⁴¹

15.Mahrec: “İki üst ön dişlerin uçları ile alt dudağın iç kısmıdır. İki üst ön dişlerin uçları alt dudağın iç kısmına sıkıca bastırılarak buradan Fe (ف)harfi çıkar.”⁵⁴²

16.Mahrec: “ İki dudak arasındır. Buradan, dudakların içleri birbirine kuvvetli kapanması ile Be (ب) dudakların içlerinden bir miktar uçlarına yakın yerleri birbirine zayıfça kapanması ile Mim(م) dudakların araları serçe parmağın ucu girecek kadar açık boşluk kalacak şekilde yumularak büzülerek ve toplanarak ileri uzatılması ile Vav (و) harfleri çıkar.⁵⁴³ Vav (و) ‘daki bu uzama ötredekenden daha fazladır. İki ötre kadardır. هُوَ deki gibidir.”⁵⁴⁴

17.Mahrec: “Geniz boşluğudur. Buradan ihfa nûn’u ile ğunneler ince bir sesle çıkarılır.⁵⁴⁵ Ğunne: Geniz yani burundan gelen sese denir ki; bu sıfat nûn (ن)ve mim (م) ‘e mahsustur. Bu harflerin ğunnelerinin müddeti ise; ihfâda bir elif, idğamda bir elif (bazı âlimlerce bir buçuk elif) iklabda bir buçuk eliftir.”⁵⁴⁶

⁵³⁹ Fenn-i Tecvîd, 23; el-Mar’asî, Cühdü’l-Mukill, 133.

⁵⁴⁰ Karakılıç, Tecvîd İlmi, 24.

⁵⁴¹ Mükemmel Tecvîd, 20; Fenn-i Tecvîd, 23.

⁵⁴² İbnü’l-Cezeri, Temhid, 114; Mükemmel Tecvîd, 20; Fenn-i Tecvîd, 23; Karaçam, Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri 195.

⁵⁴³ Fenn-i Tecvîd, 23.

⁵⁴⁴ Mükemmel Tecvîd, 20.

⁵⁴⁵ Fenn-i Tecvîd, 23.

⁵⁴⁶ Mükemmel Tecvîd, 20.

3.4. Fenn-İ Tecvîd’de Olmayıp Mükemmel Tecvîd’de Bulunan Bahisler

3.4.1. Tecvîd Konuları

3.4.1.1. Zamir Bahsi

Tecvîd ilminde söz konusu olan zamir, sadece müfred ğaib zamiri olan hû(هـ) dur. Buna hâ-i kinaye de denir.⁵⁴⁷ Mükemmel Tecvîd’de de zamir bahsi şöyledir;

هو” lafzıdır. Mâkabli müteharrik olursa med olunur. Misâl olarak,

لَهُ, بِهِ, إِيَّاهُ (innehu, bihi, lehu)

Ancak harekesi ârız olursa ihtilas olunur. Yani yarım hareke ile okunur.

Sûre-i Zümerde “يَرْضَاهُ لَكُمْ”⁵⁴⁸ gibi kelimelerin halleri nefsi kelimededen olup zamir olmadığından çekilmez ve eğer zamirin makabli ve ma ba’di sakın olursa asla çekilmez. Zümer suresinin 7. ayetinde geçen “يَرْضَاهُ لَكُمْ” lafzındaki zamir, Âsım kıraatine göre sıla okunmaz. Çünkü “يَرْضَاهُ” fiilinden cezmen sâkıt olan elif, hükmen mevcut olmuştur. Cezm için hafziden edilen elif, hükmen var kabul edilirse işba’⁵⁴⁹ yapılmaz.

Mehmed Efendi son olarak istisna bir durum olarak Sûre-i Furkan’daki “فِيهِ مَهَانًا” daki kelimedede zamirin bir elif miktarı med olunduğunu ifade ederek bahsi sonlandırmıştır.⁵⁵⁰

3.4.1.2. Tâli Sıfatlar

“Zikrolunan sıfatlardan başka taliye lüzum olan beş sıfat daha vardır.”

⁵⁴⁷ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, 195.

⁵⁴⁸ Bkz: İmam Asım buradaki zamiri madmum ve medsiz olarak okumuştur; *en-Neşr*, I. 304.

⁵⁴⁹ Bkz: İşba’ zamirin uzatılarak okunması demektir. Karakılıç, *Tecvid ilmi*, 74.

⁵⁵⁰ *Mükemmel Tecvîd*, 20.

3.4.1.2.1 Zulakâ

Lügatte; “bir şeyin sınırı ve ucu, bir şeyi süratli atmak”⁵⁵¹ demektir. ‘Zulaka dilin ve dudakların ucunda suhuletle harfin çıkmasına derler’⁵⁵². İsimleri müzellekadır.⁵⁵³ Âlimlerin çoğunluğuna göre, bu harflerin kolay olmasının sebebi, dil ve dudak kısmından çıkarılmalarıdır. Ca’berî’nin iki taraftan maksadı; dil ve dudaklardır, diyerek bu sıfatta bulunan harfleri mahreçlerine göre izah etmiştir.⁵⁵⁴

3.4.1.2.2. İsmat

Lügatte; “susmak, konuşamamak, menetmek ve sükût etmeyi uzatmak”⁵⁵⁵ demektir. İsmat harfi telaffuz ederken dile ağır gelmesine denir. Harfleri hurufu müzelleka ve harfi meddin gayrileridir⁵⁵⁶

3.4.1.2.3 Buhha

Lügatte; “seste kalınlık olması”⁵⁵⁷ manasına gelir. Kırâat ıstılahında ise “harfi söylerken sesin sıkışması” manasına gelmektedir. Bu sıfat ha harfine mahsustur.⁵⁵⁸

3.4.1.2.4. Hafa

Lügatte ‘saklamak ve gizli olmak’⁵⁵⁹ anlamlarına gelmektedir. Kırâat ıstılahında ise; “sesin gizli ve zayıf olması ve harfin lafızda gizlenmesi”⁵⁶⁰ demektir. Mehmed Efendi’nin⁵⁶¹ İmam Mekki (437/104)’den etkilenecek onun tanımını aynı şekilde aktardığını görmekteyiz.

⁵⁵¹ İbn Manzûr, Lisânu’l Arab, c. X, 109.

⁵⁵² Mükemmel Tecvîd, 29; Karakılıç, Tecvîd İlmi, 45.

⁵⁵³ Mükemmel Tecvîd, 29.

⁵⁵⁴ Mustafa, Uzun, Ca’berî’nin Ukudü’l Cüman Fi Tecvîdi’l-Kur’ân Adlı Eserinin 1-81 Sayfaları Arasındaki Bölümün Tecvîd İlmi Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, 144.

⁵⁵⁵ İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, c. II, 54.

⁵⁵⁶ Mükemmel Tecvîd, 29; Temel, Kıraat ve Tecvîd İstılahları, 77 ; Temel, Kıraat ve Tecvîd İstılahları, 77;

⁵⁵⁷ İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, c. II, 406.

⁵⁵⁸ Mükemmel Tecvîd, 29.

⁵⁵⁹ Mağnisi, “Terceme-i Cezerî li Mağnisi”, 134.

⁵⁶⁰ Mağnisi, “Terceme-i Cezerî li Mağnisi”, 134.

⁵⁶¹ Mükemmel Tecvîd, 30.

Mekki hafa sıfatı için harfî telaffuz ederken sesi gizlemek ve gayet zayıflatmak manasını ifade etmektedir.⁵⁶² Harfleri (ha) ile hurufu meddir. İsimleri hafidir.⁵⁶³

3.4.1.2.5. Zuhur

Lügatte; “gizli olmayıp açığa çıkan”⁵⁶⁴ Mar’aşî’ye (ö. 1145/1732) göre bu sığata dair herhangi bir ıstılah gelmemiştir.⁵⁶⁵ Mehmed Efendi ise zuhur harfi olan Dat(ض) harfini telaffuz ederken sesi açıkça ve kavice okumak olduğunu ifade etmektedir. Harfleri hurufu meddin gayridir.⁵⁶⁶

3.4.1.2.6. Teshil ve İbdâl

Teshil; lügatte; “kolaylaştırılmış olan, zor olmayan”⁵⁶⁷ demektir. İstılahta ise; “sırf hemze (ء) veya elif (ل) olmayıp, bu ikisi arasında olan harf”⁵⁶⁸ demektir. Diğer bir tarifile, “bir arada bulunan iki hemzededen (ء) ikincisini hâ ile hemze)(veya elif)(harfine benzeterek, harekesi cinsinden olan vâv, ya veya elif ile hemze arasında okumak demektir.”⁵⁶⁹

İbdâl ise; sözlükte "karşılık" anlamındaki bedel (bidl) kökünden türeyen ibdâl "dönüştürmek" bir şeyin yerine başkasını getirmek, bir şeyi başkasının yerine koymak anlamına gelmektedir."⁵⁷⁰ demektir. Terim olarak ise kelimedede telaffuz kolaylığı ve akıcılık sağlamak amacıyla bir harfin yerine mahreç veya sıfatça ona yakın başka bir harfi getirmeyi ifade eder. Bir araya gelen iki hemze gerçek ses değerleriyle (tahkik) telaffuz edilebileceği gibi telaffuzundaki güçlüğü gidermek üzere ikincisi ibdal edilerek, birincisi veya ikincisi uzatılarak ya da teshil ile okunabilir.⁵⁷¹

Mehmed Efendi; teshil ve ibdâl terimlerini Hafs rivayetini esas alarak şu şekilde açıklamıştır: “*Hafs Hazretleri bu mevzuda vak-ı hemze-i saniyeleri tertib üzere bir kere*

⁵⁶² Mekki, *en-Nihaye*, 61; Saçaklızade, *Cuhdi'l Mukil*, 44.

⁵⁶³ *Mükemmel Tecvîd*, 30.

⁵⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IV, 523.

⁵⁶⁵ el-Meraşî, “*Cuhdu'l-Mukill*”, 296.

⁵⁶⁶ *Mükemmel Tecvîd*, 30.

⁵⁶⁷ Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, 133.

⁵⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, “*et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd: Mukaddime*”, 178.

⁵⁶⁹ Hafız Ahmed Ziyâüddîn, “*Vesiletu'l-Gufrân*”, *Resâil fi İlmi't-Tecvîd-2*, İstanbul: Âsitâne Yayınları, 37.

⁵⁷⁰ Âsım Efendi, *Kamus Tercümesi*, II, 139.

⁵⁷¹ Mehmed Ali Sarı, *İbdâl mad.*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/263-265.

ibdal ve bir kere teshil eder. Bu mezkuratın vechinde cemî kurrâ müttefiktir. Bir vechi okuduğunda diğer vechi tekrar okumak lâzım değildir. Ancak hemze-i istifham ile hemze-i kat' ve muhaffeflerin cemi Kur'ân-ı Kerim'de mevâzi-i kesirede(bir çok yerde) ise de lakin hazreti Hafs rahimehullah yalnız Sûre-i Fussilette “eecemiyyun/أَعْجَمِيّ” kavli keriminde hemze-i saniyede vechi vahid olarak bila tahkik teshil eyler.”⁵⁷²

Bu mevzuyu Saçaklızâde'de Mehmed Efendi'ye benzer olarak şu şekilde kaleme almıştır: “İstifham hemzesinden sonra hemzetü'l-kat' gelirse Hafs rivayetinde teshil yapılan tek yer vasl gelirse bu defa -lafzıdır. Şayet istifham hemzesinden sonra hemzetü'l ⁵⁷³أَعْجَمِيّ ikinci hemze tamamen hafzedilir. örneklerinde olduğu gibi. Burada ^{575 574}أطلع , أتخذتم عند الله 575 574 istifham hemzesinin mevcut olup hemzetü'l-vaslîn hafzedilmiş olmasının delili hemzenin harekesinin fetha olmasıdır. Zira bu tip yerlerde hemzetü'l vaslîn harekesi kesradır.”⁵⁷⁶

“Bu mevzularda teshil hemze ile elif beyninde olup teshili eda da “ha ve hemze” şaibesinden hazri lâzımdır. Ve hemze-i müsehehele hurufu fer'iyye'den olup sıfatı rihvi(?) ve zamanidir. Yani eda suretinde bir elife karib-i zaman ve işba'ı olup femi muhsinden ahz-i müttefiktir. Binaen aleyh ehl ve erbabından bilmüşahefe ve sema ahz etmeksizin nakıs kimselerden mücerred sema' ile buna hatırdan salim olmayıp ancak veçhi ibdal ile iktifa tariki işlemdir.”⁵⁷⁷

3.4.1.2.7. İmâle, İsmâm, İhtilâs

1.İmâle

İmâle lügat itibariyle “bir şeye dönmek ve dönüşmek, aşağıya meyl ettirmek”⁵⁷⁸ manalarına gelmektedir. Tecvîd terimi olarak ise diğer adıyla “Elifü'l-Mümâle” med harfi olan elif(l)i, elif ile yâ arası bir sesle okumak⁵⁷⁹, elif(l)i yâ(ي)'ya fethayı kesraya meyllettirerek okumak demektir. ⁵⁸⁰ Mehmed Efendi'de İbnu'l-Cezerî (833/1429)'nin tanımını aktardıktan sonra Âsım kıraatine göre imâlenin nasıl yapıldığı zikrettiğini

⁵⁷² Mükemmel Tecvîd, 54.

⁵⁷³ Bakara, 80.

⁵⁷⁴ Meryem, 78.

⁵⁷⁵ el-Mar'aşî, Cühdü'l-Mukill, 235.

⁵⁷⁶ el-Mar'aşî, Cühdü'l-Mukill, . 233-234.

⁵⁷⁷ Mükemmel Tecvîd, 54.

⁵⁷⁸ İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, c. XI, s. 636.

⁵⁷⁹ el-Mar'aşî, Cühdü'l-Mukill, 120.

⁵⁸⁰ İbnü'l Cezerî, en-Neşr, II, 30.

görmekteyiz; “İmâle elif (ل) ’i okurken ya (ي) ’ya meyilli gibi okumaktır. Âsım kıraati ve Hafs rivayeti üzere Sûre-i Hud’da olan “mecreehaa/مَجْرِيهَا” lafzı şerifinde ya (ي) sûretinde yazılmış olan elif (ل) bu vecihle imâle edilmiştir. Ve “râ/ر” ince okunur.⁵⁸¹

Mehmed Efendi’nin tanımında eksik gördüğümüz nokta imale çeşitleridir. İmam Cezeri (833/1429) imaleyi iki kısma⁵⁸² taksim etmiştir:

1. İmâle-i Kübrâ (Şedîde):

“mecraha/مَجْرِيهَا” kelimesindeki râ(ر)’nın fethasını kesraya mübâlagalı olarak meylettirip fetha harekesinin baskın, kesra harekesinin ise zayıf kaldığı bir surette telaffuz etmektir. Burada iki sese de aynı anda yer verilmiş olsa da yâ ile çeken (ri) sesi, elifle çeken (ra) sesini bastıracak vaziyette çıkmaktadır. Yani kesra ağırlıkta olup fethaya baskın çıkmadadır.

2. İmâle-i Suğrâ (Mütevassıta):

“Mecraha/مَجْرِيهَا” kelimesindeki (ra)’nın fethasını kesraya hafif bir şekilde meylettirip fetha harekesini baskın, kesra harekesinin ise zayıf kaldığı bir tarzda okumaktır. Burada iki sese de aynı anda yer verilmiş olsa da, elif(ل)le çeken râ(ر) sesi, yâ(ي) ile çeken rî (ر)sesini bastırarak çıkmaktadır. Yani, fetha ağırlıkta olup kesraya baskın çıkmaktadır.⁵⁸³ İmam Asım “mecreehâ” kelimesini imâle-i kübrâ ile okumuştur.

Meşhur on kıraat imamından Hamza b. Habîb, Kisâi ve Halef b. Hişâm، النصارى، الهدى، Ebû Amr b. Alâ da bu tür kelimelerden “râ” dan sonra maksûr elif bulunanlarda (نصارى، الهدى، يحيى، موسى، أتي، سعي، يخشى) imâle yapmıştır. Nâfi‘ b. Abdurrahman’ın râvisi Verş ise bunlarda imâle-i suğrâ uygulamış, ayrıca vâvî veya yâi ayırımı yapmaksızın، الهدى، يغشى، el-Mar’aşî, Cühdü’l-Mukill, 236. Bu yüzden beyne beyne veya imâle-i mütevassıta diye de adlandırılır; el-Mar’aşî, Cühdü’l-Mukill, 236.

⁵⁸¹ Mükemmel Tecvîd, 55.

⁵⁸² Bkz; Saçaklızade’de imale konusunu iki kısma ayırmıştır: İmâle, elifi (ل) ya (ي) ve fethayı kesra gibi okumaktır. İki kısma ayrılır. İmâle-i kübrâ tam imâledir. Elifi (ل) “ya”ya (ي) ve fethayı kesraya yakınlaştırmaktır. Şöyle ki imale-i kübrâ biraz daha ziyade edilirse elif (ل) tambir “ya”ya (ي), fetha tam bir kesraya dönüşür. İmâle-i suğrâ imâle-i kübrâ ve fetha arasında bir sestir. Bu yüzden beyne beyne veya imâle-i mütevassıta diye de adlandırılır; el-Mar’aşî, Cühdü’l-Mukill, 236.

⁵⁸³ İbnü’l Cezerî, en-Neşr, II, 41.

Şu‘be b. Ayyâş rivayetinde sayılı örnekleri olan imâleli okuyuş, Hafs rivayetinde مَجْرَاهَا (Hûd 11/41) kelimesinde “râ”nın imâleli icrası ile sınırlı kalmıştır.⁵⁸⁴

2. İşmam

Sözlükte koklama duygusuna denilmekle birlikte⁵⁸⁵ “kibirden dolayı başı yukarıda yürümek, bir şeyden yüz çevirmek anlamlarına gelmektedir.⁵⁸⁶

“İmam Hafs hazretleri ve ekser eimme-i kıraat için Sûre-i Yusuf’ta “la te’menuna/ مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا” nazm-ı celilinde iki vecih caiz isede kıraat kitaplarında evvelki vecih takdim edilmiştir. O da evvelki nunu idgâm-ı kamil ile beraber hareke-i asliyesi olan zammeyi işmam etmektir.”⁵⁸⁷

Mehmed Efendi’nin işmam için verdiği Yusuf sûresindeki örneği biraz daha detaylandırmayı konunun daha iyi anlaşılması bakımından önemli görmekteyiz: Sûre-i Yusuf’daki (لَا تَأْمَنَّا) lâfz-ı şerifinde hareke iskan’a karıştırılarak idgâm-ı sahih ile işmam yapılır ki bu vacib’tir. Yani aslı (la temenuna/لَا تَأْمَنَّا) olan bu kelimede, birinci nun(ن)harfinin asıl harekesi olan zammeyi göstermek ve yanlış bir manaya mahal vermemek için birinci(nun) harfini ikinci (nun) harfine idgâm edip dudaklar ile birinci (nun) harfinin zammesine işaret ederek işmam yapılır. Burada işmam yapmak vacip olduğundan bunu terk etmek hatâdır.⁵⁸⁸

3. İhtilas

Lügatte bir şeyi elden kapmak, beyaz ile siyahı karıştırmak anlamına gelir⁵⁸⁹. H-l-s kökünden türeyen ve revm ile kısmî benzerliği bulunan ihtilâsa “harekeyi süratle telaffuz etmek” mânası verilmiş, ayrıca “harekeyi gizli ve hafif bir sesle belli etmek; harekenin çoğunu veya üçte ikisini telaffuz etmek” gibi tarifler yapılmıştır.⁵⁹⁰

⁵⁸⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 29-90.

⁵⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisanu’l Arab*, XV, 218.

⁵⁸⁶ Fatih Çollak, “*Revm*” *mad. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/31-32.

⁵⁸⁷ *Mükemmel Tecvid*, 54.

⁵⁸⁸ Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 115.

⁵⁸⁹ Ed-Dani, *et- Teysir*, 45.

⁵⁹⁰ Fatih Çollak, *Revm mad.*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/31-32.

“Bu ihtilas harekenin üçte birine ibka ikisini izale ile savt-ı zayıf ile okumak manasına olan “ revm” den ibarettir. Bu mezkuratın hüsn-ü edası erbabından öğrenmeye muhtaçtır.”⁵⁹¹

Revm ile ihtilas aynı işlevi görmekle beraber, revm vakf halinde, ihtilâs ise vasl halinde icra edilir.⁵⁹² Zümer sûrenin 7. Âyetinde (yerdahulekum/يَرْضَهُ لَكُمْ) lafzında, kelime sonundaki zamirin altında kasr işareti bulunmaktadır. Bununla birlikte günümüz Mushaflarında ilgili ayetin altında(ihtilas) yazısına rastlanmamış olsa bile Hafs “yerdahu/يَرْضَهُ” kelimesindeki zamirin dammesinin sesinin üçte birisini terkedip üçte iki bir sesle yani revme benzer hafif kısık bir sesle ihtilas ile okumuştur.⁵⁹³ Harekeyi üçe böldüğümüzde ikisine ihtilâs, birine ise revm denilir.

İhtilas, Hafs rivayetine göre iki yerde yapılmaktadır. Birincisi yukarıda zikrettiğimiz “yerdahu/يَرْضَهُ” kelimesinde, ikincisi ise “la temenna/لَا تَمَنَّأْ” kelimesinde ikinci vecih olarak ihtilas yapılır.⁵⁹⁴

3.4.2. Mükemmel Tecvîd’de Harflerin Sıfatlarının Tabloda Gösterimi

ا Cehr , şiddet, infitah, istifal, terkik

ب

Cehr, şiddet, kalkale , infitah, istifal, terkik

ت

Hems, şiddet, infitah, istifal, terkik

ث

Hems, rihvet, infitah, istifal, terkik

ج

⁵⁹¹ Mükemmel Tecvîd, 54.

⁵⁹² İbnü’l Cezerî, en-Neşr, II, 126.

⁵⁹³ Temel, Kırâat ve Tecvîd Istılahları, 72.

⁵⁹⁴ Benli, Hafs Rivayetiyle Asım Kiraatinin Tecvîd Kuralları, 176.

Cehr, şiddet, kalkale, infitah, istifal, terkik

ح

Hems, rihvet, initah, istifal, terkik

خ

Hems, rihvet, infitah, istifal, terkik

د

Cehr, şiddet, kalkale, infitah, istifal, terkik

د

Cehr, rihvet, infitah, istifal, terkik

ر

Tekrir, cehr, beyniye , infitah, istifal, terkik

ز

Cehr, rihvet, safir, infitah, istifal, terkik

س

Hems, rihvet, safir, infitah, istifal, terkik,

ش

Hems, rihvet, tefeşşi, infitah, istifal, terkik

ص

Hems, rihvet, safir, itbak, istila, tefhim,

ض

Cehr, rihvet, istitale, itbak, istila, tefhim

ط

Cehr, şiddet, kalkale, itbak, istila, tefhim

ظ

Cehr, rihvet, itbak, istila, tefhim

ع

Cehr, beyniye, infitah, istifale

غ

Cehr, rihvet, infitah, istila, tefhim

ف

Hems, rihvet, infitah, istifal, terkik,

ف kaf

Cehr, şiddet, kalkale, infitah, istila, tefhim

ك

Hems, şiddet, infitah, istifal, terkik

ل

Cehr, beyniye, infitah, istifal, terkik

م

Cehr, beyniye, gunne, infitah, istifal, terkik

ن

Mim gibidir.

و

Cehr, rihvet, infitah, istifal, terkik

هـ

Hems, rihvet, infitah, istifal, terkik

ى

Cehr, rihvet, infitah, istifal, terkik⁵⁹⁵

3.4.3. Mükemmel Tecvid’de Bahsi Geçen Kırâat Konuları

Aşağıdaki başlıklarda Mükemmel Tecvid’de kırâat konularının anlatımını sadeleştirerek orijinal haliyle nakledeceğiz

3.4.3.1. Kur’ân-I Kerim’in Tarifi

Malum ola ki Kur’ân-ı Kerim ve Furkan-ı hakîmin yüz on dört surede taksim ve suveri şerifelerin re’si âyetlerinin adedi ve mesâhifdeki tertip üzere menktubiyetleri (yazılmaları) tevkîfî olduğu gibi resm-i hat ve mahâric-i huruf ve sıfât-ı hurûfu ve kırâât-ı seba’ ve aşaranın cümlesinin Ehl-i edâ indinde ve müteârif (bilinen) tecvîd üzere tilavet ve kıraati tevkîfidir. Yani Cenab-ı Bârî Teâlâ ve Takaddes Hazretlerinin Cibril-i emin vasıtasıyla Aleyhisselatü vessalam Efendimize talim ve telkin ve tebliğiyledir. Nitekim Allah Teâlâ Kelâm-ı Kadim’inde buyurur.

”لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ“⁵⁹⁶

Ve yine âyet-i celîlesinde ”وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا“⁵⁹⁷ buyuruyor. Efendimizin hadisi şerifinde

⁵⁹⁵ Mükemmel Tecvid, 28.

⁵⁹⁶ “Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir.” Kıyame, 16-19; Komisyon, Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, V, 509.

⁵⁹⁷ Müzzemmil, 4.

Yani Arap علي سبع لغات من لغات العرب⁵⁹⁸ ”تَزَلَّ الْقُرْآنَ عَلَي سَبْعَةِ أَحْرَفٍ كُلُّهَا كَافٍ شَافٍ“
lügatlerinden/lehçelerinden yedi lügat(lehçe) üzere indirilmiştir.⁵⁹⁹

Burada “ahruf/أحرف, hurufun cem'idir ki murâdı, lügât-ı Arapdan Kureyş, Hüzeyl, Sakîf, Hevâzin, Kinâne, Temîm, Yemen lügatları ki yedi lügattır. Yoksa harf-i vâhidde yedi vecih olmak değildir. İş bu lügat-ı seb'a, Kur'an-ı Kerim'de menşur ve mevcud demektir.”⁶⁰⁰

3.4.3.2. Kırâat İlminin Konusu ve Gayesi

İlmi kıraat kelimât-ı şerîfe-i Kur'âniyenin keyfiyeti tertîli ile nakillerin mezkur keyfiyetde ve suver-i nazımlarda vuku bulan ihtilafatı mütevatirelerinden bahseden ilimdir. Mevzuu, med ve kasr ve nakil gibi ahvâlinden bahsolunan kelimât-ı Kur'âniye'dir. Me'hazı ve istimdad-ı sünnet-i seniyye ile icâm-ı ümmettir. Ayât-ı kerimeyi Kur'âniye'yi tağyir ve tahriften sıyanet etmektir. Mea hâzâ ulema-yı kiram eimmeyi kârînin bir kıraatinde bulunan diğerinde bulunmayan bir kıraatten ayrıca mana ve ahkam istinbat etmeleri dahi takdir edilmez faidelerden ve bu vecihle ümmet-i merhûme için ahkâm-ı diniyyeyi tatbikte büyük teshîlat bahşedilmiş olur. Zira ilm-i kıraat, fıkhen, müçtehidin hüccetleri (cümlesinden)dir.

Gayesi: Kıraat imamlarının her birinin ne türlü kıraat ettiğini bilmektir. Kur'an-ı Azimüşşanda tahrif ve tağyir olmamak ve tevatür sayısı (adedi) munkatı' olmamak için Kur'an-ı Azimüşşânı hıfz etmek, bi cümle ümmeti İslamiye üzerine farz -ı kifaye olduğu gibi tecvîd ile (mea tecvîd) talim etmek ve ilmi kıraati taallüm ve ta'lim etmek farzı kifayedir. Eimme-i kıraatte Âsım hazretlerinin râvî-i sânisî Hafs rahimehullah ekser Kurrâ'nın râvilerinden mütkin ve ahfaz olduğu gibi Kur'an-ı Kerîm'in hurûf-u asliyye ve feriyyesinde şeyhinden ruvât-ı sairesinin meşayihlerinden rivayetine nazaran gayet az ve âsan ve sehleti'l-usûl olduğundan ekser-i bilâd ve mevâtın-ı İslamiyede onun rivayetiyle kıraat-i Kur'an-ı Kerîm ihtiyâr olunmuştur. Yoksa sâir imamların kıraatiyle de namaz kılınca caizdir.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ Abdussabur Şâhin, Kur'an Tarihinde Yedi Harf Meselesi , Tayyar Altıkulaç (çev.), Diyanet İşleri Başkanlığı Dergi- si, 1973, 1, 11.

⁵⁹⁹ Müellifin bu ifadeyi tınak içinde vermiş olmasından, bunu, muhtemelen bir başka kaynaktan ilgili hadisin yorumu olarak aktardığı izlenimini vermektedir.

⁶⁰⁰ Mükemmel Tecvîd, 30.

⁶⁰¹ Mükemmel Tecvîd, 31.

3.4.3.3. Kur'ân-I Kerim'in Cem Edilmesi ve İstinsahı

Malûm ola ki ilm-i kıraatin kurrâ-ı meşhûrinden ahz olunup gayrilerden ahz olunmadığına bais (neden) oldur ki Nebî-i Zîşân Efendimizin irtihallerinden sonra Hz. Ebubekir-i siddîk Efendimizin zamanı hilafetlerinde ashâb-ı kiram hazerâtının içtihadıyla Kur'ân'ı Kerim tahriften muhafaza için Zeyd b. Sâbit Hazretlerine elvah-ı müteferrikadan bi'listinsah tek bri yere cem' ettirip Hz. Ebu bekir ve Ömeru'l- Fâruk hilafetleri munkazî oluncaya (bitinceye) deyin onların indinde ezvâc-ı mutahharadan Hafsa (r.a) validemizin nezdinde mahfuz olup daha sonra Hz. Osman efendimizin zamanı hilafetinde daha önce korunmuş olan Nur-u Mübîn'den sekiz yahut yedi Mushaf-ı şerif hazır olan (mahzar)sahabede istinsah ve Mushaf ve müshaf" şeklînde isimlendirerek biri hazreti imamın nezdinde diğer kurrâlar için (li eclil kurra) korunumuş (mahfuz) yedisi sahabeden birer kurra –i kiram ile bilâdı seb'aya yani Mekke, Şam, Kûfe, Basra, Yemen, Bahreyne tevzi' ve irsal kılınıp, ellerde bulunan cümle elvahı müteferrikanın ahz ve refi ve bilâd-ı mezkure ahalişi mesahif mezkure-i şerifeden bilistinsah daha sonra mushaftan tilavete emr ve ferman buyurduğu ve hazret imama bu vecihle câmiî'l Kur'ân denildiği kütüp muteberede mestûrdur.

Bazı kelime-i Kur'ân üzerinde konulan noktaların mesâhif-i mezkûrede “عَمَّا نَعْمَلُونَ” ve “أَمْ يُقُولُونَ” örneğinde olduğu gibi değişik yazılma biçimleri (muhtelif vad'ı); benzer şekilde, bazı harufat-ı Kur'âniyenin bazı mushafta “وَسَارِعُوا” yazılıp bazında “سَارِعُوا” örneğinde olduğu gibi terki; ve yine Mushaf-ı şerifi otuz cüz altmış nısf⁶⁰² yüzyirmi hizbe kelimelerin ve harflerin (takdîrî) sayımlarına göre (bi hasebi'l-kelimi vel'-hurûf) ayetlerin taksimi ve fâsılaları bölünmesi konusuna dair büyük notkanın (nokta-i kebirenin) konulması ve sûre başlarında âyet sayılarının (aded-i âyâtın) sûre isimlerinin yazılması ve bunların emsali (diğer) bazı alâmetlerin konulması (alâimin vad'ı) ve mesahifi şerife ile bilâd-ı mezkûreye irsal kılınan kurrâ sahâbî ve onlardan ilm-i Kur'ân'ı alan tabîinin büyüklerinin içtihatlarıyla bir çok fayda sebebiyle (fevâid-i kesire eclînden) söz konusu bu alâmetler (alaimi mezkure) Kur'an kelimelerinden ayrı olarak (kelimâtı Kur'ândan munfasıl olarak) Mushafın kenarlarına (etraf-ı mesâhife) derç olunmuştur. Ve adı geçen alimler (muşârun ileyhim) hazerâtına uyarak bu durak işaretlerini Tayfur Secevendî Hazretleri oluşturmuştur.

⁶⁰² Bununla müellifin her on sayfadan o cüzün yarısını ifade eden bir işaret olduğunu ifade ettiği anlaşılıyor. Buradan da her cüzün ortasında buna dair bir işaretin olduğunu belirtmiş olmaktadır.

Söz konusu Mushafların yazım şeklinin (resm-i hattının) muhtemel olduğu keyfiyet-i kıraatte bazen ihtilaf zuhur edince arâ-i müsliminin yani ulema ve müçtehidin icmasıyla Kur'ân'ı azimüşşanın şanına itina için tecrid eylenen güvenilir imamların kıraatini cem ve ona göre tilavet edilmesi takarrür etmiş; buna binaen her mısırdan kırââte hasr-ı evkat edip kemâl-i ilim ve hüsn-ü dirayet ile müştehir ve (yaşadığı) şehirde (aktardığı kıraatlere dair)nakilde emanete (riayetiyle) maruf ve üzerinde insanların adaletinde ittifak ettiği güvenilir imamların kıraatlerinde (alimler) ittifak etmişlerdir.

Bundan sonra bu imamlar ve rivayetleri diğer Müslüman memleketlere dağılıp yapılmıştır. Binlerce (nice bin) kimseler, kıraatleri talim edip rivayet etmişler ve yine rivayetde ihtilaf çoğalıp zabtı (müteassir olup) zorlaşında eimme-i kiram tarafından kıraat-ı mütevatire -ki on imamın kıraatidir- üzerinde ittifak edilmiştir. Yani kırâât-ı aşere olarak bilinen kıraatler, (diğer kıraatler konusunda) bir kıraatin mütevatir olup olmadığını anlama konusunda merci' olmak üzere bir mizan ve ölçü vaz etmişlerdir. Bunlara kıraatlerin rukünleri denir:

Bu rükünler üçtür:

- 1. Sened : Yani Rasulullah'a (a.s) mütevatir olarak ittisal eden raviler sisilesidir.*
- 2. Zikr olunan mesahifi şerifeden birisinin resmi hattına (kıraat rivayetinde) tevafuk etmek.*
- 3. Arabiyyet yani kavaidi arabiiyenin vücuhundan bir veçhine muvafık olmak. Bir kıraatte bu (şu) üç şart bulunduğv vakitte kıraat-i mütevâtiredir. Kabul ve itikadi farzdır. İnkârı küfürdür.⁶⁰³*

3.4.3.4. Kur'ân-I Kerim'in Doğru Olarak Tilavet Edilmesi İçin Elzem Olan Şartlar

Mehmed Efendi ihtar başılığını verdiği bahiste Kur'ân kıraâtı için bazı şartların elzem olduğunu ifade etmekle birlikte, bu şartlara riayet edildiğinde maksadın hasıl olacağını vurgulamıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'i bu kaidelere tabî olmadan tecvîdsiz

⁶⁰³ Mükemmel Tecvîd, 34.

okumanın maksadına ulaşmadığı gibi hem okuyanın hem de dinleyenin günahkar olacağını söylemiştir.⁶⁰⁴

Zikredilen şartlar şunlardır:

1. “Kur’ân’ı kerimin elfâz-ı şerifesini yukarıda beyan olunan mehâric-i hurûf ve sıfât-ı hurûfa tatbîk ile mümkün olmadığı mertebe erbabından öğrenmek”

Kur’ân’ı Kerim’in doğru ve güzel okunması için harflerin mahreçleri ve sıfatlarını öğrenip uygulamak Kur’ân tedrisinin olmazsa olmaz bir parçasıdır. Bir binanın sabit bir şekilde ayakta kalması için binanın temelînin önemi ne ise Kur’ân için de harflerin mahreç ve sıfatları da aynı derece de mühimdir. Nitekim İmam Dâni’de tecvîdin ve tahkikin temelîni, harflerin mahreçlerini ve mahreçte ortak oldukları halde onları birbirinden ayıran sıfatlarını bilmek olduğu ifade etmiştir.⁶⁰⁵

2. “Teganni etmeyip teklîfsiz hükmü tabîat ve esvat ile letâfetle okumaktır. Buna kadir olmazsa namazı caiz olacak miktar öğrenip sevap ve mûcibiyle amel etmek için Kur’ânı ehil ve erbabından dinlemek lâzım ve evladır. Yoksa herkesin hatm-i Kur’ân etmesi vacip değildir.”⁶⁰⁶

3.4.3.5. Kur’ân-I Kerim’deki Secde Ayetleri

Kerîm Kitab’ımızda Allah’a secde etmeyi teşvik eden, secde eden kimseleri takdir etmekle birlikte buna karşın secde etmeyenleri kınayan birçok âyet bulunmaktadır. Peygamber’imizin bunlardan bir kısmının tilaveti üzerine secde ettiğine ve secde edilmesini buyurduğuna dair rivayetler nakledilmiş, bunların secdeyle ilgili âyetlerin asılları ve önde gelenleri (azâimü’s-sücûd) olduğu söylenmiş, bu sebeple “secde âyetleri” lafzı belli sayıdaki âyetleri ifade eden bir tabîr halîne gelmiştir.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Geniş bilgi için bakınız: İHTAR “Ey ihvan dini malum evvelki kıraat-i Kur’ân için bir takım şartlar vardır. Bu şartlar tahsil olunurda okunur ise matlup hasıl olur. Yani namaz sahibi ve sahâbi me’cur olur. Namaz haricinde muhtar da(dat) i bari için kıraat olunursa okuyan ve dinleyen mesb olur. Ve mevtaya hediye olundukta Mevla teala hazretleri fazlıyla mevtayı inam ve ihsanıyla mütenfi’ kular. Ve eğer şurut mezkureyi tahsil etmeksizin bila tecvîd okunursa maksad hasıl olmadığı gibi okuyan ve dinleyen günahkar olurlar.”: Mükemmel Tecvîd, 35.

⁶⁰⁵ Dâni, et-Tahdîd, 102.

⁶⁰⁶ Mükemmel Tecvîd, 35.

⁶⁰⁷ Abdurrahman Çetin, Secde mad, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/157.

Hanefîler, Şâfiîler, Hanbelîler, Süfyân es-Sevrî, İbn Hazm ve Zeydîler'e göre secde âyetlerinin sayısı on dört(14), Mâlikîler'de bir rivayete ve Ca'ferîler'e göre on beş(15), Mâlikîler de tercih edilen kavle göre on bir(11) dir. Hanefîler, Sevrî ve İbn Hazm biri hariç (el-Hac: 22/77) diğerlerini kabul ederken Şâfiîler ve Hanbelîler Sâd sûresinin 24. âyetinin şükür secdesiyle ilgili olduğu görüşündedir. Mâlikîler'de sayıyı on bir(11) kabul edenlere göre secde âyetleri Hanefîler'le aynı olup sadece listedeki son üç âyet secde âyeti değildir. Sonuç olarak Hac sûresinin 77. âyeti ile Sâd, Necm, İnşikak ve Alak sûrelerindeki âyetler hakkında âyetlerin içeriklerinin tilâvet secdesini gerektirip gerektirmeyeceğine dair farklı yorumlar veya Hz. Peygamber'den gelen farklı rivayetler sebebiyle ihtilâf bulunmakla birlikte geriye kalan on(10) âyet üzerinde görüş birliği vardır.⁶⁰⁸

Mehmed Efendi'nin de secde âyetleri hususunda bu sayıyı on dört(14) olarak kabul eden ulemanın tarafında görmekteyiz. Üzerinde geniş mutabakat bulunan en uzun listeye göre on dört(14) secde âyeti şunlardır: el-A'râf 7/206, er-Ra'd 13/15, en-Nahl 16/49, el-İsrâ 17/107, Meryem 19/58, el-Hac 22/18 ve 77, el-Furkân 25/60, en-Neml 27/25, es-Secde 32/15, Sâd 38/24, Fussilet 41/37, en-Necm 53/62, el-İnşikâk 84/21, el-Alak 96/19.⁶⁰⁹

1. “Sûre-i A'râf'da “إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ” den “وَلَهُ يَسْجُدُونَ” kavl-i şerîfi hitamındadır.
2. Sûre-i Ra'd'da “وَاللَّهُ يَسْجُدُ...” den “بِالْعُدْوِ الْأَصَالِ” kavl-i şerîfi hitamındadır.
3. Sûre-i Nahl'de “وَاللَّهُ يَسْجُدُ” den “وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ” kavl-i şerîfi hitamındadır.
4. Sûre-i İsrâ'da “إِنَّ الَّذِينَ” den “وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا” kavl-i şerîfi hitamındadır.
5. Sûre-i Meryem'de “أُولَٰئِكَ الَّذِينَ” den “وَبِكَيْتًا” kavl-i şerîfi hitamındadır.
6. Sûre-i Hicr'de “أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ” den “أَنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ” kavl-i şerîfi hitamındadır.
7. Sûre-i Furkân'da “وَلِذَا قِيلَ لَهُمْ” den “وَزَادَهُمْ تُفُورًا” kavl-i şerîfi hitamındadır.
8. Sûre-i Neml'de “أَنْ لَا يَسْجُدُوا” den “رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ” kavl-i şerîfi hitamındadır.
9. Sûre-i tenzilde “إِنَّمَا يُؤْمِنُ” den “وَهُمْ لَا يَسْتَغْفِرُونَ” kavl-i şerîfi hitamındadır.”⁶¹⁰

⁶⁰⁸ Çetin, Kur'an Okuma Esasları, 403-405.

⁶⁰⁹ Mükemmel Tecvîd, 37-38.

⁶¹⁰ Mükemmel Tecvîd, 36.

10. “Sûre-i Sâd’da “ وَظَنَّ دَاوُدُ ” den “ وَحُسْنُ مَا بَ ” ’ kavli şerîfi hitamındadır.
11. Sûre-i Fussilet’te “ وَمِنْ آيَاتِهِ ” den “ لَا يَسْءُ مَوْنٌ ” ’ kavli şerîfi hitamındadır.
12. Sûre-i Necm’de “ أَقِمْنِ هَذَا الْحَدِيثَ تَعَجُّبُونَ ” den “ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ فَاعْبُدُوا ” kavli şerîfi hitamındadır.
13. Sûre-i İnşikak’da “ فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ” den “ وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ ” ’ kavli şerîfi hitamındadır.
14. Sûre-i Alak’ da “ كَلَّا لَا تُطِغُهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ” kavli şerîfi hitamındadır.

“Kur’ân-ı Kerim’in on dört mehzunda secde-i tilavet vardır. Bu secde-i tilaveti okuyan ve dinleyen için secde etmek vacipir.”⁶¹¹

Mehmed Efendi tilâvet secdesi bahsini secdenin nasıl yapılacağını nelerin okunması gerektiğini anlatarak bahsi Efendimiz’den bize naklolunan ve okumamızı tavsiye ettiği bir dua ile kapatmıştır.⁶¹²

⁶¹¹ Mükemmel Tecvîd, 37.

⁶¹² Geniş bilgi için bakınız: “Secde âyetlerinin hitâmını her kârî mushafına işaret etmişlerdir. Eğer evkât-ı mekrûhada olursa veya kârî abdesti yok ise ertelemesi vacip olur. Secde edileceği vakitte ayağa kalkıp “Allahu Ekber” diyerek secde edip üç kere “Subhane rabbiyel ala” dedikten sonra yine “Allahu Ekber” diyerek ayağa kalkar. Secde-i tilavet bundan ibarettir. Malum evvelki Sûre-i Duhâ’dan ahiri Kur’ân’a kadar her sûrenin âhîrinde tekbir yani “Allahu Ekber” demek sünneti şerîfedir.; Mükemmel Tecvîd, 38.

SONUÇ

Bu çalışmamızda Mehmed Kâmil Efendi ile Abdulhay Kurbânali Efendi ve onların tecvîd risalelerini mukayeseli olarak inceledik. Söz konusu eserler 19. yüzyıla tekabül eden Osmanlı'nın son döneminde iki farklı coğrafyada basılmış olup her iki eser de kendi ülkesi olan Osmanlı ve Japonya'da, Kur'an-ı Kerim eğitimi veren kurumlara hitap etmek gayesiyle telif edilmiştir.

Mehmed Kâmil Efendi'nin telif ettiği, tecvîd ve kırâat konularını ihtiva eden eserinin adı *Mükemmel Tecvîd-i Reşâdiye* dir. Müellifin esere bu ismi vermesinin sebepleri olarak; *Mükemmel* kelimesi ile müellifin isminin Kâmil olması arasında bir bağlantı olduğu, *Reşadiye* kısmında ise o dönemin eğitim kurumları olan ve müellifin hedef kitlesinde bulunan Rüşdiye Mektepleri olduğu kanaatindeyiz. Bu eser Osmanlı'nın son dönemindeki eğitim kurumları olan medreseler, mektepler ve Dar'ul-Muallimînlerde okutulmak üzere kaleme alınmış olması sebebiyle, ismi bahsedilen kurumlardaki öğrenci kitlesine hitâb etmektedir.

İncelediğimiz diğer eserin müellifi ise Kazan Türklerinden Muhammed Abdulhay Kurbanali'dir. Eserin adı *Fennî Tecvîd*'dir. Söz konusu bu eserin müellifi oldukça sade bir anlatım tercih etmiş, kısa ve özlü cümleler kullanmıştır. Bu sadeliğin arka planında eserin aynı zamanda Tokyo'daki Müslüman Japonlara hitap etmesinin etkisi olduğu tespit edilmiştir. Abdulhay Kurbanali eserinde metot olarak soru cevap tekniğini kullanmış, her konu ayrı bir ders olarak işlenmiştir. Bütün konular, sorulan sorular ve onlara verilen cevaplar çerçevesinde izaha kavuşturulmuştur. Bu yönüyle yıllarca Kur'ân öğretiminde okutulan, istifade edilen Karabaş tecvîdi ile ortak yönleri farkedilmiştir. Müellif eserde izaha gerek gördüğü kısımlara dipnotlar düşmüştür. Başka bir husus ise Kurbanali'nin eserde bazı konuları işledikten sonra konuyu pekiştirmek ve bir anlamda talebelere ödev olması maksadıyla boşluk doldurmalı bölümler oluşturmuş olmasıdır. Bu bağlamda öğrencilere pratiklik sağlayarak, alıştırma imkanı sunan bir tecvîd dir.

İki eserin izlediği metotlar farklı olsa da müşterek olarak ele aldıkları konular mevcuttur. Bu konular; medler konusu, harflerin yan yana gelmesi ile oluşan hükümler, harflerin sıfatları, harflerin mahreçleri başlıkları altında incelenmiştir. Mehmed Efendi İmam Âsım'ın Hafs rivayetini tercih ettiğini yer yer belirtmiş ve diğer kırâat imamlarının adını vermese de “ekser ulema, kurrayı kiram ya da cem'i kurra böyle demiştir” ifadelerine

yer vererek Hafs rivayeti ile diğer imamlar arasında bir mukayese yoluna girerek genel bir çerçeve çizmiştir. Abdulhay Efendi ise kendi tercih ettiği imam dahil olmak üzere, herhangi bir kıraat imamına değinmemiştir. Lâkin kendisinin eserinde Hafs rivayetini takip ettiği tespit edilmiştir. Bu sebeple her iki eserinde takip ettiği kıraat, İmam Âsım'ın Hafs rivayetidir.

Mehmed Efendi, Abdulhay Efendi'ye nazaran konuları geniş tanımlarla ele almış ve konuları olabildiğince örneklendirmiştir. *Mükemmel Tecvîd'de* Mehmed Efendi bahisleri kimi zaman alt başlıklara ayırarak incelerken, Abdulhay Efendi böyle bir ayrıma gitmemiş konuları olabildiğince genel incelemiş, ayrıntıya girmemiştir. Abdulhay Efendi eserinde sadece tecvîd konularını ele alırken, Mehmed Efendi kıraat konularına da ayrıca bir bölüm olarak değinmiştir. Kırâat bölümünde Kur'an-ın tarifinden başlayarak cem ve istinsah edilmesi ve bu süreçte sahabenin faaliyetleri anlatılmış ve kırâat ilmine dair geniş bilgi verilerek bir kırâatin sahih olması için hangi şartların elzem olduğu hususlar anlatılmıştır. Bu kısımdaki bilgiler klasik siyer ve kırâat eserleriyle mukayese edildiğinde bilgilerin mutabık olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL**, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi ve Tilâveti*, 4. Bas. Dönem Yay., İstanbul, 2013.
- AĞIRAKÇA**, Gülsüm Pehlivan, *Tanzimattan Cumhuriyete Mekteplerde Ahlak Eğitim Ve Öğretimi*, Doktora tezi, İstanbul, 2012.
- AKASLAN**, Yaşar, Bir İlm-i Kırâat Klasîği: Tayyibetü'n-Neşr Fi'l-Kırâati'l-Aşr, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17/3 (12/2017), 277-310.
- AKDEMİR**, Atilla, *Tecvîd-i Mâhîr Tilavet Kuralları Uygulama Keyfiyeti ve Meseleleri (Şatibiyye Usulü Bağlamında Âsım Kıraati-Hafs Rivayetine Göre)*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1. Baskı, 2019.
- AKSOY**, Özgönül, *Sıbyân Mektepleri*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1. Baskı, 1968.
- AKKUTAY**, Ülker, *Enderun Mektebi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1. Baskı, 1984.
- AKYÜZ**, Abdullah, *Osmanlı Kırâat Alimleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- AKYÜZ**, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, İstanbul: Alfa Yayınları, 5. Baskı, 1999.
- ALKAN**, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.6.
- ALTIKULAÇ**, Tayyar, *Tecvîd'ul-Kur'ân*, DİB. Yay, Ankara, 2003.
- ALTIN**, Hamza, *II. Abdulhamit Dönemi'nde Bir Eğitim Kurumu: Dâru'lmuallîn-i Âliye*, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl:8, c:8, 16, Güz/ 2018.
- BALTACI**, Cahit, "Mektep", *İslam Ansiklopedisi*, c. XXIX, Ankara, 2004. sayfa aralığı
- BAYKAL**, Bekir Sıtkı, *93 Meşrutiyeti*, *Belleten*, (Nisan 1942) c. VII, s. 21-22.
- BAYRAKTAR**, Mehmet Faruk, *Klasik İslam Eğitimcileri*, ed. Mustafa Köylü- Ahmet Koç, İstanbul 2016.
- BENLİ**, Abdullah *Hafs Rivayetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları*, Kayseri: Kardeşler Matbaacılık, 1. Baskı, 2015.
- BİRGİVİ**, Mehmed b. Pîr Alî el-Hanefi, *ed-Dürrü'l Yetîm*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 000790-XII.
- BİRİNCİ**, Ali *Mahalle Mektebine Başlama Merâsimi ve Mektep İlahileri*, İstanbul: 1997.
- CEVAD**, Mahmut *Maarif-i Umumiye Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul, 1338.

- CİCİOĞLU**, Hasan *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişim)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, 1983.
- ÇELEBİ**, Kâtip *Keşfü'z-Zünûn*, I, İstanbul, 1998.
- ÇELENK**, Süleyman, *İlköğretim Programları ve Gelişmeleri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2000
- ÇİÇEKÇİ**, Nurettin *Tanzimat Ve Meşrutiyet Dönemlerinden Günümüze Türkiye'de Eğitim Politikalarında Değişim Sorunsalı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020
- ÇOLLAK**, Fatih, *Revm Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- DAĞDEVİREN**, Alican, *Kur'an Kıraatin in Ana Dinamiği: Harfler*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S:17, 2008, s. 47-81.
- DÂNÎ**, Ebû Amr Osman b. Said, *et-Tahtîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed, Amman 2000.
- et-Teyşîr fî'l-Kırâati's-Seb'â*, İstanbul, 1930.
- DEBRELİ HOCA**, AbdulKerim, *Mîzânu'l-Hurûf ve Şifâu'l-Ebdân*, İstanbul: y.y, 1305/1888.
- DE'AS**, İzzet Ubeyd, *Fennü't-Tecvîd*, Mektebetü'l Gazali, Dimeşk, 1982.
- DOKGÖZ**, Fatih, *Muhammed Bin Ebî Bekir El-Mar'aşî ve Cühdü'l -Mukill Adlı Eserinin Tecvîd İlmindeki*, Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- DÜNDAR**, Alihan Merthan, *Panislâmizm'den Büyük Asyacılığa: Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya*, 2. Baskı, İstanbul, 2012.
- DÜNDAR**, Adilhan Merthan, *Şehzade Abdülkerim Efendi'nin Japonya'nın Desteğiyle Türkistan İmparatoru Olma Meselesi Üzerine*, Bilig Dergisi, Sayı:66, 2013.
- DÜNDAR**, Adilhan Merthan, *Japonya Türk-Tatar Diasporası*, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 1(1) 2004, 75-89.
- DÜNDAR**, Alihan Merthan *Japonya'da Türk İzleri*, Vadi Yayınları, Ankara, 2008.
- ESENBEL**, Selçuk *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*, 2012, 4. Baskı, İstanbul, 2012.
- GÜLLE**, Sıtkı, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, Huzur Yay. İstanbul, 2005.
- GÜNGÖR**, Enderun *Saray Mektebi'nde Has Oda Teşkilatı*, Marmara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- GÜNYOL**, Vedat “Mektep”, İA, VII, İstanbul.
- EL HAREZMÎ**, Mehdi Muhammed, *Buğyetü'l-Mürîd min-Ehkâmi-t-Tecvîd*, Beyrut, 2001.

HÜDÂYÎ , Hamza (Miskîn), *Tecvîd-i edâiyye* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885.

HIZLI, Mefail ; Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyân Mektepleri, Bursa, Rağbet Yay., 1995.

HUSARÎ, Mahmud Halil, *Ahkâmü Kirâati 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, thk. Muhammed Talhâ Bilâl, Beyrut 1999.

İBNÜ'L CEZERÎ

et-Temhid, (thk. Ganim Kaddûrî) Müessesetü'-r-Risâle, Beyrut 1986.

el- Havaşi 'l- müfhime fi şerhi 'l-mukaddime, Mısır: Ahmed el- Bâbî el- Halebî, 1309/1891.

el- Mukaddime Fîmâ yecibu alâ kârîi 'l- Kur'âni en ya 'lemeh, thk. Eymen Ruşdî Süveyd, Cidde: Dâru Nûrî el-Mektebât, 2003.

en-Neşr fi 'l-kirâati 'l-aşr 1-2. 5. Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2016.

en-Neşr fil-Kirâati 'l-Aşr, (thk: Ali Muhammed ed-Dabba), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA, İstanbul, 1998.

İPŞİRLİ, Mehmet ‘‘Mahrec’’, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/387.

İbn MANZUR, *Lisânü'l-Arap*, Tah. Emin Muhemmed Abdülvehhâb– Muhammed es-Sadık el- ‘Ubeydî, 3. Baskı, Dâru İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 1999, c. 4.

KÂMİL, Mehmed, *Tecvîd-i Reşadiyye*, Samsun, Matbaa-i Şems, 1331/1915.

KARABAŞI, Şeyh Abdurrahman, *Karabaş Tecvîdi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 005933-IV.

KARAÇAM, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati*, 2. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 1995.

Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri: - Mufasssal Tecvîd -. 31. baskı. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, nu. 7. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.

KARAKILIÇ, A. Celâleddin; (2016), *Tecvîd İlmi, Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kaideleri*, Dokuzuncu Baskı.

KILIÇ, Mustafa “*Kur'ân Eğitiminde Harflerin Sıfatlarından Renklendirme Yoluyla Yararlanma: Zıt Sıfatlar Örneğinde Bir Yöntem Önerisi*”, Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Yıl 5, Cilt 5, Sayı 2, Güz 2019, (233-280).

KOÇER, Hasan Ali “*Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848- 1967)*”, (Ankara: Yargıçoğlu Matbaası, 1967.

- KOÇER**, Hasan Ali *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, (İstanbul: Meb Yayınları, 1991.
- KODAMAN** , Bayram Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- KURBANALİ**, Muhammed Abdulhay, *Fenn-i Tecvîd* , Matbaa-yı İslamiye, 1932.
- LEE (CEMİL)**, Hee Soo- **İLHAN**, *İbrahim Osmanlı Japon münasebetleri ve Japonya’da İslâmiyet*, Tdv yayınları, Ankara, 1.Baskı 1989.
- MADAZLI**, Ahmet, *Tecvîd İlmi-Kur’ân Kırâati İle İlgili Mes’eleler*, Kandil mat., Ankara, 1985.
- MAĞNÎSÎ**, Ahmed b. Muhammed *Terceme-i Cezerî li Mağnisi*, Resâil fi İlmi’t-Tecvîd, (İstanbul: Âsitâne Yayınları, ts.).
- MARAŞ-İ**,
Saçaklızâde Muhammed b. Ebûbekir, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 004093-XII.
Cühdü’l Mukıl, Çev. t Güneş, Ahmet - Aparslan, Yaşar, Kahraman Maraş, Etkileşim Yay., 1.Baskı, 2018.
- MEHMEDOĞLU**, Yurdağül *Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi*, 1. Baskı, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- MEKKÎ B. EBÛ TÂLİB**, el-Kaysî, *er-Riaye li Tecvîdi’l Kırâati ve Tahkiki Lafzı’t Tilaveh*, (thk: Ahmet Hasan Ferhat), Daru Amman/Ürdün, 2. baskı 1984.
Nihayetü’l-Kavli’l-Mufîd fi İlmi’t-Tecvîd, Kahire: y.y, 1308/1891.
- MEMİŞOĞLU**, Zeki “*İmparatorluktan Günümüze İlk Öğretimimiz*”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2003.
- MOLLA ALİYYÜ’L-KÂRİ**, Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehu’l -fıkriyye fi şerhi’l-mukaddimeti’l-Cezeriyye*, Şam, Daru’l-Gavsânî li’l-Dirâsati’l-Kur’âniyye , 2012.
- MUHAMMED MEKKÎ NASR**, el-Cüreysî, *Nihâyetü’l-kavlü’l-mufîd fi ilmi tecvîdi’l-Kur’âni’l-Mecîd*, (tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer), Dâru’l- Kütübu’l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- ÖNDER**, Mustafa Kemal *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç Ve Sıfatları*, (Isparta, Süleyman Demiral Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- ÖZKAYA**, Yücel “*Birinci Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Hakkında Ortaya Konulan Görüşler ve Parlamento Usûlü Hakkında Bir Layiha*” A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XXXI, S. 1-2, 1987.
- ÖZTÜRK**, Cemil, *Daru’lmuallimîn maddesi*, Ankara: Tdv yayınları, 1989.

- ÖZTÜRK**, Cemil “*Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*”, (İstanbul: Meb yayınları, 2005.
- ÖZYETGİN**, A. Melek A. Merthan **DÜNDAR**, İlyas **KAMALOV**, *Tarihten Bugüne Başkurtlar, Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*, Ötüken Yayınları, Ankara 2008.
- ÜNAL**, Mehmet, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- SAÇAKLIZÂDE**, Muhammed Ebu Bekr Mar’âşî, *Cühdül-Mukil*, (thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed), Dâr Ammar, Ürdün, 2001. Saçaklızâde, Mehmed Efendi, Cuhdu’l-Mukil, (Tah.: Sâlim Kaddûrî el-Hamed), Dâru Ammar, Amman 1422/2001.
- SAÇAKLIZÂDE**, Mehmed Maraşî, *Cühdü’l Mukil*, Çev. Ahmet Güneş- Yaşar Aparslan, Kahraman Maraş, Etkileşim Yay., 1.Baskı, 2018.
- SAĞMAN**, Ali Rıza “*İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi*” İstanbul: Ahmed Said Mat.,1958.
- SAKAOĞLU**, Necdet “Osmanlı Eğitim Tarihi” (İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- SÎBEVEYH**, Ebü Bîşr b. Kanber, *el-Kitâp Kitâbü Sîbeveyh*, ikinci baskı, Mektebetü Hancı, 1982.
- SUYÛTÎ**, Ebu’l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî Ulumi’l-Kur’ân*. 6. Lübnan: Dâru’l-kütübü’l-ilmiyye, 2018.
- ŞİMSİR**, Ahmet *Daru’lmuallimat Eğitim Programı ve Bir Daru’lmuallimat Öğretmeni olarak Ahmet Mithat Efendi*, Yüksek Lisans tezi, 2019.
- TALU**, Mehmet, *Tecvîd İlmi*, İstanbul, 1995.
- TAŞER**, Seyit *Tanzimattan Cumhuriyet’e Modernleşme sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi*, doktora tezi, Konya, 2010.
- TAŞKÖPRÜLÜZADE**, Ahmed b. Mustafa, Şerhu Mukaddimeti’l-Cezerî.
- TEMEL**, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. 4. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- TETİK**, İbrahim Tecvîd İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu Ve Gelişim Süreci, (Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016).
- TOPALOĞLU**, Bekir “*Allah*” mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- ULUDAŞ**, A Cüneyt Eren İbrahim Âsım *Kıraatinin Hafs Rivayetine Göre Sekte Kavramı ve Manaya Etkisi*, Diyanet İlmî Dergi, C:51, S:1, Ocak, Şubat, Mart 2015.
- UNAT**, Faik Reşit *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: Meb yayınları, 1964.
- ÜNLÜ**, Demirhan, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvîdi*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara, 2005.

ez-ZECCAC, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Sirrî, Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhû (Tah.: Abdulcelil Çelebî), Alemu'l-Kutub, Beyrut 1988/1408, I.

ZENGİN, Zeki Salih Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876), İstanbul, MEB Yay., 2004.

ZERKEŞÎ, Bedrüddin Muhammed bin Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Asriyye, 1. Cilt, Lübnan 2012.

ZİHNİ EFENDİ, Mehmet, *el-Kavlü's-Sedid fî İlmi't-Tecvîd* , çev. Abdulllah Çimen İstanbul, Nehir Yayınları, 2008.

ZİYÂEDDİN ,Hâfız Ahmed, *Vesîletü'l-Ğufrân (Resâil fî İlmi't-Tecvîd içinde)*, Kastamonu, 1327/1909.

SALNAMELER

Maarif Salnamesi (M.S.) 1316 Senesi, İstanbul: Matbaa-i Amire.

Salname-i Maarif, 1317 İstanbul: Matbaa-i Amire.

ARŞİV BELGELERİ

BOA. MF. MKT., 24/112, (29 Z 1291 / 06 Şubat 1875).

BOA. Y.EE., 131/24, (17 M 1314 / 28 Haziran 1896).

BOA, *İ. MF*, (10/1322/Ca-1, 7 Ca 1322).

BOA, *İ. MF*, (3/1313/S-8, 25 S 1313).

BOA, *İ. MVL*. (584/26278, 1).